

E-ISNN: 2667-503X

EKONOMİ, İŞLETME VE MALİYE ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt 5

&

Sayı 1

NİSAN 2023

BİLİM DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Bayram Ali Ersoy	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Emine Müge Çetiner	İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Etem Hakan Ergeç	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih Savaşan	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hamdi Genç	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Dinçer	İstanbul Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Kaya	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Halil Sugözü	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Lütü Sunar	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit Hacıoğlu	İbn Haldun Üniversitesi
Doç. Dr. Cengizhan Yıldırım	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan Kalkavan	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Harun Kılıçaslan	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Emre Ünsal	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Melik Ertuğrul	Galatasaray Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammed Maruf	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Çemberci	Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Musa Gün	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Tefvik Kartal	Borsa İstanbul
Doç. Dr. Nurullah Altıntaş	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Akgül	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Bayraktar	İstanbul Ticaret Üniversitesi

Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi
Cilt 5, Sayı 1, 2023

Doç. Dr. Ömer Erdem Koçak	İstanbul Medipol Üniversitesi
Doç. Dr. Serhat Yüksel	İstanbul Medipol Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer Adıgüzel	İstanbul Medipol Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih Yiğit	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi Funda Kara	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi Hakan Kaya	Marmara Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi Hüseyin Yılmaz	Atatürk Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi İbrahim Apak	Aksaray Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi İbrahim Külünk	Düzce Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi Öznur Gülen Ertosun	İstanbul Medipol Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi Seçil Şenel Uzunkaya	İstanbul Medipol Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi Selman Duran	İstanbul Medipol Üniversitesi
Dr. Sinemis Zengin	Türkiye Ekonomi Bankası
Dr. Mustafa Eser Kurum	İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Fatih Savaşan	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Halil Sugözü	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Dinçer	İstanbul Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit Hacıoğlu	İbn Haldun Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir Gündoğmuş	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Cengizhan Yıldırım	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan Kalkavan	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Melik Ertuğrul	Galatasaray Üniversitesi
Doç. Dr. Nurullah Altıntaş	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Akgül	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Bayraktar	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih Yiğit	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Funda Kara	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halim Baş	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İrfan Ersin	İstanbul Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi M. Enes Kayagil	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selman Duran	İstanbul Medipol Üniversitesi
Dr. Mustafa Eser Kurum	İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Arş. Gör. İsmail Canöz	İstanbul Medeniyet Üniversitesi

EDİTÖR KURULU

Dr. Öğr. Üyesi İrfan Ersin	Editör	İstanbul Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halim Baş	Editör	Marmara Üniversitesi
Öğr. Gör. Nuri Gültekin	Editör Yardımcısı	İstanbul Medipol Üniversitesi
Öğr. Gör. Ercan Karakeçe	Yabancı Dil Editörü	İstanbul Medipol Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi Serkan Eti	İstatistik Editörü	İstanbul Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Yılmaz	Alan Editörü	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Funda Kara	Alan Editörü	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Arş. Gör. İsmail Canöz	Alan Editörü	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Arş. Gör. Berat Kara	Alan Editörü	İstanbul Medeniyet Üniversitesi

ÖNSÖZ

Ülkemizde 6 Şubat 2023 tarihinde merkezi Kahramanmaraş olmak üzere 10 ilimizi etkileyen büyük deprem meydana gelmiş ve binlerce vatandaşımız hayatını kaybetmiştir. Dergimizin yeni sayısını sizlerle buluştururken, hala içimizi yakan deprem felaketinin üzüntüsünü içimizde yaşıyoruz. Bu vesileyle hayatını kaybeden vatandaşlarımıza Allah'tan rahmet, yaralılarımıza acil şifalar diliyoruz. Milletimize büyük geçmiş olsun dileklerimizi iletiyoruz.

Her yeni sayıda bilim kurulumuzun akademik katkıları, dergimizin kalitesini artırmaktadır. Alanında uzman bilim danışma kurulumuz, akademik kaliteyi göz önünde bulundurarak dergimize gelen çalışmalarını özenle seçmektedirler. Bu vesileyle 2018 yılında kurduğumuz dergimizin beşinci cilt birinci sayısını yayınlamaya, yayın hayatına aynı heyecanla devam ediyoruz. Hedefimiz, önemli gördüğümüz çalışmalarını hakemlik süreç sonrası sizlerle paylaşmak ve bilim camiasınca takip edilen indekslerde yer alabilmektir. Bu noktada yakın zamanda TR Dizin listesinde yer almak için istenilen koşulları sağlama gayreti içerisindeyiz ve birçok noktada eksiklikleri tamamlamaya devam ediyoruz. Dergimizde yayınlanan çalışmalara ilgi ve alakanın gün geçtikçe daha fazla olduğunu dergimize okunma ve indirme istatistiklerinden gözlemlemekteyiz. Ayrıca dergimizde yayınlanan araştırma makalelerine verilen atıfları da takip etmekteyiz. Bu ilginin oluşmasında emeği geçen hocalarımızın katkısı büyüktür. Dergimize katkıda bulunan tüm akademisyenlerimize ve dergi yönetiminde bulunan arkadaşlarıma teşekkürlerimi bir borç biliyorum. Yayınlarımızın bilim camiasına faydalı olmasını temenni eder, okuyucularımıza başarılar dilerim.

Dr. Öğr. Üyesi İrfan Ersin
Başeditör

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS*

Türkçe Başlık /Araştırma Makaleleri

- *Türkiye'deki Kalkınma Planlarının Bölgesel Kalkınma Perspektifinden Değerlendirilmesi /
Musa Keskin 1-24
- *Sorunlu Kredilerdeki Değişimin Kârlılık ve Sermaye Yeterliliğine Etkisi / Fikret Kartal...25-
42
- *Bölgesel Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar/ Hamza Özçiftçi.....43-55
- *Havacılık Sektör İşletmelerinde İş Etiğinin Örgütsel Davranış Üzerine Etkisi/ Murat Esin..56-
75

English Title /Research Articles

- Evaluation of Development Plans in Türkiye From Regional Development Perspective / Musa
Keskin 1-24
- The Effect of A Change in Non-Performing Loans on Profitability and Capital Adequacy / Fikret
Kartal...25-42
- New Approaches in Regional Development / Hamza Özçiftçi.....43-55
- The Effect of Business Ethics on Organizational Behavior in Aviation Sector Businesses / Murat
Esin.....56-75

Bu dergide yer alan makaleler, Creative Commons lisanslama
sistemini kullanmaktadır.

The articles in this journal use the Creative Commons
licensing system.

* Makalenin ana dili/ Primary language of the article

TÜRKİYE'DEKİ KALKINMA PLANLARININ BÖLGESEL KALKINMA
PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Gönderim Tarihi: 03.10.2022

Kabul Tarihi: 05.03.2023

Araştırma Makalesi/ Research Article

Doi: <https://doi.org/10.38009/ekimad.1183480>

Musa Keskin*

Öz

Bölgesel kalkınma sorunu hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde uzun yıllardır yaşanan bir sorundur. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de yaşanan bölgesel kalkınma sorununun kalkınma planlarındaki yerini incelemektir. Bu amaçla, Türkiye'de 1960'tan sonra uygulanmaya başlanan planlı kalkınma modelinin bir gereği olarak ilki 1963 yılında sonucusu ise 2019 yılında hazırlanan on bir kalkınma planı bölgesel kalkınma açısından incelenmiştir. Çalışma sonucunda kalkınma planlarında bölgesel kalkınma sorununun dünyadaki ve Türkiye'deki ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik değişim süreçlerini dikkate alacak şekilde ele alındığı tespit edilmiştir. Ancak Türkiye'de bölgesel kalkınma kapsamında uygulanması düşünülen politika önlemlerinin hayata tam olarak geçirilemediği ve bölgesel dengesizliklerin günümüze kadar yeterince giderilemediği tespit edilmiştir. Bu sorunun çözümü için ise az gelişmiş bölgelere yatırım teşviki verilmesi, bu bölgelerde istihdam olanaklarının artırılarak göçün önlenmesi, eğitim ve sağlık sorunlarının çözüme kavuşturulması ve bölgede kalkınma açısından üstünlüğü bulunan yerel dinamiklerin harekete geçirilmesi gibi bölgesel kalkınma tedbirlerinin kararlılıkla uygulanmasının büyük önem taşıdığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Planlı Kalkınma, Kalkınma Planı, Bölgesel Kalkınma, Türkiye Ekonomisi

JEL Sınıflandırması: O21, O21, O18, G28

EVALUATION OF DEVELOPMENT PLANS IN TÜRKİYE FROM THE REGIONAL DEVELOPMENT
PERSPECTIVE

Abstract

The problem of regional development has been a problem for many years in both developed and developing countries. The aim of this study is to examine the place of the regional development problem in Turkey in development plans. For this purpose, eleven development plans, the first of which were prepared in 1963 and the last in 2019, as a requirement of the planned development model that started to be implemented in Turkey after 1960, were examined in terms of regional development. As a result of the study, it has been determined that the regional development problem in the development plans is handled in a way that takes into account the economic, social, cultural and technological change processes in the world and in Turkey. However, it has been determined that the policy measures that are thought to be implemented within the scope of regional development in Turkey have not been fully implemented and the regional imbalances have not been sufficiently eliminated until today. For the solution of this problem, it has been concluded that the implementation of regional development measures such as giving investment incentives to underdeveloped regions, preventing migration by increasing employment opportunities in these regions, solving education and health problems and activating local dynamics that have superiority in development in the region are of great importance.

Keywords: Planned Development, Development Plan, Regional Development, Türkiye Economy

JEL Classification: O21, O21, O18, G28

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, musakeskin@aydin.edu.tr

1. Giriş

Kalkınma kavramı, ekonomik ve sosyal yönü olan çok boyutlu bir kavramdır. Kalkınmanın gerçekleştirilmesi hedefi ise geçmişte olduğu gibi günümüzde de ülkelerin temel ulusal hedefleri arasında yer almaktadır. Ancak kalkınma sorununun, gelişmekte olan ülkelerde (GOÜ) gelişmiş ülkelere (GÜ) göre daha fazla olduğu görülmektedir. GOÜ'ler kalkınmalarını gerçekleştirebilmek ve bu çok boyutlu sorunun üstesinden gelebilmek için uğraşırken, GÜ'lerin karşılaştıkları kalkınma sorunu ise genellikle bölgesel kalkınma sorunu olmaktadır. Çünkü bir ülke bir bütün olarak kalkınmış ülke grubunda olsa bile ülkenin bazı bölgeleri diğer bölgelerine göre daha az gelişmiş olabilmektedir. Dolayısıyla bölgesel kalkınma sorunu GOÜ'lerde olduğu kadar, GÜ'lerde de yaşanan bir sorundur.

Ülkeler gerek ulusal kalkınma gerekse bölgesel kalkınma sorunlarını çözmek için değişik ekonomik modeller uygulamaktadırlar. Bazı ülkeler ekonomide kamunun ağırlığının fazla olmadığı liberal kapitalist ekonomik modeli tercih ederlerken, bazı ülkeler ise merkezi planlamanın daha ağırlıkta olduğu devletçi bir modeli tercih etmektedirler. Bunun yanında bu iki sistemi bir arada değişik oranlarda uygulayan ülkeler de bulunmaktadır.

Türkiye 1923-1930 yılları arasında liberal politikaları uygulamayı benimsemesine rağmen, bu modellerle kalkınmasını yeterince gerçekleştirememesi nedeniyle 1930'dan 1939'a kadar devletçi politikalarla kalkınmaya çalışmıştır (Şahin, 2019:43). Türkiye 1939-1945 yılları arasında yaşanan II. Dünya Savaşı nedeniyle, savaşa girmemiş olmasına karşın devletçilik politikasına ilave olarak harp ekonomisi politikası uygulamıştır. 1946-1950 yılları arasında devletçiliğin gerilemeye başladığı görülürken (Başol, 2012:82-83), 1950-1960 yılları arasında tekrar liberal politikalara dönüş yapmıştır (Dinler, 2005:183). 1960 yılından 1980 yılına kadar ise planlı kalkınma politikalarının uygulandığı dikkat çekmektedir (Başol, 2012:82). Türkiye 1980 yılından sonra ekonomide serbest piyasa ekonomisine dayalı politikaları ağırlıklı olarak uygulamaya başlamıştır (Kepenek, 2011:213), kalkınmasına kalkınma planları ile yön vermeye devam etmiştir.

Kalkınma planları Türkiye'de planlı kalkınma modeli kapsamında hazırlanmakta olup bu planlarda, kalkınmanın hedeflerine ve yöntemine detaylı olarak yer verilmektedir. Kalkınma planlarında ayrıca ulusal kalkınma hedeflerine paralel olarak bölgesel kalkınma hedeflerine de değinilmektedir. Ancak literatürde kalkınma planlarını eğitim, çevre politikaları ve turizm sektörleri gibi değişik açılardan ele alan çalışmalar çoğunlukta iken, bölgesel kalkınma konusunun kalkınma planlarındaki yerini inceleyen çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Bu yüzden bu çalışmanın amacı; Türkiye'de 1960'lardan sonra başlayan ve günümüze kadar devam eden planlı kalkınma döneminde hazırlanan on bir kalkınma planında Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri olan bölgesel kalkınma sorununun ne şekilde ele alındığını incelemek olarak belirlenmiştir. Böylelikle, bölgesel kalkınma konusunun paydaşları olan siyaset, bürokrasi ve akademik çevreler ile özel sektör gibi toplum kesimlerinin, Türkiye'de uzun yıllardır çözülmeyi bekleyen bir sorun olan bölgesel kalkınmaya tekrar dikkatlerinin çekilmesi ve sorunun çözümlenmesine yönelik çabalara katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Bu maksatla çalışmanın giriş bölümünden sonraki ikinci bölümünde, kalkınma ve bölgesel kalkınma kavramlarının teorik yapısı anlatılmıştır. Bu kapsamda kalkınma ve bölgesel kalkınma kavramları ile bölgesel kalkınmanın kalkınma teorisi içindeki yeri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde Dünya'da ve Türkiye'de planlı kalkınma modelinin nedenleri açıklanmıştır. Dördüncü bölümde Türkiye'de hazırlanan kalkınma planlarında bölgesel kalkınmanın yeri, 1960 öncesi ve sonrası hazırlanan kalkınma planları başlıkları altında incelenmiştir. Bu kapsamda, özellikle 1960 sonrası hazırlanan on bir kalkınma planında bölgesel kalkınma ile ilgili belirlenen politikalar ve vurgulanan hususlar değerlendirilmiştir. Beşinci bölümde Türkiye'deki on bir kalkınma planının bölgesel kalkınma açısından önceki planlardan farklılıkları ve planlarda dikkat çeken hususlar açıklanmıştır. Çalışmanın altıncı ve son bölümünde elde edilen bulgulara ve Türkiye'de bölgesel kalkınma açısından sonraki planların başarısını artırmaya yönelik görüş ve önerilere yer verilmiştir.

2. Kalkınma ve Bölgesel Kalkınma Kavramlarının Teorik Çerçevesi

Türkiye’de hazırlanan kalkınma planlarında bölgesel kalkınma kavramı sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Bu yüzden kalkınma planlarını incelemeye önce, kalkınma kavramını ve bölgesel kalkınma kavramlarının teorisini açıklamak, konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

2.1. Kalkınma Kavramı

Ekonomik kalkınmayı; bir ülkeyi düşük gelir ve düşük yaşam kalitesi ile karakterize edilen az gelişmiş bir durumdan, halkının büyük çoğunluğu için daha yüksek yaşam standartlarına götüren bir süreç olarak tanımlamak mümkündür (Eckhard, 2016:1). Kalkınmayı, “*bir ülkede üretim ve gelir artışıyla ifade edilen büyümenin yanı sıra ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve diğer alanlarda yapısal dönüşümün birlikte yaşanması süreci*” olarak da tanımlamak mümkündür (Berber, 2019:14). Bu tanım kalkınma kavramının bir ülkede sadece gelir artışını değil, aynı zamanda çok boyutlu olarak bir dönüşümü de içerdiğini vurgulamaktadır.

Bir diğer tanıma göre ise kalkınma, “*bir ülkenin üretim yapısının yüksek katma değerli ürünler üretecek şekilde dönüştürülmesi, ortaya çıkan ürünün o toplumu oluşturan gelir grupları arasında adaletli bir şekilde dağıtılarak yaşam standartlarının yükseltilmesi*”dir (Kaynak, 2014:77). Dolayısıyla kalkınmanın hedefleri de bu tanımla ifade edilmiştir. Bu hedefler; yüksek katma değerli ürünler üretmek, adaletli bir gelir dağılımını sağlamak ve toplumun refah seviyesini yükseltmek olarak sıralanabilir.

Dünyanın dört bir yanındaki kalkınma projeleri yoksulluk, yetersiz beslenme, eşitsizlik ve sağlıkla ilgili problemlere odaklanmaktadır (Taylor ve Libbert,2020:12). Bu yüzden kalkınmayı dar ve geniş anlamıyla tanımlamak mümkündür. Kalkınmanın dar anlamı; insanların ekonomik koşullarının zaman içinde nasıl değiştiğini gösterirken geniş anlamı; insanların daha iyi bir yaşam gereksinimini, sıkıntılarını, yoksulluğunu, hastalıklarını, eğitimini, hak ve özgürlüklerini ve kültürel yeterliliğini de göstermektedir (Doğaner Gönel, 2016:5). Bu tanımdan anlaşılacağı üzere kalkınmanın hem ekonomik hem de ekonomi dışı göstergeleri bulunmaktadır.

Dünya’nın birçok ülkesini etkisi altına alan 1929 Büyük Buhranı’nın yol açtığı ekonomik krizlerden çıkma ve çok sayıda ülkenin büyük zarara uğradığı II. Dünya Savaşı’nın yaralarını sarma çabaları, kalkınma teorilerinin gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Ayrıca Dünya’da GÜ’ler ile diğer ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının açılması ve II. Dünya Savaşı’ndan sonra sömürcülüğün önemli ölçüde sona erip bağımsız ülkelerin sayısının artması, bazı ülkelerin niçin fakir, bazılarının ise gelişmiş oldukları konusu üzerine çalışmaların yoğunlaşmasına neden olmuştur (Keskin, 2019:1). Dolayısıyla kalkınma iktisadının II. Dünya Savaşı sonrasında önemi artmış ve kalkınma süreçlerinin nasıl olması gerektiğine yönelik çalışmalar ve geliştirilen teoriler, kalkınma kavramının bir disiplin olarak ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur (Erbay ve Özden, 2013:1).

Bu süreçte çok sayıda kalkınma teorisi ortaya çıkmıştır. Bu teoriler için standart bir sınıflandırma bulunmamakta olup, araştırmacılar değişik sınıflandırmaları tercih etmişlerdir. Bu sınıflandırmalar arasında; geleneksel görüş ve modern görüş (Berber, 2019:13), modernleşme teorileri ve bağımlılık teorileri (Bakırtaş, 2020:79) ve dengeli ve dengesiz kalkınma teorileri (Yılmaz, 1999:81-83) gibi sınıflandırmalar bulunmaktadır.

2.2. Bölge ve Bölgesel Kalkınma Kavramlarının Tanımı ve Kalkınma Teorisi İçerisindeki Yeri

Kalkınma sürecinde ülkelerin tüm bölgeleri aynı düzeyde gelişmeyip bazı bölgeleri diğer bölgelere göre üretim, yatırım, gelir ve gelir dağılımı, eğitim, sağlık, kentleşme, nüfusun dağılımı gibi çok sayıda kalkınma göstergesi açısından nispi olarak dezavantajlı durumda kalabilmektedir. Bu durum bölge ve bölgesel kalkınma kavramlarının doğmasına neden olmuştur.

Bölge ve bölgesel kalkınma kavramlarının literatürde çok değişik tanımlarının yapıldığı görülmektedir. Araştırmacılar kullanım amaçlarına göre kavramlara farklı anlamlar vermektedirler. Türk Dil Kurumuna (TDK) göre bölge; “sınırları idari, ekonomik birliğe, toprak, iklim ve bitki özelliklerinin benzerliğine veya üzerinde yaşayan insanların aynı soydan gelmiş olmalarına göre belirlenen toprak parçası, mıntıka” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2005:313). Diğer bir tanıma göre ise bölge; “şehirden büyük fakat ülke topraklarının bütününden daha küçük olan, kendine özgü ekonomik, sosyal ve kültürel özellikler taşıyan toprak parçası”dır (Gündüz, 2006:2). Bölge kavramı, bazen bir kentin birkaç mahallesini sınıflandırmak amacıyla kullanılırken, bazen bir ülkede birden fazla ili kapsayan bir alan için, bazen birden fazla ülkeden oluşan bir alan için, bazen de bir kıtayı diğerlerinden ayırmak için kullanılmaktadır (Keleş, 1996:237). Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ise bölgeyi geleneksel ve küresel olarak iki ayrı şekilde tanımlamaktadır. Geleneksel bakış açısına göre bölge; “yan yana gelmiş yerel birimlerin mekânsal bütünlüğü ile oluşan, ulus devlet dışına kapalı, ulus devletin denetiminde, sınırları çizilmiş bir birim” olarak tanımlanmaktadır. Küresel bakış açısına göre ise “ilişki ağı ile belirlenen, mekânsal süreklilik koşulu olmayan yerellerin oluşturduğu, uluslararası ilişkilere doğrudan açılan, sınırları değişken bir birim” olarak tanımlanmaktadır. Bölge sınırlarının belirlenmesinde coğrafi ölçütlerden, ekonomik, tarihsel, kültürel, yönetsel, çevresel ölçütlere kadar çok değişik ölçütler kullanılmaktadır. Planlamanın hangi maksatla yapıldığına ve önceliğinin ne olduğuna göre bu ölçütler değişebilmektedir (DPT, 2000a:7-8).

Bölgesel kalkınma ise bir ülkenin kalkınma politikalarında illerin ve bölgelerin de kalkınmasını esas alan, tüm kaynakların kalkınma amacıyla birlikte kullanılmasını dikkate alan ve bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasını amaçlayan bir politikadır. Böylelikle, bölgenin ulusal kalkınmaya yaptığı katkının en yüksek düzeye çıkarılması amaçlanmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2016:11). Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)’ne göre bölgesel kalkınma ise şehirlerden kırsal alanlara kadar tüm bölgelerde refah ve yaşam standartlarını iyileştirmeye ve bunların ulusal performansa katkılarını artırmaya yönelik genel bir çaba olarak tanımlanmaktadır (OECD, 2022:1). Bölgesel kalkınma, bir bölgeye ait kaynakların kullanılmaya başlanması, bu bölgedeki girişimciliğin teşvik edilmesi, bölgenin gelir ve istihdam düzeyinin artırılması ve hayat kalitesinin iyileştirilmesi olarak da tanımlanabilmektedir. Kavram, bir bölgedeki sosyo-ekonomik yapının olumlu yönde iyileştirilmesini de içermektedir (Kaya, 2009:23).

Bölgesel kalkınma politikalarının bir amacı, bölgelerin ulusal büyümeye katkısını en üst düzeye çıkarmak iken, bir diğer amacı bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik farklılıkları azaltmaktır. Bölgelerde yeterince kullanılmayan potansiyelin kullanılması ve verimliliğin artırılması politikaları bu amaçları elde etmeye önemli katkı sağlayacaktır (Bachtler vd., 2014:18). Tüm bölgesel kalkınma tanımları incelendiğinde, ekonomik ve sosyal göstergeler açısından görece az gelişmiş bir bölgenin yaşam kalitesinin, görece daha ileri olan bölge düzeyine yükseltilmesine vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir.

Aslında hangi gelişmişlik düzeyinde olursa olsun, tüm ülkelerin bölgeleri arasında değişik oranlarda gelişme farklılıkları bulunmakta olup, ülkenin tüm bölgelerinde aynı anda ve oranda kalkınma gerçekleşmeyebilmektedir (Vatansever Deviren ve Yıldız, 2014:2). Bunun nedenleri ise; ölçek ekonomilerinden yararlanmak isteyen işletmelerin, pozitif içsel ekonomiler ile avantajlarını artırmak istemeleri, işletmelerin bir yörede bulunmaktan oluşan dışsal ekonomilerden faydalanmak istemeleri ve kaynakların en etkin kullanılabileceği yerlere akmasıdır (Yılmaz, 1999:81). Ancak bu farklılığın, az gelişmiş ülke (AGÜ) ve GOÜ’lerde, GÜ’lere göre daha fazla olduğu söylenebilir (İldırar, 2004:16; Karaca ve Şahin, 2010:42). Bölgeler arasında gelişme farklılığının bulunması ise, az gelişmiş bölgelerin (AGB) gelişmiş bölgelerin refah seviyesine yaklaştırılarak, gelişmişlik farklılıklarının giderilmesinin gerekliliğini gündeme getirmiştir (Arslan, 2005:276). Bu durum ise kalkınma teorisi içerisinde bölgesel kalkınma kavramının doğmasına neden olmuştur (Yiğit ve Maden, 2019:113). Ülke içindeki bölgesel dengesizliklerin başlangıcı ülkeler arasında gelişme farklılıklarının yaşanmaya başladığı sanayi devrimine kadar götürülmektedir (Yılmaz, 1999:80-81).

Gerek Kalkınma Bakanlığının raporunda (2016) gerekse Bachtler vd. (2014)'nin çalışmalarında vurgulandığı üzere bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi, bir ülkenin ulusal kalkınmasına da pozitif katkı sağlamaktadır. Bu yüzden gelişmiş ve gelişmekte olan çok sayıda ülke, mevcut bölgesel kalkınma farklılıklarını azaltmak amacıyla bölgesel kalkınma politikaları izlemektedir. Bu politikalara hükümetler tarafından merkezi olarak hazırlanan ulusal kalkınma planlarında ana hatları ile yer verilirken, uygulama planları ve özel ihtisas komisyonları raporları gibi çeşitli dokümanlarda da ayrıntılı olarak yer verilmektedir.

3. Dünyada ve Türkiye’de Planlı Kalkınma Modelinin Nedenleri ve Kalkınma Planları

Literatürde plan ve ekonomik plan kavramlarının da çok çeşitli tanımlarının yapıldığı görülmektedir. Plan kavramı genel olarak; bir projenin gerçekleştirilmesi maksadıyla gereken araçların neler olduğunun belirlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik plan ise ekonomik kalkınmayı ve büyümeyi hızlandırabilmek amacıyla en uygun ve en kısa yolun araştırılması ve gerekli araçların sağlanması olarak tanımlanabilir (Başol, 2012:97).

Planlı kalkınma ise merkezi bir organizasyonun önceden belirlenmiş bir dizi hedef doğrultusunda belirli bir ülke veya bölgenin milli gelir, tüketim, yatırım, tasarruf vb. temel ekonomik değişkenlerinde zaman içinde meydana gelen değişiklikleri etkilemek, yönlendirmek ve kontrol etmek için bilinçli çaba harcamak olarak tanımlanmaktadır (Todaro ve Smith, 2012:513).

Kalkınma planlaması, belirli bir zaman diliminde belirli ulusal hedeflere ulaşmak için bir ülkenin siyasi ve ekonomik otoriteleri tarafından üstlenilen bir eylem programının formüle edilmesini içermektedir. Bu tür planlamalar bir-iki yılı kapsayan kısa vadeli, beş yılı kapsayan orta vadeli ve on-yirmi yılı kapsayan uzun vadeli veya perspektif plan şeklinde yapılmaktadır (Downes, 2000:9).

Serbest piyasa mekanizmasının AGÜ’lerin sorunlarını çözmeye başarısız olması ve ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlamada yetersiz kalması, kalkınmanın hazırlanan planlar yoluyla sağlanması düşüncesini ön plana çıkarmıştır. Bu düşünce I. Dünya Savaşı’ndan sonra önem kazanmaya başlamış, II. Dünya Savaşı’ndan sonra ise yaygınlaşmıştır. Planlama bu kapsamda, devletlerin sosyal ve ekonomik alanda meydana gelen değişim sürecini organize etmesine ve sınırlı kaynakları etkin kullanarak zamanla artan sorumluluklarını daha verimli olarak yapmasına yardımcı olacak bir faktör olarak ele alınmıştır (Taban ve Günay, 2004:301-304). Aynı zamanda ulusal planlamanın, kalkınmanın önündeki başlıca engelleri aşmak ve sürekli yüksek bir ekonomik büyüme oranını sağlamak için temel ve belki de tek kurumsal ve örgütsel mekanizmayı sunduğuna yaygın olarak inanılıyordu (Todaro ve Smith, 2012:512). Bu inanışın temelinde ise planlamanın, Sovyetler Birliği’nde I. Dünya Savaşı sonrası dönemde denenmesi ve kişi başına düşen milli geliri artırmadaki başarısı gelmektedir. Bu başarı GOÜ’lerdeki politika yapıcılarını planlı kalkınma konusunda etkilemiştir (Gibson, 2008:1-2; Agarwala, 1983:3).

Sadece GOÜ’ler değil GÜ’ler de, I. Dünya Savaşı’ndan sonra bölgeler arasında görülen istihdam ve işsizlik sorunları gibi bölgesel dengesizliklerin sakıncalarını azaltmak maksadıyla devlet müdahalesinin gerekli olduğu sonucuna varmışlar ve hazırladıkları planlarda, bölgesel kalkınma sorunlarını azaltmaya yönelik tedbirlere yer vermişlerdir (Dinler, 2005:271). Hükümetlerin hazırladıkları planların esas hedefi genellikle, vatandaşlarının refah seviyelerini eşitlemek ve bu refah seviyesini artırmaktır. Bu hedefi gerçekleştirebilme yöntemlerinin başında ise, tüm ülke ekonomisinin iyileşmesine de katkı sunacak olan bölgesel planlama bakış açısı bulunmaktadır (Arslan, 2005:279). Bu kapsamda hazırlanan kalkınma planlarının; ekonomik büyümeyi sağlamak, istihdamı artırmak, ödemeler bilançosu açıklarını ve bölgelerarası dengesizliği azaltmak gibi ekonomik hedefleri yanında, eğitim düzeyini yükseltmek, bilim ve teknolojiyi geliştirmek gibi ekonomik olmayan amaçları da bulunmaktadır (Takım, 2011:155). Dolayısıyla planlı kalkınma modeli ve bu kapsamda kalkınma planı hazırlanması, sadece GOÜ’ler tarafından değil, GÜ’ler tarafından da tercih edilmektedir.

Türkiye’de genel kalkınma problemine çözüm bulmak amacıyla ise Cumhuriyetin kuruluşundan planlı dönemin başladığı 1960’lı yıllara kadar farklı kalkınma politikalarının uygulandığı görülmektedir. Bu politika değişikliklerinde 1929 Ekonomik Buhranı’nın yaşanması, başlangıçta uygulanmaya çalışılan liberal politikalarından beklenen sonucun alınamaması ve ülkede yaşanan çok partili siyasal yaşama geçiş ve Demokrat Partinin iktidar olması gibi değişimler önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla 1929 Ekonomik Buhranı nedeniyle kapitalist ülkelerin piyasa ekonomisine dayalı ekonomik sistemlerinin sorgulanmaya başlanması ve Türkiye’de özel sektörün sermaye birikimi ile girişimciliğin düşük seviyelerde olması nedeniyle itici güç olamaması sonucu kalkınmada devletçilik politikası benimsenmeye başlamıştır (Güler vd., 2017:47). Devletçilik döneminde esas hedef ulusal bir ekonomi oluşturmak amacıyla kamu hizmetleri ve sanayi yatırımlarının ülke içinde yeniden dağıtılmasıdır. 1960’lı yıllarda planlı ekonomiye geçişle birlikte bölgesel politikalar büyüme merkezlerine odaklı bir kalkınma politikası şekline dönüşmüştür (Göymen, 2005:35).

Türkiye’de bölgesel dengesizliklerin tarihi ise XVII. yy.’a kadar götürülebilir. XVII. yy.dan itibaren GÜ’lerin hammadde sağlamaya yönelik olarak Batı ve Güney illerinde ticari faaliyetler yapmaları bu illerin ekonomik olarak gelişmesine katkıda bulunurken, diğer bölgelerde ekonomik gelişme yaşanmaması bölgesel dengesizliklerin oluşmaya başlamasına neden olmuştur. Cumhuriyet döneminde de Doğu bölgelerinin çeşitli sosyo-politik nedenlerle gelişemedikleri görülmektedir. Türkiye’de 1950’li yıllarda izlenen liberal ekonomik politikalar ise bölgesel kalkınma dengesizliğinin Batı illeri lehine artmasına neden olmuştur (Turgut ve Aydemir, 2011:7)

Türkiye’de bölgesel planlama esas olarak 1950’li yılların sonuna doğru gündeme gelmiştir. Bunun sebebi ise ülkede yaşanan hızlı sanayileşme, köyden kente göçün bölgeler arası farklılıkları daha da artırması ve nüfusun sanayileşmiş şehirlerde yoğunlaşması sonucu şehirler arasında gelişme farklılıklarının artmasıdır (Tahtalıoğlu ve Özgür, 2016:164). Ayrıca Türkiye ekonomisi 1950’li yılların sonunda, dış borç ödeme zorluğu yanında fiyat istikrarsızlığının da yaşandığı büyük ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Ekonomiyi istikrarlı bir çizgiye getirmenin yolu olarak da planlı ve programlı bir sermaye kullanımına yönelmenin uygun olacağı düşünülmüştür. Aynı zamanda o yıllarda kamuoyunda planlamayla her soruna çözüm bulunabileceği kanısı bulunmaktaydı. Bu yüzden planlama, ekonomik ve sosyal yapıyı olumlu yönde değiştirmenin en önemli yolu olarak görülmüştür (Kepenek, 2012:137-138). Bunun yanında uluslararası örgütlerin Türkiye’ye dış borç vermelerinin ancak Türkiye’nin planlı kalkınma modeline geçmesi ile mümkün olduğunu dile getirmeleri de, planlı kalkınma modeline geçişi hızlandıran bir faktör olmuştur (Tekkanat ve Mermer, 2018:99).

Ayrıca bölgesel kalkınma sorunlarının serbest piyasa koşullarına bırakıldığında kendiliğinden ortadan kalkmayacağı ve azalmayacağı düşünülmekteydi. Bu yüzden, mevcut bölgesel kalkınma sorunlarının azaltılması veya bu sorunların artmamasına yönelik olarak devlet tarafından bir politika izlenmesinin en uygun yöntem olduğu kabul edilmiştir (DPT, 2000a:63). Bu yüzden Türkiye’de 1960 öncesinde bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılmasına ilişkin çok ciddi politikalar benimsenmemişken, bu tarihten sonra gelişmişlik farklarının azaltılmasına ilişkin arayışlara başlanmıştır (Güler vd., 2017:47).

Türkiye’nin planlı kalkınma modeline geçişine devlet yöneticilerinin “*plansız kalkınmanın acı sonuçlarının olabileceğine*” yönelik düşünceleri de etkili olmuştur. (DPT, 1963:1). Çünkü O dönemdeki ekonomik performansın zayıf olmasının planların yokluğundan kaynaklandığı düşünülüyordu (Agarwala, 1983:7). Planlı kalkınmanın amacı ise “*iktisadi ve sosyal yapıyı modernleştirmek*” olarak belirlenmiştir (DPT, 1968:264). Çünkü 1960’lara kadar Türkiye’de ekonomik ve sosyal yapı büyük bir dönüşüm yaşamamasına ve büyüme oranlarının uzun yıllar boyunca yüksek kalmasına rağmen, bu olumlu gelişmeler bölgeler arasında görülen kalkınma düzeyi farklılıkları sorununu gidermeye yeterli olmamıştır. Bu kapsamda; gelirin adaletsiz dağılımı, geri kalmış bölgelerden (GKB) gelişmiş bölgelere doğru yaşanan göç, bu bölgelerde altyapı, girişimci

sayısı, eğitim ve sağlık hizmetlerindeki yetersizlikler, çevresel sorunlar ile istihdam problemleri, çözülmeyi bekleyen sorunlar olarak kalmıştır. Bu sorunların çözümüne yönelik olarak çeşitli politikalar uygulanmış olsa da, sorunlar yeterince çözülememiş ve bölgesel kalkınma sorunu varlığını devam ettirmiştir (DPT, 2003:122).

Nitekim Kalkınma Bakanlığı raporunda da bölgesel kalkınma kapsamında planlamanın önemi ifade edilmiştir. Raporda Türkiye'nin son yıllarda yüksek büyüme oranına sahip olmasına rağmen bu büyümenin tüm bölgelere refah artışı olarak yansımadağına ve bölgeler arasındaki kalkınma farklılıklarının devam ettiğine vurgu yapılmıştır. Bu maksatla geliri düşük olan bölgelerin ulusal kalkınmaya katkı sunacak ve bu bölgelerdeki vatandaşları geliri yüksek olan bölgelerde yaşayan vatandaşlarla benzer hayat düzeyine yaklaştıracak özel politikalara ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2016:12). Bu yüzden bölge planlaması, Türkiye'de mevcut olan bölgeler arasındaki kalkınmışlık farklılıklarının azaltılması için çok önemli bir yöntem olarak görülmüştür (DPT, 2000a:62). Ayrıca ülkede hayat standardının yükseltilmesinin ancak uzun vadeli ve sistemli kalkınma çabalarıyla sağlanabileceği düşünülmüştür (Takım, 2011:156). Bu yüzden de Türkiye'de 1960 yılından sonra planlı kalkınma modeli benimsenmiş ve uygulanmaya başlanmıştır. Hatta serbest piyasa ekonomisi modelinin ağırlıklı olarak izlendiği dönemlerde dahi kalkınma planları merkezi olarak yapılmaya devam etmiş ve bu planlarda bölgesel kalkınmanın sağlanmasına yönelik olarak kamuya önemli görevler yüklenmiştir.

4. Türkiye'de Tarihsel Süreçte Bölgesel Kalkınmanın Kalkınma Planlarındaki Yeri

Türkiye'de bölgesel planlamanın 1960 sonrası dönemde başladığı kabul edilmektedir. Bu yüzden Türkiye'de bölgesel kalkınma politikaları, planlı dönem öncesi ve planlı dönemde uygulanan politikalar olarak ikiye ayrılabilir. 1960 öncesi dönemdeki bölgesel kalkınma politikaları genellikle örtülü olarak yürütülmüştür (Sevinç, 2011:43; Yiğit ve Maden, 2019:114). 1960 öncesi hazırlanan planların ismi de kalkınma planı olmayıp, farklı amaçlarla hazırlanmış planlardır. Aşağıda bu planlar hakkında kısaca bilgi verildikten sonra, bu çalışmanın esas kapsamını oluşturan 1960 sonrası hazırlanan kalkınma planları, bölgesel kalkınma kapsamında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

4.1. 1960 Öncesi Hazırlanan Ekonomi Planlarında Bölgesel Kalkınma (1923-1960)

Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan 1950'li yıllara kadar geçen sürede ulusal kalkınma ve sanayileşmenin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Kırsal kesime yönelik harcamalar ve kentlerde yeni yatırımlar ise 1950'li yıllarda uygulanan genişlemeci politikalarla uygulama alanı bulmuştur. Dolayısıyla 1960'lı yıllara kadar konulmuş bölgesel hedeflerden ve bu hedeflere yönelik politikalarından bahsetmek zordur (Doğruel, 2006:139).

1960 yılı öncesi hazırlanan ekonomi planları; 1923'te yapılan İzmir İktisat Kongresi kararları, 1927'de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu, 1933 yılında hazırlanan ve 1934-1939 yıllarını kapsayan I. Beş Yıllık Sanayi Planı (I. BYSP), 1936'da hazırlanmaya başlanan ve 1938 yılında uygulanması planlanan II. BYSP, 1946 yılında hazırlanan İvedili Sanayi Planı ve 1947 yılında hazırlanan Türkiye İktisadi Kalkınma Planı olarak sıralanabilir.

İzmir İktisat Kongresi'nin amacı; ulusal ekonominin özellikle Türk girişimcilerinin katkısıyla geliştirilmesi olup kongrede, bölgesel kalkınma ile ilgili herhangi bir görüşme olmamıştır. Teşvik-i Sanayi Kanunu ise özel sektörün geliştirilmesine yönelik olup, bölgesel kalkınma ile ilgili bir hususa yer verilmemiştir (Dinler, 2005: 178-179). 1930'lardan sonra ise, 1929 Büyük Dünya Buhranı'nın da etkisiyle ekonomide daha devletçi politikalar izlenmeye başlanmıştır. Bu kapsamda I. BYSP hazırlanmıştır. 1934-1939 yılları arasında uygulanan I. BYSP'de, sanayinin İstanbul ve İzmir dışına olacak şekilde tüm yurt sathına yaygınlaştırılması planlanmıştır (Bayraktutan, 1994:204). II.Dünya Savaşı'nın yaklaşması nedeniyle II. BYSP'nin uygulanmasından vazgeçilerek yerine 1939 yılında İktisadi Savunma Planı hazırlanmıştır. 1946 yılında hazırlanan İvedili Sanayi Planı'nda ise bölgesel kalkınma kapsamında, bölgesel uzmanlaşmanın önemine ve enerji kaynaklarının sanayi tesislerinin

etrafında toplanmasının gerekliliğine yer verilmiştir. Ancak bu plan uygulanamamış olup, onun yerine 1947 yılında hazırlanan İktisadi Kalkınma Planı da uygulanamamıştır (Karluk, 2009:217-219).

Sanayi Planlarında bölgesel kalkınma ilkesinden doğrudan bahsedilmemiş olup, yatırımların tüm yurda yayılması düşüncesinin benimsenmesiyle, bölgesel kalkınmadan dolayı olarak bahsedilmektedir. Dolayısıyla 1923-1950 döneminde Türkiye'nin tamamı geri kalmışlık özelliği taşıdığı için bölge ayırımına gidilerek bir bölgesel kalkınma planı uygulanamamıştır (DPT, 2000_a:24). Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında, yatırımların ülke içine dağıtılması şeklinde bir ekonomi politikası uygulanmıştır. Devlet sanayi tesislerinin kurulma yerini belirlerken Anadolu'nun değişik bölgelerinde tesislerin kurulmasına özen göstermiştir (DPT, 2003:49). Tesislerin ülkenin farklı bölgelerinde kurulması politikasının izlenmesinin, yöneticilerin bölgesel kalkınma düşüncesine sahip olduğunun bir göstergesi olduğu söylenebilir.

Türkiye'de 1950-1960 yılları arasında daha liberal politikalar izlenmesine rağmen, merkezi planlama uygulamaları da devam etmiştir. 1958 yılında İmar ve İskan Bakanlığının kurulmasıyla bu bakanlığa bölgesel planlar yapma görevi yapılmıştır. Bu dönemde ancak 1958'den itibaren belirli bölgeler seçilerek bölgesel planlama çalışmaları yapılmaya başlanmıştır (Dinler, 2005:184). Ancak, 1957-1960 yılları arasında yürütülen bölgesel planlama çalışmaları genellikle, hızlı kentleşmenin ortaya çıkardığı sorunları çözmeye yönelik, mühendis ve kentleşme uzmanları tarafından yürütülen planlama çalışmalarıdır (Güler vd., 2017:51). Bu yüzden 1960'lara kadar başarılı bir planlama döneminin geçirilmediği (Erat ve Arap, 2017:138) ve planlama yönündeki çabaların sonuçsuz kaldığı dikkat çekmektedir.

4.2. 1960 Sonrası Hazırlanan Kalkınma Planlarında Bölgesel Kalkınma

Türkiye'de 1960 askeri darbesinden sonra hazırlanan 1961 Anayasasının 41. maddesinde, devlete kalkınma planları hazırlama sorumluluğu verilmiş ve kamu hizmetlerinin yürütülmesine yönelik planlama, anayasal bir zorunluluk haline getirilmiştir. Kalkınma planlarının yürütülmesi için de DPT kurulmuştur (Kutlu vd., 2018:31).

Kalkınma planları, ülkede yapılacak harcamaların ve yatırımların hedeflerini belirleyen, ekonomik kalkınmaya ilave olarak sosyal kalkınmanın da gerçekleştirilmesini amaçlayan planlardır (Yıldız, 2019:2). Kalkınma planları; bir ülkede belirlenen ekonomik ve sosyal kalkınma hedeflerine ulaşmak amacıyla özel sektöre ve kamu kesimine yol gösteren ve bazen de bağlayıcı bir nitelik taşıyan planlar olarak da tanımlanabilir (Kızılboğa-Özaslan ve Alıcı, 2014:316).

Türkiye'de DPT tarafından hazırlanan kalkınma planları tasarrufları ve dolayısıyla yatırımları artırarak ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı gerçekleştirme amacını gütmüştür (DPT, 1963:3). Bu kapsamda hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (I. BYKP) 01 Ocak 1963 yılından itibaren geçerli olmak üzere yürürlüğe girmiştir. BYKP'lerin amacı; ülkenin ekonomik ve sosyal yönden kalkınmasını belli bir hızda sağlamak olarak belirlenmiştir (DPT, 2000_a:7). Dolayısıyla DPT'nin esas kuruluş amacı, bölgesel kalkınma planları yapmak değil, ulusal düzeyde ekonomik ve sosyal politikaların icra edilmesi konusunda hükümete yol göstermek olmuştur. Bu yüzden de DPT bölge düzeyinde örgütlenmemiş olup, bölgesel planların hazırlanması ve uygulanması için gerekli olan yerel teşkilat yapısı da bulunmamaktaydı (Kayan, 2012:122-124).

Ancak Türkiye'de planlı kalkınma dönemi olarak kabul edilen 1960'tan sonraki dönemde, ülke içindeki gelişmişlik farklarının giderilmesi önemli makroekonomik hedefler arasında görülmüştür (Çelikkaya vd., 2018:23). Bu yüzden bölgesel kalkınma politikalarının ana hatlarına da kalkınma planlarında yer verilmiştir. Bu kapsamda ilki 1963-1967 dönemini, sonuncusu 2019-2023 dönemini kapsayacak şekilde on bir kalkınma planı hazırlanmıştır. İlk iki plan on beş yıllık bir perspektifle hazırlanmışken, üçüncü plan yirmi iki yıllık bir perspektifle hazırlanmıştır (Kepenek, 2011:142). Ayrıca sekiz, dokuz ve onuncu planlar için bölgesel kalkınma ihtisas komisyonu raporları hazırlanmış ve bölgesel kalkınmaya yönelik ayrıntılara bu raporlarda yer verilmiştir.

Türkiye’de 1960-1980 yıllarında daha planlı bir ekonomik model uygulanmakla birlikte, 1980 yılından itibaren ağırlıklı olarak serbest piyasa ekonomisi uygulanmıştır. Buna rağmen kalkınma planları 1980 sonrasında da varlığını devam ettirmiştir. Ancak değişen çağa uygun olarak kalkınma planlarının içeriklerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Türkiye’de uygulanan bölgesel kalkınma politikaları bir yandan ülkede meydana gelen değişimler ve ihtiyaçlara göre belirlenirken, diğer yandan Avrupa’nın deneyimleri ve bölgesel kalkınma anlayışındaki değişimler de dikkate alınmıştır (Çelikkaya vd., 2018:23).

Bu kapsamda Türkiye, kendi bölgesel politikalarını Avrupa Birliği (AB) bölgesel politikaları ile uyumlu hale getirmek için özellikle 1999 Helsinki Zirvesinden sonra, bölgesel kalkınma politikalarında bazı değişikliklere gitmiştir (Dulupçu vd., 2010:243). Dolayısıyla bölgesel kalkınma anlayışında yaşanan dönüşümler ve AB’ye uyum süreci, Türkiye’nin bölge planlaması yaklaşımında önemli değişimlere neden olmuştur (Keskin ve Sungur, 2010:279).

Nitekim değişen paradigmalara uygun olarak kalkınma planlarında zamanla bölge ayırımları değişmiş ve planlarda bilişim teknolojilerine, beşerî ve sosyal sermayeye, uzaktan öğrenmeye, sürdürülebilir kalkınmaya ve e-ticaret gibi kavramlara daha fazla vurgu yapılmıştır. Ayrıca kalkınma planları başlangıçta beşer yıllık hazırlanırken, yapılan değişikliklerle dokuzuncu plan yedi yıllık olarak hazırlanmıştır (Tutar ve Demiral, 2007:79). Dolayısıyla kalkınma planlarının içeriğinde meydana gelen değişim planın süresine de yansımıştır.

4.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (I. BYKP) Bölgesel Kalkınma (1963-1967)

I. BYKP’de bölgesel kalkınma sorununa önemli bir yer ayrıldığı dikkat çekmektedir. Nitekim planın II. Bölümünde bölgesel planlama ile ilgili çok sayıda hedef belirlenmiş, VIII. Bölüm ise tamamen bölge planlaması ve kalkınmasına ayrılmıştır.

Bölge planlama konusunun hem dünyada hem de Türkiye’de oldukça yeni bir konu olması nedeniyle, birinci planda öncelikle teorik çerçevenin geliştirilmesine çalışıldığı göze çarpmaktadır (Dulupçu vd., 2010:244). Bu kapsamda planda kalkınma politikasının sosyal hedefleri açıklanmış ve bu hedefler arasında, yurt ölçüsünde fırsat eşitliğinin sağlanması gerektiği de dahil edilmiştir. Kalkınma felsefesinin özünün ise *“mümkün olduğu kadar geniş halk topluluklarını daha yüksek bir yaşam seviyesi ve sosyal güvenliğe ulaştırmak”* olduğu belirtilmiştir. Böylelikle planın ekonomik ve sosyal hedefleri arasında bölgesel kalkınmaya vurgu yapılmıştır. Sosyal hedeflerin gerçekleşmesi için ise bölgeler arasında bir dengenin kurulmasının gerektiği belirtilerek, bu dengenin sağlanması ile bölgelerdeki kişilerin kalkınmanın sonuçlarından faydalanacağı, böylelikle de ülkede sosyal adaletin sağlanmış olacağı vurgulanmıştır (DPT, 1963:47-48).

Ayrıca planda kalkınmanın sadece ekonomik göstergelerine değil, diğer sosyal göstergelerine de yer verilmiştir. Bazı gelişmiş ve ekonomik açıdan geri kalmış illerde doktor sayısı, doktor başına düşen hasta sayısı, hastane başına düşen yatak sayısı gibi sağlık göstergeleri ile okullaşma oranı gibi eğitim verileri de planda yer almıştır. Böylelikle iller arasındaki gelişmişlik farklılığına vurgu yapılmıştır.

Planda kalkınmanın toplumsal amaçlarından birinin bölgeler arasındaki dengesizliğin azaltılarak dengeli bir kalkınmanın sağlanması olduğu ifade edilmiştir. Bu dengesizliğin oluşmasının nedenleri arasında, GKB’lerdeki girişimcilerin, sermayelerini gelişmiş bölgelere doğru aktarmalarının bulunduğu belirtilmiştir. Bu durumun ise GKB’lerdeki yoksulluğun daha da artmasına ve bölgeler arasındaki gelişme farklılığının açılmasına yol açtığı ifade edilmiştir. Planda ayrıca, GKB’lerin ekonomik kaynaklarının ve müteşebbislerinin yetersiz olmasının bu bölgelerin kalkınmasını olumsuz etkilediği ve ülkedeki bölgesel dengesizliğin daha da arttığı belirtilmiştir (DPT, 1963:53-55). Dolayısıyla planda üstü kapalı olarak GKB’lerdeki yoksulluk kısır döngüsünden bahsedildiği dikkat çekmektedir. Ancak planda, bu kısır döngüden kurtulma imkânı olduğu, bunun da geniş ölçüde ekonomik tedbirlerin alınmasından geçtiği vurgulanarak, bu tedbirlerin neler olduğu açıklanmıştır.

Bu tedbirler kapsamında, sosyal hizmet harcamalarının ve yatırımlarının GKB'lerde yoğunlaştırılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, GKB'lerden yerel sermayenin ve müteşebbislerin diğer şehirlere kaymasını önlemek ve diğer bölgelerden sermaye ve müteşebbis akımını bu bölgelere teşvik etmek için bazı GKB'lerde sanayi sitelerinin kurulmasının planlandığı, bu sitelere uygun fiyata arsa, enerji ve kredi temin edileceği ve vergi indirimleri yapılacağı vurgulanmıştır (DPT, 1963:57-58). Ayrıca, GKB'lerde müteşebbislere vergi kolaylıkları sağlanması ve kalkınmada özel kesimin rolünün artırılması da alınacak tedbirler arasında sayılmıştır (DPT, 1963:476).

Planda ulusal kaynakların etkin kullanımına da değinilerek, daha dengeli bir ekonomi için bölgelerin potansiyelinin dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır (Göymen, 2005:36). Bu kapsamda planda, bölgesel kalkınmanın sağlanması için GKB'lerde devlet yatırımlarının artırılması ve özel sektörü teşvik edici politikalara detaylı olarak yer verilmiştir. Dolayısıyla planda bölgesel kalkınma politikaları açısından da karma ekonomik modelin benimsendiği söylenebilir.

Planda bölge planlamasının hedefleri; yatırımların yapılmasında coğrafi açıdan daha dengeli bir kalkınmanın göz önünde bulundurulması, kaynakların yüksek verimli alanlara yönlendirilmesi ve bölgeler arası dengesizlikleri gidererek GKB'lerin kalkınmalarının hızlandırılması olarak belirlenmiştir. Ayrıca bölge planlarının, ulusal kalkınma planının bir parçası olarak ele alınması gerektiği ve bölgesel planların hem birbiriyle hem de ulusal kalkınma planı ile bütünlük göstermesi gerektiğine vurgu yapılmıştır (DPT, 1963:471-473). Planın ulusal kalkınmaya olan bütüncül yaklaşımı bu ifadelerde açık olarak görülmektedir.

Planda bölgeler; potansiyel gelişme bölgeleri, GKB'ler ve büyükşehir bölgeleri olarak ayrılmıştır. Potansiyel gelişme bölgelerinin üstün ve geliştirilmesi gereken yönlerinin tespit edilerek ulusal kalkınma planına uygun geniş bir yatırım planı yapılması gerektiği planda ifade edilmiştir. Kamusal hizmetlerin dağıtımında GKB'lere öncelik verilmesinin eşitlik ilkesinin bir gereği olduğu belirtilerek, desteklenecek sektörlerin seçilmesinde diğer bölgelere göre avantajlı olan sektörlerin seçilmesiyle maliyet artışı yaşanmayacağı gibi verimliliğin de yükseleceği ifade edilmiştir. Metropoliten bölgelerin etrafında ise yeni çekim ve sanayi bölgelerinin kurularak nüfusun ve ekonomik faaliyetlerin dengeli dağıtılması gerektiği üzerinde durulmuştur (DPT, 1963:473-474). Dolayısıyla Türkiye'de bölgelerin tarım, sanayi, madencilik, turizm gibi sektörler açısından farklı üstünlüklerinin olduğu göz önüne alındığında, bölgesel kalkınma için bu üstünlüklerin ön plana çıkarılma düşüncesinin çok doğru bir politika olduğu söylenebilir. Bunun yanında bölgesel kalkınma için homojen ve polarize bölge kurulmasına yönelik yaklaşımlar, planın bilimsel bir bakış açısıyla hazırlandığını da ortaya koymaktadır.

I.BYKP'de bölgesel kalkınma açısından dikkat çeken bir husus da illerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasına planda yer verilmesidir. Bölgesel kalkınma planlarının uygulanmasına ise öncelikle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'dan başlanmıştır. Nitekim Keban Barajının yapılması ve Antalya bölgesinin tarım açısından geliştirilmesi de yine planda yer alan konulardır. İstanbul, şehrin ekonomik ve sosyal sorunlarına çözüm bulunması ve aşırı şehirleşmenin yükünün hafifletilmesi yönleriyle planda yer alırken, Zonguldak ve Ereğli sanayi ve ikinci bir demir çelik fabrikasının yapımı yönleriyle ele alınmıştır (DPT, 1963:474-476). Dolayısıyla planda Doğu Marmara'nın sanayi, Çukurova'nın tarım ve sanayi, Antalya Bölgesi'nin tarım ve turizm, Zonguldak bölgesinin ise sanayi ile gelişeceği öngörülmüştür (İncekara ve Savrul, 2011:96). Ekonomik gelişmenin, en hızlı gelişme potansiyeline sahip bölgelerden başlatılması, planda yapay kalkınma kutbu oluşturulmasının benimsendiğini göstermektedir (Dinler, 2005:187).

Bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi için sadece ekonomik göstergelerin değil, eğitim ve sağlık gibi kalkınmanın diğer belirleyicilerinin de geliştirilmesine vurgu yapması planda dikkat çeken en önemli husustur. Bunun yanında I. BYKP'nin, yapay kalkınma kutbu, verimlilik artışı, yatırımların teşvik edilmesi, avantajlı sektörlerin desteklenmesi ve kalkınma projeleri gibi bölgesel kalkınma

teorisi içinde yer alan çok sayıda kavrama vurgu yapması yönleriyle, bölgesel kalkınmanın planlanması açısından başarılı bir plan olduğu söylenebilir.

4.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (II. BYKP) Bölgesel Kalkınma (1968-1972)

II. BYKP’de dikkat çeken husus, Türkiye’nin on altı bölge olarak analizine yer verilmesidir. Bölgesel kalkınmaya yardımcı olacak vergiler politikası, fiyat politikası ile eğitim ve sağlık sektörüne ait sorunlar ve çözüm önerileri de planda yer alan hususlar arasındadır. Planda, bölge planlamasının kalkınmada etkili bir araç olarak kullanılacağı vurgulanırken (DPT, 1968:271), ulusal plandan bağımsız bir bölge plânı hazırlanamayacağı belirtilmiştir (İncekara ve Savrul, 2011:96).

Planda, Türkiye’de bölgeler arasındaki gelişme farklılığının devam ettiği vurgulanmaktadır (DPT, 1968:57). Çözüm olarak ise özel yatırımların belirli bölgelerde aşırı yoğunlaşması yerine, gelişme potansiyeli yüksek AGB’lere yöneltilmesinin vergi kolaylıkları ile teşvik edileceği (DPT, 1968:107), gelirin bölgeler arasında daha adil dağılımına yardımcı olacak bir fiyat politikası izleneceği (DPT, 1968:110), insan gücünün bölgelerdeki dengesiz dağılımını gidermek için mahrumiyet bölgelerindeki kamu çalışanlarının maaşlarının iyileştirileceği (DPT, 1968:157) ifade edilmiştir. Bunların yanında, altyapısı hazırlanmış organize sanayi bölgeleri (OSB) kurulacağı ve enerjinin daha ucuza verileceği de planda yer almıştır (DPT, 1968:269). Ayrıca yatılı bölge okullarının geliştirilmesi ve bu okullarda meslek öğretilmesi ile ilgili amaca yer verilmiş olması, planda yer alan bir diğer önemli husustur (DPT, 1968:164). Sağlık personelinin yurt genelinde dengesiz dağılımının devam ettiği yine planda vurgulanmaktadır (DPT, 1968:216). Dolayısıyla ekonomik göstergeler yanında eğitim ve sağlık göstergelerinin iyileştirilmesi politikasının bu planda da benimsendiği dikkat çekmektedir.

Planda bölgesel kalkınma kapsamında göze çarpan en önemli hususlardan biri de şehirleşme konusuna önem vermesi ve hızlı şehirleşmenin yaratacağı sorunlara vurgu yaparak dengeli şehirleşmenin gerçekleştirilmesi gerektiğinin belirtilmesidir. Bölgeler arası dengeli gelişmeyi gerçekleştirmek için de hizmet yatırımlarının artırılması gerektiği üzerinde durulmuştur (Dulupçu vd., 2010:244). Bu maksatla, AGB’lerdeki yatırımların büyüme potansiyeli olan şehir merkezlerinde yoğunlaştırılması gerektiği ve bu şehirlerin de kendi etrafında gelişme etkisi yaratacak noktaların oluşmasını sağlayacağı ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu bölgelerdeki kamu yatırımlarında birden fazla kuruluş yeri seçilmesi ve özel sektör yatırımlarının da bu bölgelere yöneltilmesi hedeflenmiştir (DPT, 1968:263). Bu amaçları gerçekleştirmek için DPT’ye çalışmaları yönlendirici ve birleştirici bir rol verilmiştir (DPT, 1968:272). Bu yönleriyle II. BYKP’de kalkınma kutuplarının oluşturulması yönünde bir politika izlenmesinin benimsendiği söylenebilir.

II. BYKP, AGB’lerde yatırımı artırmak için vergi teşvikleri verilmesi, bu bölgelerde OSB’lerin kurulması, şehir merkezlerinin yatırımlar için cazibe merkezi haline getirilmesi, eğitim ve sağlık göstergelerinde iyileştirilme sağlanması düşünceleri açısından I. BYKP ile benzerlik göstermektedir. Türkiye’yi on altı bölge olarak analize tabi tutması, hizmet yatırımlarının artırılmasına vurgu yapması, GKB’lerde çalışanların maaşlarının iyileştirilmesinin ve yatılı okullarda meslek öğretilmesinin planlanması yönleriyle I. BYKP’den ayrılmaktadır. Bölgeler arasında gelişme farklılığının devam ettiğinin belirtilmesi ise, I. BYKP’de planlanan bölgesel kalkınma politikalarının yeterince başarılı olamadığını göstermektedir.

4.2.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (III. BYKP) Bölgesel Kalkınma (1973-1977)

III. BYKP’de ilk iki plandan farklı olarak “bölge” kavramı yerine “yöre” kavramı kullanılmaya başlanarak “Kalkınmada Öncelikli Yörelere” (KÖY) kavramına yer verilmiştir. Aynı zamanda KÖY’lerin sorunlarının toplumun temel sorunlarından ayrı olarak düşünülmemeyeceği nedeni ile plan bütüncül bir bakış açısıyla hazırlanmış ve kalkınma konusu bu bütüncül perspektiften değerlendirilmiştir. Kalkınma sorunlarının ülke genelinde çözülmesinin, bu sorunların yörelere düzeyinde ele alınmasıyla mümkün olmakla birlikte, bölgesel politikaların milli planı tamamlayıcı nitelikte olması gerektiği planda vurgulanmıştır (DPT, 1973:948). Planda, bölgesel politikaların

kaynak israfına yol açtığı ve ülkede sermaye birikimini ve gelişmeyi yavaşlattığı ileri sürülmüştür. Buna karşılık, her ilin karşılaştırmalı üstünlüklerinin belirlenerek uygun sektörlerin desteklenmesinin uzun vadede bölgesel kalkınma için gerekli olduğu görüşü savunulmuştur (Filiztekin, 2008:94-95). Bu nedenle planda ayrıca bölgesel kalkınma ile ilgili bir bölüm ayrılmamıştır. Köy ve köylülerin sorunlarından bahsedilirken yine bölgesel gelişmişlik farklarından bahsedilmemiş ve ülkenin geneli için değerlendirmeler yapılmıştır.

Planda, yöresel gelişmişlik farklarının uzun dönemde giderilmesi, erişilmesi gereken amaçlardan biri olarak belirlenmiştir (DPT, 1973:122). Bu kapsamda planda, yatırım harcamalarının yöresel gelişmişlik farklarına göre tespit edileceği (DPT, 1973:178) ve hayvancılık konusunda KÖY'lere ağırlık verileceği (DPT, 1973:253) vurgulanmıştır. KÖY'lerde hangi imalat sanayi alt sektörü projelerine öncelik verileceği yine planda belirtilmiştir (DPT, 1973:901).

Bunun yanında eğitim ve sağlık personelinin yöreler arasında dengesiz dağıldığı bu planda da belirtilmiştir (DPT, 1973:699). Ayrıca ülkede yöresel dengenin sağlanarak eğitimin geliştirilmesi amacıyla yatılı bölge okullarının açılması ile öğrencilere kredi ve burs verilmesi konusu da vurgulanmıştır (DPT, 1973:716). KÖY'lerde geliştirilme potansiyeli bulunan doğal ve beşeri kaynakların belirlenerek, yörelerin gelişmişlik sıralamalarının yapılması plandaki hedefler arasındadır (DPT, 1973:948). Dolayısıyla bu planda da eğitim ve sağlık sorunları çözülmesi gereken sorunlar arasında yer almıştır.

III. BYKP'nin bölgesel kalkınmaya önemli bir katkısı da bölgesel dengesizlik sorununun uzun vadede sadece bölgesel kaynaklar kullanılarak ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesiyle çözülebileceğini öngörmesidir. Bu öngörü sonraki dönemde bölgesel politikaların ana eksenini oluşturmuş ve yerel kalkınma projeleri önem kazanmıştır (Göymen, 2005:37). Dolayısıyla III.BYKP her ne kadar bütünlükçü bir bakış açısıyla hazırlansa da KÖY kavramı ve sorunlarından, bölgesel kaynaklardan ve yerel yönetimlerden bahsetmesi yönleriyle bölgesel kalkınma sorunlarını da önemli oranda ele almıştır. Ayrıca bölge kavramı yerine yöre kavramına yer vermesi ile ilk iki plandan ayrılmaktadır. Bunun yanında yöreler arasında eğitim ve kalkınma sorunlarının çözümüne yönelik olarak yatılı okulların açılması, eğitimin geliştirilmesi ve sağlık personelinin dengeli dağıtılması yönündeki yaklaşımlar ilk iki planla örtüşmektedir.

4.2.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (IV. BYKP) Bölgesel Kalkınma (1979-1983)

IV. BYKP'yi ilk üç plandan ayıran husus; coğrafi bölgeler, KÖY'ler ve en büyük üç şehir ile ilgili nüfus ve gelir dağılımı başta olmak üzere bazı istatistiklere yer vererek, bölgelerin ve şehirlerin karşılaştırılmasına imkân tanınmasıdır.

Planda gelişmiş bölgelerde amaç; gelişmeyi sürekli hale getirmek, düzensiz şehirleşmeyi önlemek, sanayi altyapısını oluşturmak iken, GKB'lerde ise amaç; kalkınma sürecini başlatmak ve kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamak olarak ifade edilmiştir. İlk üç planda da bölgesel dengesizliklerin giderilmesi hedeflenmiş olmasına rağmen, bu amaçlara ulaşamadığı ve dengesizliklerin arttığı planda ifade edilmiştir. Dengesizliği artıran nedenlerin başında ise GKB'lerin diğer bölgelere göre kamu yatırımlarından daha az pay almasıyla birlikte özel sektörün bu bölgelere yönlendirilememesi olduğu vurgulanmıştır (DPT, 1979:72-75). Ayrıca planda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde hızlı kalkınmanın sağlanması maksadıyla, sorunların bölgesel kalkınma düşüncesi kapsamında değerlendirileceği belirtilmiş ve bu bölgelerdeki projelerin geliştirilip hızlandırılması konusu kamu kuruluşlarına görev olarak verilmiştir (DPT, 1979:293-294). Bunun yanında bölgeler ve yöreler arasında gelir dağılımını iyileştirmek amacıyla izlenmesi düşünülen politikalara da planda yer verilmiştir (DPT, 1979:667).

IV. BYKP'yi ilk üç plandan ayıran diğer bir husus da kalkınma projelerinin bu planda daha fazla öne çıkmasıdır. Bu kapsamda planda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki kalkınma sorunlarına, bu bölgelerde yapılması planlanan projelerle çözüm bulunması hususu, detaylı olarak anlatılmıştır.

Ancak bu planda da bölgesel kalkınma hedefinin gerçekleştirilemediği ve bölgeler arasında kalkınma farklılığının arttığı ifade edilmiştir.

4.2.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (V. BYKP) Bölgesel Kalkınma (1985-1989)

V. BYKP’de, önceki planlarda uygulanan KÖY uygulamasına devam edildiği ve bu politikaya ilişkin esasların büyük ölçüde korunduğu göze çarpmaktadır (Keskin ve Sungur, 2010:284). Planda ayrıca az gelişmiş bölge merkezlerinin oluşturulması ile KÖY’lerde yerel potansiyelin geliştirilmesi yönünde bir teşvik politikası uygulanması amaçlanmıştır (Doğruel, 2006:140). Bu kapsamda KÖY’lerde kalkınmanın hızlandırılması ile ekonomik ve sosyal altyapının geliştirilmesi ve bu yöreler ile diğer yöreler arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması planın temel amaçları arasında gösterilmiştir (DPT, 1985:1-2). Bu maksatla Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)’ne özel bir önem verilerek, projeyi geliştirmek için bir koordinasyon ünitesi kurulması planlanmıştır (DPT, 1985:39). Ayrıca planda, gelişme potansiyeli olan sektörlerin gelişiminin hızlandırılması ve kaynakların etkili kullanılması amacıyla bölge planlarının yapılması gerektiği de belirtilmiştir (DPT, 1985:161). Dolayısıyla bölge planlaması V. BYKP ile tekrar ön plana çıkmıştır. Bunun yanında AGB’lerden metropollere olan göçün önlenmesi için göç veren bölgelerde istihdama öncelik verilerek nüfus hareketlerinin önlenmesi planlanmıştır (DPT, 1985:161-162).

Planda AGB’lerde tarım ve sanayi sektörlerinin geliştirilmesine yönelik olarak da bazı politika önlemlerine yer verilmiştir. Tarım sektörünün geliştirilmesine yönelik olarak; tarımsal potansiyelin değerlendirilmesi, tarımsal altyapılarının geliştirilmesi ve kırsal kalkınma projelerinin geliştirilmesi planlanmıştır (DPT, 1985:162). İmalat sektörünün geliştirilmesine yönelik olarak ise; firmalara düşük maliyetli kredi sağlanması, AGB’lerdeki yatırımlara devlet güvencesi verilmesi, sanayi yatırımcısına vergilendirmede kolaylık sağlanması, Bölgesel Gelişme Şeması hazırlanarak OSB’lerin kurulması ve bu bölgelerde lojman yapılması tedbirlerine yer verilmiştir (DPT, 1985:162-163). KÖY’lerde sadece büyük ölçekli yatırımların değil, küçük ölçekli emek yoğun sanayi projelerinin de teşvik edilmesi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Ortadoğu pazarına yönelik üretim yapan işletmelerin kurulmalarının sağlanması, bu bölgelerde kamusal yatırım projelerinde çalışanların maaşlarının iyileştirilmesi ve yatırım tesislerinin enerji ve alt yapısının devlet tarafından geliştirilmesi planın hedefleri arasında yer almıştır (DPT, 1985:163-164).

Planda, KÖY’lerde geliştirilecek sanayilerin potansiyel kaynakları harekete geçirebilecek ve bölgelerin gelişmesinde itici güç olabilecek sektörlerden seçilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, büyük ölçekli yatırımların yanı sıra küçük ölçekli ve emek yoğun sanayi projelerinin teşvik edilmesi de plan hedefleri arasındadır (Dulupçu vd., 2010:244).

GAP’ın hızlandırılması, imalat sanayiinin geliştirilmesi, AGB’lerden metropollere nüfus hareketlerinin önlenmesi, tarımsal ve kırsal kalkınma projelerinin desteklenmesi, kredi maliyetlerinin düşürülmesi ve bu bölgelerde çalışanların özlük haklarının iyileştirilmesi önceki planlarda da yer alan politika önlemleridir. Yatırımların alt yapısının devlet tarafından yapılması, Ortadoğu pazarına açılma, küçük ölçekli projelerin desteklenmesi ve bölge planlarının yapılması düşüncesi ise bu planı önceki planlardan farklı kılan politikalaradır.

4.2.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında (VI. BYKP) Bölgesel Kalkınma (1990-1994)

Hızlı, dengeli ve istikrarlı bir kalkınma süreci içinde gelir dağılımının iyileştirilmesi ile KÖY’lerin ekonomik, sosyal ve kültürel yönden geliştirilerek bölgesel kalkınma farklılıklarının zamanla azaltılması, VI.BYKP’nin başlıca amaçları arasında sayılmıştır (Güler ve ark., 2017:50).

Planda, kalkınma faaliyetlerinin bölgeler arasında dengeyi gözetmesi yanında, bölgesel kalkınma çalışmalarının bölgede refahı yaygınlaştırmayı ve artırmayı amaçlayacak şekilde yürütülmesi temel ilke olarak benimsenmiştir. Özel kesim yatırımlarını artırmak amacıyla özel bir fon oluşturulması, bölge sorunları ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri üzerinde çalışmak için bölgedeki üniversitelerin birinde bir enstitüsü kurulması ve gümrük kapılarında sınır ticaretinin geliştirilmesi

amaçları da planda dikkat çeken diğer hususlardır. AB'nin uyguladığı bölgesel politikalarda dikkat edilen amaç ve uygulamaların da kalkınmada göz önüne alınacağı hususu altıncı planı önceki planlardan ayıran en önemli husustur (DPT, 1989:318-319). Nitekim daha sonraki dönemlerde hazırlanan bölgesel kalkınma politikalarında, AB'nin bölgesel kalkınma anlayışı etkili olmuştur (Filiztekin, 2008:95). Bunun yanında planda, önceki planlardan farklı olarak metropolitan bölge sorunlarına daha kapsamlı olarak yer verilmiştir. Ayrıca beşinci planda benimsenen bölgesel ayrıma dayalı bölgesel planlama yaklaşımı terkedilmiş, KÖY'lerde daha ayrıntılı planlama yapılacağı ilkesi benimsenmiştir (Dinler, 2005:194).

Planlama faaliyetlerinde AB bölgesel politikalarının benimsenmesi, metropol bölge sorunlarına daha fazla yer ayrılması ve bölgesel kalkınma konusunda üniversitelerle iş birliği yapılması düşüncesi VI. BYKP'yi önceki planlardan ayıran en önemli farklılıklardır. Ayrıca GKB'lerde özel yatırımların da teşvik edilmesinin planlanması ve sınırdaki illerin sınır ticaretini geliştirmeye yönelik politikaların benimsenmesi bölgesel kalkınma açısından dikkat çeken politikalardır. GKB'lerde gelir dağılımının iyileştirilmesi ve bu bölgelerin ekonomik, sosyal ve kültürel yönden geliştirilmesinin planlanması önceki planlarda da yer alan bölgesel kalkınma politikalarıdır.

4.2.7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (VII.BYKP) Bölgesel Kalkınma (1996-2000)

VII. BYKP'de, önceki planlarda belirlenen bölgesel kalkınma amaçlarına ulaşılamadığı ifade edilerek, bunun nedenlerine değinilmiştir. Bu kapsamda özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşanan terör faaliyetlerinin iç göç hızını kentleşme imkânlarının üzerinde artırarak kalkınmayı olumsuz etkilediği belirtilmiştir. Bunun yanında bu bölgelerde vasıflı işgücünün ve sermayenin yetersiz olmasının ve özellikle Irak'a mal satamama nedeniyle pazarlamada karşılaşılan zorlukların, özel girişimcilerin yatırım yapma isteğini azalttığı ve mevcut tesislerin de düşük kapasite ile üretim yapmasına yol açtığı ifade edilmiştir (DPT, 1995:170-171). Bir bütün teşkil eden kalkınmanın, bölgede artan terör olayları nedeniyle, ulusal birliği güçlendirecek nitelikte olmasının gerektiğine planda vurgu yapılmıştır. Nüfus artış hızı yüksek bölgelerde aile planlaması çalışmalarının yapılacağı da belirlenen amaçlar arasındadır. Ayrıca GAP bölgesi için de kalkınma kapsamında çeşitli politika öncelikleri belirlenmiştir (DPT, 1995:174-176). Ayrıca bir kalkınma planında ilk defa bölgesel kalkınma çalışmalarında sürdürülebilir kalkınma kavramına yer verilmiş (Keskin ve Sungur, 2010:286) ve planların çevreyi ve ekolojik dengeyi dikkate alan bir bakış açısıyla hazırlanması gerektiği ifade edilmiştir.

Bölgesel kalkınma amaçları dikkate alınarak kamu yönetiminin yeniden örgütlenmesi konusunun planda yer alması, bu planı diğerlerinden ayıran bir diğer yeniliktir (Doğruel, 2006:140). Bunlara ilave olarak planda, ülkenin görece olarak geri kalmış yöreleri için bölgesel kalkınma projeleri hazırlanacağı belirtilmiştir. Bu kapsamda, Doğu Anadolu Projesi (DAP), Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Projesi (DOKAP), Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi gibi bazı bölgesel planlama çalışmalarına da planda yer verilmiştir (Güler vd., 2017:50).

Sürdürülebilir kalkınma gibi güncel kavramların kalkınma planına dahil edilmesi, planın hazırlanmasında güncel paradigma değişimlerinin dikkate alındığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bunun yanında yaşanan terör olaylarının, bölgelerin kalkınmasına olan olumsuz etkilerinin kapsamlı olarak incelenmesi ve çözüm yollarına ilişkin projelerin planda yer alması ile kamu yönetiminin yeniden örgütlenme düşüncesi VII.BYKP'yi önceki planlardan farklılaştırmaktadır. Aile planlamasının önemine vurgu yapılması yine planda dikkat çeken bir diğer husustur. Önceki planlarda vurgulanan kalkınmanın bir bütün olarak görülmesi düşüncesi bu planda da aynen korunmuştur.

4.2.8. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (VIII.BYKP) Bölgesel Kalkınma (2001-2005)

VIII. BYKP'de, diğer kalkınma planlarından farklı olarak AB ile OECD üyesi ülkelerin bölgesel kalkınma planları hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Yine önceki planlardan farklı olarak coğrafi

bölge temelinde bölgelerin; sosyoekonomik gelişmişlik endeksi, kişi başına milli gelir endeksi ile tarım, sanayi ve hizmetler sektörünün dağılımı ve büyüme hızları hakkında bilgiler verilmiştir. Bölge ve illerdeki imalat sanayiinin durumu da polarize bölge yaklaşımıyla değerlendirilmiştir. Ayrıca planda, Türkiye’de uygulanan bölgesel kalkınma planlarının, altyapı yatırımları ve ödeneklerin yetersiz olması gibi nedenlerle başarısız olduğu, metropol kentlerdeki sorunların devam ettiği, özellikle GKB’lerdeki üniversitelerin sorunlarının ve bölgeler arası göçün olumsuz etkilerinin devam ettiği ifade edilmiştir. Bunun yanında Türkiye’de yaşanan depremlerin, bölgesel kalkınma politikalarının daha etkin uygulanması gerektiğinin önemini ortaya koyduğu belirtilerek, bölgesel planların başarısız olduğuna vurgu yapılmıştır (DPT, 2000:61-63).

GAP’a ilave olarak, bölgesel kalkınma amacıyla diğer bölgesel gelişme projelerine de başlanacağı belirtilmiştir (Keskin ve Sungur, 2010:286). Bu kapsamda planda DAP’a ayrıntılı yer verilmiş ve 14 ili kapsayan projeye, homojen bölge olmaları nedeniyle Bayburt ve Gümüşhane’nin de dahil edildiği belirtilmiştir. Planda DOKAP, Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi ve Zonguldak-Bartın-Karabük Gelişim Planı hakkında da detaylı bilgi verilirken, Doğu Akdeniz Bölgesi Gelişim Projesi ve Marmara Bölge Planı’nın da başladığı ifade edilmiştir.

Planda küreselleşme sürecinde değişen koşullara uyum, rekabet, örgüt yapılarında esneklik gibi konulara yer verilmesi, geleneksel bölge anlayışından çok, yeni bir bölge anlayışının gündeme getirildiğini göstermektedir (Akkuş, 2022:1784). Bu yeni bölge anlayışı yerel dinamiklere daha fazla önem veren bir yaklaşımdır (Doğruel, 2006:140). Bu kapsamda dönem içerisinde çıkarılan yasalarla yerel yönetimlerin yetki ve sorumlulukları artırılmıştır (Filiztekin, 2008:98).

Sekizinci planda KÖY’lerin sorunlarına da değinilmiş ve bölgesel kalkınma farklılığını giderici bazı politika önlemlerine yer verilmiştir. Bunun yanında kırsal kalkınma projelerinin mevcut durumu hakkında bilgi verilirken, kırsal kalkınma politikası kapsamında halen yürütülen ve yürütülmesi planlanan ekonomi politikaları hakkında da bilgi verilmiştir. VIII.BYKP dünyadaki küreselleşme sonucu bölgesel kalkınma anlayışında meydana gelen değişimlere yer vermesi ve depremin bölgesel kalkınma ile ilişkisine ilk defa yer vermesi yönleriyle de önceki planlardan ayrılmaktadır. Daha önce hazırlanan bölgesel planların başarısız olduğu hususu önceki kalkınma planlarında olduğu gibi bu planda da yer almıştır.

4.2.9. Dokuzuncu Kalkınma Planında (IX.KP) Bölgesel Kalkınma (2007-2013)

Planlı ekonomik dönem boyunca kalkınma planları beş yıllık kalkınma planı olarak isimlendirilirken, 2007 yılından sonra hazırlanan planlardan beş yıllık tabiri çıkarılarak sadece kalkınma planı tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Bölgesel kalkınmanın sağlanması da devletin stratejik amaçları arasında sayılmıştır. Bu planda da bölgelerin sorunlarına daha bütüncül bir kalkınma politikası ile yaklaşılması gerektiği savunulmuştur (DPT, 2006:91).

Planda bölgesel kalkınmaya özel sektör katkısını artırmak amacıyla gelir vergisinin indirilmesi ve sigorta primi ödemelerinde indirim sağlanması gibi bazı teşvik tedbirlerine yer verilmiştir (İncekara ve Savrul, 2011:99). Planda, AB bölgesel istatistik sistemine uygun şekilde üç düzeyi kapsayan istatistiki bölge sınıflamasına gidilmiştir. Bunun yanında, sekizinci planda belirtilen bölgesel planlara, GAP hariç sınırlı finansman ayrılabilirdiği ifade edilmiştir (DPT, 2006:47). Ayrıca, yerel kalkınmaya yönelik girişimlerin geliştirilmesini ve yaygınlaştırmasını hedefleyen Ön Ulusal Kalkınma Planı (ÖUKP) kapsamında, AB destekli bölgesel kalkınma programları hakkında da bilgi verilmiştir (DPT, 2006:48).

Planda dikkat çeken bir diğer husus da öncelik AGB’lerde olmak üzere, yeni polarize bölge oluşturmaya yönelik politikaların uygulanmak istenmesidir. Planda göze çarpan bir diğer husus da AGB’lerde sosyal sermayenin geliştirilmesi kavramına yer verilmesidir. (DPT, 2006:92). Sosyal sermaye kavramının bölgesel kalkınmada oynadığı rol dikkate alındığında, kalkınma planında bu kavrama yer verilmesi, gelişen ve değişen kalkınma anlayışının plana da yansıdığını göstermektedir.

Bunun yanında planda, bölgesel kalkınma stratejisi olarak sürükleyici sektörlerin liderliğinde yerel kümelenme alanlarının desteklenmesine vurgu yapılmıştır (DPT, 2006:93). Bu planda diğer planlardan farklı olarak dikkat çeken bir husus ise, yerel ürünlerin tanıtım ve pazarlanmasında e-ticaretin kullanılmasının hedeflenmesidir. Bunun yanında sivil toplum kuruluşlarının bölgesel kalkınma çabalarını desteklemek için teşvik edilmesi gerektiği de planda yer almıştır (DPT, 2006:93). Böylelikle, şehirler ve bölgelerin kendi dinamiklerini ve potansiyelini değerlendiren uygun stratejiler ile ve bütün kesimleri kalkınma sürecine katan iyi yönetim modelleri ile ülkenin kalkınması öngörülmüştür (Filiztekin, 2008:98). Bu sayede hem ulusal hem de yerel tüm kuruluşların bölgesel kalkınma ortak hedefi etrafında bütünleşmesi ve gayret göstermesi amaçlanmıştır. Tanıtım ve pazarlamada e-ticaretin kullanılmasının özendirilmesi ise, gelişen teknolojinin kalkınma planına bir yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Dolayısıyla sosyal sermaye ve e-ticaret gibi kavramların bölgesel kalkınmada oynadığı role bir kalkınma planı kapsamında ilk defa IX. KP ile yer verilmiştir. Ayrıca plan, AB bölgesel istatistik sistemine geçilmesi ve sivil toplum kuruluşlarının bölgesel kalkınmadaki öneminden bahsetmesi yönleriyle de dikkat çekmektedir. Bölge sorunlarına bütüncül yaklaşım, özel sektörün desteklenmesi ve bölgesel projelere yeterli kaynak ayrılmadığı hususu önceki planlarda olduğu gibi bu planda da vurgulanmıştır.

4.2.10. Onuncu Kalkınma Planında (X.KP) Bölgesel Kalkınma (2014-2018)

DPT'nin görev ve işlevlerinin 2011 yılında 641 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulan Kalkınma Bakanlığına devredilmesi ve kalkınma planlarının yapılması görevinin bu bakanlığa verilmesi nedeniyle (RG, 2011-27958), X.KP bu bakanlık tarafından hazırlanmıştır. Planda bölgesel kalkınma sorunları; yeterli istihdamın yaratılamaması, gelir dağılımındaki adaletsizlik, toplumsal barış, güven ve sosyal uyumun eksikliği, potansiyel kaynakların yeterli düzeyde kullanılamaması ve göç oranının yüksekliği olarak sıralanmıştır. Bu yüzden tüm yerleşim bölgelerinde hayat kalitesi standartlarının sağlanması, mekânsal dezavantajların ve fırsat eşitliği açısından doğurduğu zorlukların minimum seviyeye düşürülmesi gerektiği belirtilmiştir. Üretim faaliyetlerinin belirli bölgelerde yoğunlaşmasının da bölgeler arasında kalkınma farklılıklarının artmasına yol açtığı ifade edilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013:117).

X. KP'de bölgeler arası etkileşimi artırmak amacıyla çekim merkezleri ve gelişme odaklarını gözeterek ulaştırma hizmetlerinin geliştirilmesi hedefi dikkat çekmektedir. Ayrıca bölgelerin rekabet güçlerinin artırılması da sık vurgulanan bir hedef olarak planda yer almıştır. Bölgesel gelişme ve bölgesel rekabet hedefleri için de Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisinin (BGUS) yürürlüğe konulması planlanmıştır. Bölgesel kalkınma kapsamında cazibe merkezlerinin oluşturulmasının ve geliştirilmesinin gerekliliği bu planda da vurgulanan bir olgu olmuştur. AGB'lerin kalkınmasında beşerî sermayeye yapılan vurgu da planda dikkat çeken bir diğer husustur. Beşerî sermayenin artırılması için de uzaktan eğitim programlarının ve e-öğrenmenin desteklenmesi önerilmiştir. Buna paralel olarak kırsal bölgelerde bilişim teknolojileri altyapısının geliştirilmesi ve internet erişiminin artırılması da planda vurgulanan hususlar arasındadır (Kalkınma Bakanlığı, 2013:123-124).

Bölgesel kalkınma kapsamında beşerî sermayeye yapılan vurgu, X. KP'yi önceki planlardan ayıran en önemli husustur. Bunun yanında bölgesel rekabetin önemi de özellikle vurgulanan bir konudur. Önceki planlarda vurgulanan AGB'lerde istihdamın yetersiz olması, gelir dağılımı adaletsizliği, kaynakların verimli kullanılmaması ve metropol şehirlere göç sorunlarının devam ettiği önceki planlarda olduğu gibi bu planda da tekrar edilmiştir.

4.2.11. On Birinci Kalkınma Planında (XI. KP) Bölgesel Kalkınma (2019-2023)

Kalkınma planlarının yapılması görevi 2018 yılında yapılan değişiklikle kurulan Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığına verilmesi nedeni ile (RG, 2018-30488) XI.KP bu kurum tarafından hazırlanmıştır. Bu planda dikkat çeken husus, önceki planlarda olduğu gibi ulusal kalkınma odaklı

hazırlanmış olmasıdır. Ayrıca önceki kalkınma planlarından farklı olarak bölgesel kalkınma konusuna daha az yer ayrılmıştır. Bunun yanında önceki planlarda, mevcut bölgesel kalkınma sorunlarına detaylı yer verilirken, XI. KP’de bu konuya yer ayrılmamıştır. Sadece, Doğu-Batı yönünde ve iç-sahil kesimleri arasında sosyoekonomik kalkınma açısından farklılıkların devam ettiği belirtilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019:157).

Planda bölgesel kalkınmanın geliştirilmesi amacıyla; kalkınma idareleri ve ajanslarının etkinliğinin artırılacağı, görece GKB’lerde kentsel ve sınai altyapıların geliştirilmesinin ve gelişme potansiyeli olan sektörlerde istihdamın artırılmasının ve yaşam kalitesinin yükseltilmesinin destekleneceği ifade edilmiştir. Ayrıca cazibe merkezlerini destekleme programlarının devam edeceği, sosyal destek programlarının yeniden yapılandırılarak yaygınlaştırılacağı ve ilgili kamu kuruluşları arasında bölgesel kalkınma alanında verilen desteklerin koordinasyonunun sağlanacağı hususuna yer verilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019:157-158). Önceki planlarda sıklıkla bahsedilen cazibe merkezlerinin ve gelişme potansiyeli olan sektörlerin desteklenmesi, altyapının geliştirilmesi, istihdamın artırılması politikalarına bu planda da yer verildiği dikkat çekmektedir.

5. Türkiye’de Kalkınma Planlarının Bölgesel Kalkınma Açısından Değerlendirmesi

Türkiye’de ulusal kalkınmanın yönünü belirlemek ve kalkınma politikalarını oluşturmak amacıyla hazırlanan on bir kalkınma planında da, bölgesel kalkınma sorunlarına değinilmiş ve çözüme yönelik politika tedbirleri açıklamıştır. Önceki bölümde detayları verilen kalkınma planlarında vurgulanan bazı bölgesel kalkınma sorunları ve bu sorunlara kalkınma planlarında getirilen çözüm önerileri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Kalkınma Planlarında Vurgulanan Bölgesel Kalkınma Sorunları ve Çözüm Önerileri

Kalkınma Planı Adı	Vurgulanan Bölgesel Kalkınma Sorunları	Planda Belirtilen Çözüm Önerileri
I.BYKP (1963-1967)	Gelir dağılımı adaletsizliği, fırsat eşitsizliği, sosyal güvenlik imkânlarından eşit yararlanamama, eğitim ve sağlık alanındaki yetersizlikler, kalkınmada özel kesimin rolünün yetersizliği.	Geniş çaplı ekonomik tedbirler, dengeli kalkınma politikası, yatırımcıların teşvik edilmesi.
II.BYKP (1968-1972)	Bölgeler arası gelişme farklılıklarının devam etmesi, sağlık personelinin bölgeler arasında dengesiz dağılımı.	On altı bölgeye göre analiz yapılması, özel yatırımların gelişme potansiyeli yüksek AGB’lere yöneltilmesi, kamu sektöründeki ücretlerin iyileştirilmesi, düzenli sanayi bölgeleri kurulması ve ucuz enerji imkânı sağlanması.
III.BYKP (1963-1977)	Yöresel gelişmişlik farklarının devam ediyor olması.	Bölge yerine yöre kavramının kullanılması, sorunlara bütüncül yaklaşım, yatırım harcamalarının yöresel gelişmişlik farklarına göre tespit edilmesi, KÖY’lerde öncelik verilecek imalat sanayi alt sektörü projelerinin belirlenmesi.
IV.BYKP (1979-1983)	Gelişmiş bölgelerde gelişmeyi sürekli kılmak, düzensiz şehirleşmeyi kontrol altına almak, sanayi altyapısını düzenlemek, GKB’lerde kalkınma çalışmalarını başlatmak ve sürekli hale getirmek.	Sorunların bölge gelişme anlayışı çerçevesinde topluca ele alınması, projelerin geliştirilip hızlandırılmasının kamu kuruluşlarına görev olarak verilmesi, gelir dağılımını iyileştirmek amacıyla yapılması planlanan politikaların belirlenmesi.

Tablo 1 (Devamı): Kalkınma Planlarında Vurgulanan Bölgesel Kalkınma Sorunları ve Çözüm Önerileri

V.BYKP (1985-1989)	KÖY’lerde kalkınmanın hızlandırılması, ekonomik ve sosyal altyapının geliştirilmesi ve kalkınma farklılıklarının azaltılması.	GAP’ın geliştirilmesi, gelişme potansiyeli olan sektörlerin gelişiminin hızlandırılması, kaynakların etkili kullanılması, metropollere göçün önlenmesi, kırsal kalkınma projelerinin desteklenmesi.
VI.BYKP (1990-1994)	Kalkınmanın bölgeler arasında dengeli olmasının ve bölgesel gelişme çalışmalarının refahı yaygınlaştırıcı ve artırıcı yönde ele alınmasının temel ilke olarak benimsenmesi.	Hazırlanan planlarda AB bölgesel kalkınma politikalarının göz önünde bulundurulması, özel kesim yatırımlarını artırmak için özel bir fon oluşturulması, bölge sorunlarını ve çözüm tedbirleri üzerinde çalışmak üzere bölgedeki üniversitelerin birinde bir enstitüsü kurulması, sınır ticaretinin geliştirilmesi.
VII.BYKP (1996-2000)	Terör faaliyetleri nedeniyle bölgesel kalkınma hedeflerine ulaşılamaması, hızlı gelişmenin ve kentleşmenin getirdiği sorunların artmaya başlaması, nitelikli işgücü ve sermaye yetersizliği.	Bölgesel kalkınma çalışmalarının sürdürülebilir kalkınma anlayışı içerisinde hazırlanması, aile planlaması çalışmaları yapılması, GAP’a öncelik verilmesi.
VIII.BYKP (2001-2005)	Uygulanan bölgesel kalkınma planlarının başarısızlığı, metropol kentlerdeki sorunlar ile GKB’lerdeki sorunların devam etmesi.	Bölgesel kalkınma politikalarının daha etkin uygulanması, GAP ve diğer bölgesel kalkınma projelerinin geliştirilmesi.
IX.KP (2007-2013)	Bölgelerin sorunlarına daha bütüncül bir bölgesel kalkınma politikası ile yaklaşılması, önceki bölgesel kalkınma planına sınırlı finansman ayrılmış olması.	Bölgesel kalkınma stratejisi hazırlanması, özel sektör teşviklerinin artırılması, AB istatistiki bölge sınıflamasına gidilmesi, yeni polarize bölgeler oluşturulması, sosyal sermayenin geliştirilmesi, sivil toplum kuruluşlarının bölgesel kalkınma çabalarına katkı sağlamlarının özendirilmesi, e-ticaretin kullanılması.
X.KP (2014-2018)	İşsizlik oranının yüksekliği, gelir dağılımındaki adaletsizlik, potansiyel kaynakların verimli kullanılmaması, göç oranının yüksekliği gibi bölgesel dengesizliklerin devam etmesi, üretimin belirli yerlerde yoğunlaşması.	Ulaştırma hizmetlerinin geliştirilmesi, cazibe merkezlerinin oluşturulması ve geliştirilmesi, GKB’lerin rekabet güçlerinin artırılması, beşeri sermayenin artırılması, kapsayıcı kalkınma ve fırsat eşitliği önündeki engellerin minimuma indirilmesi.
XI.KP (2019-2023)	Sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarının önemini koruması	Kalkınma ajanslarının geliştirilmesi, sosyal destek programlarının artırılması, cazibe merkezlerinin kurulması, ilgili kamu kuruluşları arasında koordinasyon sağlanması.

Kaynak: (Kalkınma Planlarının incelenmesi sonucu yazar tarafından oluşturulmuştur.)

İlk kalkınma planı olması nedeniyle I. BYKP’de bölgesel kalkınmaya daha fazla yer ayrıldığı dikkat çekmektedir. Bu planda sadece bölgesel ekonomik göstergelerin iyileştirilmesine değil, özellikle GKB’lerde eğitim ve sağlık gibi kalkınmanın diğer göstergelerinin geliştirilmesine de vurgu yapılmıştır. Bu yüzden dengeli bir kalkınma politikasının izleneceği belirtilmiştir. II. BYKP’de dikkat çeken husus, bölge ayırımına gidilmesi ve Türkiye’nin on altı bölge olarak analize tabi tutulmasıdır. Kamu ve özel sektörün desteklenmesine yönelik olarak ücret iyileştirilmeleri ve ucuz enerji gibi teşvik politikaları ön planda olmuştur. III. BYKP’de bölge yerine yöre kavramı kullanılmaya başlanmış ve Kalkınmada Öncelikli Yörelere kavramı literatüre girmiştir. Bunun yanında imalat sanayi alt sektörlerinin desteklenmesi gerektiği ifade edilmiştir. IV. BYKP’de ise GKB’lerdeki projelerin hızlandırılması konusu kamu kuruluşlarına görev olarak verilmiştir. Ayrıca kalkınma çalışmalarının başlatılması ve bu çalışmaların sürekli hale getirilmesi amaçlanmıştır. V.BYKP’de GAP’ın geliştirilmesi, kırsal kalkınma projelerinin desteklenmesi ve göçün önlenmesi hedef olarak belirlenmiştir. VI. BYKP’de AB bölgesel politikalarının benimsenmesi, üniversitelerle iş birliği ve özel kesim yatırımları için fon oluşturulması dikkat çeken politikalar. VII. BYKP’de bölgesel farklılıkların giderilmesinde sürdürülebilir kalkınma olgusuna vurgu yapılmış ve terör faaliyetlerinin bölgesel kalkınmaya olan olumsuz etkisi ele alınmıştır. VIII. BYKP’de bölgesel kalkınma

sorunlarının devam ettiği belirtilerek kalkınma projelerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. IX. KP’de sürükleyici sektörlerin liderliğinde yerel kümelenme alanlarının desteklenmesi, sosyal sermayenin geliştirilmesi, e-ticaretin yaygınlaştırılması, sivil toplum kuruluşlarının bölgesel kalkınmaya katkı sağlaması vurgulanan politikalar. X. KP’de cazibe merkezlerinin oluşturulması, beşeri sermayenin geliştirilmesi, kapsayıcı kalkınma ön planda iken, XI. KP’de bölgesel kalkınma için kamu kuruluşları arasında koordinasyon sağlanması, kalkınma ajanslarının geliştirilmesi ve cazibe merkezlerinin kurulması üzerinde durulmuştur.

Ancak tüm bu çözüm önerilerine rağmen, bölgesel kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi konusunda yeterince başarılı olunamadığı kalkınma planlarında açıklıkla ifade edilmektedir (DPT, 2008:13). Bu başarısızlığın nedenleri konusunda ise farklı görüşler bulunmaktadır. Bu nedenlerden birinin kalkınma planlarında yazan politikaların yeterince uygulanmaması olduğu düşünülürken diğer bir başarısızlık nedeninin ise, bu politikaların dışarıdan etkilenme ya da uluslararası kuruluşlar tarafından belirlenmesi sonucu oluşturulması olduğu düşünülmektedir (Filiztekin, 2008:93).

6. Sonuç

Kalkınmanın gerçekleştirilmesi, gelişmekte olan ülkelerin en önemli hedeflerinden biridir. Bölgesel kalkınma ise hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin çözmesi gereken bir sorundur. Ülkeler bu sorunların üstesinden gelebilmek için değişik ekonomik modeller uygulamakta ve planlar yapmaktadırlar. Kalkınma, Kurtuluş Savaşının kazanılmasıyla birlikte Türkiye’nin de öncelikli hedefleri arasında olmuştur. Bu maksatla Türkiye 1960 yılına kadar ekonomik alanda bazen serbest piyasa ekonomisi bazen de daha devletçi politikalar izlemiştir. Bu süreçte de, bir kısmı değişik nedenlerle uygulanamayan çok sayıda ekonomik plan hazırlamıştır. 1960 öncesi hazırlanan bu planlar genellikle ulusal kalkınma odaklı olup, ulusal sanayinin geliştirilmesi amacını taşımaktadır. Ayrıca bölgesel kalkınma kavramının bu planlarda yeterince yer almadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun en büyük nedeninin ise ülkenin büyük kısmının kalkınma sorunu yaşaması olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye 1960 yılına kadar uyguladığı ekonomik modellerle kalkınmasını istenen düzeyde gerçekleştirilememiştir. Özellikle serbest piyasa modelinin başarısız olduğu düşüncesi, dış ülkelerin istekleri ve halkın beklentileri doğrultusunda 1960’tan itibaren planlı kalkınma modeli uygulamaya başlamış ve kalkınmasını devlet eliyle gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Bu kapsamda DPT kurulmuş ve bu kuruma kalkınma planlarını yapma görevi verilmiştir. Türkiye’de birincisi 1963, sonuncusu ise 2019 yılında yürürlüğe giren on bir kalkınma planı hazırlanmıştır. İlk dokuz plan DPT tarafından hazırlanmıştır. DPT’nin görev ve yetkilerinin Kalkınma Bakanlığına devredilmesi nedeniyle onuncu plan Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanmış, Kalkınma Bakanlığının görevlerinin diğer kurumlara devredilmesi nedeniyle on birinci plan Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanmıştır. Hazırlanan ilk sekiz planın ismi “Beş Yıllık Kalkınma Planı” olarak adlandırılırken, dokuzuncu plandan itibaren sadece “Kalkınma Planı” olarak adlandırılmıştır.

Türkiye’deki on bir kalkınma planı incelendiğinde bölgesel kalkınma sorunlarının planlarda, bütünlükçü bir yaklaşımla ele alındığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun nedeni ise bölgesel kalkınma sorununun, ulusal kalkınma sorununun bir parçası olarak görülmesidir. Buna rağmen hazırlanan tüm kalkınma planlarında bölgesel gelişme farklılıklarını azaltma hedefine önemli oranda yer verildiği dikkat çekmektedir. Planlarda öncelikle mevcut sorunların ortaya konulduğu, sonra da bu sorunların çözümüne yönelik tedbirlere yer verildiği tespit edilmiştir.

Kalkınma planlarında en çok vurgulanan bölgesel kalkınma sorununun GKB’lerdeki gelir düşüklüğü ve bölgeler arasındaki gelir dağılımı eşitsizliği olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sorunla bağlantılı olarak çözülmesi gereken bir diğer sorun ise istihdam sorunudur. İstihdam sorununun temelinde de GKB’lerde yatırımların yetersiz olması gelmektedir. Bu durum aynı zamanda metropol kentlere göç sorununu ve metropol şehirlerin sorunlarının artmasını da beraberinde getirmektedir. Göç aynı

zamanda GKB'lerde nitelikli işgücünün kaybına ve sermaye yetersizliğine de neden olmaktadır. Ayrıca GKB'lerde kamu yatırımı yanında özel sektör yatırımları da oldukça düşük düzeydedir. GKB'lerde yaşayan nüfusun gelirinin de düşmesine neden olan tarımsal verimliliğin düşüklüğü bir diğer bölgesel kalkınma sorunu olarak tespit edilmiştir. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşanan terör olaylarının da bölgenin kalkınmasını önemli oranda olumsuz etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Eğitim ve sağlık hizmetlerindeki yetersizlikler GKB'lerde yaşanan diğer bölgesel kalkınma sorunlarıdır. Bu kapsamda okul, sağlık ocağı ve öğretmen sayıları, okula gidemeyen çocuk sayısı açısından bölgeler arasında büyük dengesizlikler bulunmaktadır. Sorunların çözümüne yönelik sınırlı finansman ayrılması ise sorunların çözümünü zorlaştıran bir etken olmuştur.

Söz konusu bölgesel kalkınma sorunlarının kalıcı olarak çözümünü hedefleyen çok sayıda tedbire de kalkınma planlarında yer verilmiştir. Bu tedbirlerin, Dünya'da ve AB'de meydana gelen gelişmeler yanında, Türkiye'de değişen ekonomik, teknolojik ve sosyo-kültürel yapıyla bağlantılı yeni kavramları ve çözümleri içerdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda planlarda zamanla AB sınıflamasına uygun olarak bölge ayrımları değişmiş, bölge yerine yöre kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca bilişim teknolojileri, beşerî ve sosyal sermaye, uzaktan öğrenme, sürdürülebilir kalkınma, e-ticaret ve kapsayıcı kalkınma gibi güncel kavramlara vurgu yapıldığı tespit edilmiştir. Bunun yanında üniversitelerle ve sivil toplum örgütleri ile iş birliği üzerinde de durulduğu göze çarpmaktadır. Planlarda bölgesel kalkınma sorunlarının çözümü için homojen bölge, polarize bölge, yapay kalkınma kutbu, cazibe merkezlerinin oluşturulması gibi bölgesel kalkınma teorilerinden de faydalandığı dikkat çekmektedir.

Ayrıca özel sektöre yatırım teşvikleri verilerek GKB'lerde yatırımların artırılması, avantajlı sektörlerin desteklenmesi ve her bölgenin üstün yanını ön plana çıkaracak şekilde GAP ve DOKAP gibi bölgesel kalkınma projelerinin geliştirilmesi amacı birçok planda tekrarlanmıştır. Böylelikle istihdamın artırılması, gelirin yükseltilmesi ve göçün önlenmesi hedeflenmiştir. Ekonomik hedefler yanında sosyo-kültürel hedefler de planlarda yer almıştır. Özellikle eğitim ve sağlık sorunlarının çözümü için bölgede görev yapacak personelin ücret ve lojman açısından teşvik edilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Ancak planlar incelendiğinde, Türkiye'de bölgesel dengesizliklerin günümüze kadar geçen süre içinde hedeflenen oranda azaltılmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu yüzden sorunun çözümü için öncelikle planların uygulanmasının önündeki engellerin kaldırılarak planlarda yer alan ekonomik ve sosyal politikaların kararlılıkla uygulanması gerekmektedir. Ayrıca Türkiye'de bölgesel kalkınma sorununun bir paydaşı olan siyasetçilerin, bürokratların, iş çevrelerinin, üniversitelerin ve sivil toplum örgütlerinin ortak hareket etmesi sorunun çözümüne büyük katkı sunacaktır. Ancak Türkiye'de kalkınma planlarında yer alan bölgesel kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilememesinin nedenlerinin ve çözüm yollarının bundan sonra yapılacak kapsamlı bilimsel çalışmalarda ele alınması, bölgesel kalkınma çabalarının başarısını artıracaktır.

YAZARLARIN KATKISI

Bu çalışmada tüm başlıklar tek yazara aittir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Agarwala, R. (1983). *Planning in Developing Countries: Lessons of Experience*, World Bank Staff Working Paper, No.576.
- Akkuş, A. (2022). Türkiye'nin Bölge Politikaları. *İdealkent*, cilt 13, sayı 37, s.1772-1797.
- Arslan, K. (2005). Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:4, Sayı:7, Bahar 2005/1, s. 275-294.
- Bachtler, J., Mendez, C. ve Vironen, H. (2014). *Regional Development and Policy in Europa: Contributions for the debate in Latin America*. European Policies Research Centre, Collection Studies n 2, Madrid.
- Bakırtaş, T. (2020). *Dünyada ve Türkiye'de Ekonomik Kalkınma*. (2.b.). Ankara: Nobel Yayıncılık
- Başol, K. (2012). *Türkiye Ekonomisi*. (11.b.). İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Bayraktutan, Y. (1994). Bölgesel Dengesizlik ve Bölgesel Kalkınma. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 3-4, s. 183-214.
- Berber, M. (2019). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. (7.b.). Trabzon: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). *Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023)*.
- Çelikkaya, S., Yaman, H., Dağlı, İ. ve Çapık, E. (2018). Bölgesel Politikaların Kalkınma Planlarındaki Yeri ve Zamana Bağlı Dönüşümü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Yıl: 2018, Cilt: 9, Sayı: 22, s. 21-31.
- Dinler, Z. (2005). *Bölgesel İktisat*. (7.b.). Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Doğaner Gönel, F. (2016). *Kalkınma Ekonomisi*. (3.b.). Ankara: Efil Yayınevi.
- Doğruel, F. (2006) Türkiye'de Bölgesel Politikalar. Derleyen: A. Eraydın, *Değişen Mekan, Mekansal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış 1923-2003*, Ankara: Dost Kitabevi, s. 133-158.
- Downes, A.S. (2000). *Long-term Planning: Institutional Action and Restructuring in the Caribbean*. Chile: United Nations publication
- Dulupçu, M. A., Sungur, O. ve Keskin, H. (2010). *Bölgesel Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye'de Kalkınma Planlarına Yansımaları: Kalkınma Planlarının Yeni Teoriler Açısından Değerlendirilmesi*. 6. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara.
- DPT (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*.
- DPT (1967). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*.
- DPT (1973). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*.
- DPT (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*.
- DPT (1985). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*.

- DPT (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*.
- DPT (1995). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*.
- DPT (2000_a). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT yayın No:2502, ÖİK: 523.
- DPT (2000_b). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*.
- DPT (2003). *Türkiye Cumhuriyeti Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*.
- DPT (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*.
- DPT (2008). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayın No:2766, ÖİK: 702.
- Eckhard, S. (2016). *Development Economics: A Policy Analysis Approach*, (2.Ed.), USA:Routledge,
- Erat, V. ve Arap, İ. (2017). Kalkınmadan Rekabete Türkiye’de Planlamanın Dönüşümü. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 18, s.137-156.
- Erbay, E.R. ve Özden, M. (2013). İktisadi Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Yaklaşım. *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Metinleri*, sayı 3, s. 1-27.
- Filiztekin, A. (2008) *Türkiye’de Bölgesel Farklar ve Politikalar*, İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Gibson, B. (2008). *Economic Planning in Developing Economies*, Chapters, in: Amitava Krishna Dutt & Jaime Ros (ed.), *International Handbook of Development Economics*, Volumes 1 & 2, volume 0, chapter 57, Edward Elgar Publishing.
- Göymen, K. (2005). Türkiye’de Bölge Politikalarının Evrimi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. Göymen, K. (der.), *Yerel Kalkınma İçin Ortaklıklar* içinde, İstanbul Politikalar Merkezi yayını, İstanbul, s. 35-60.
- Güler, V., Türkoğlu, İ. ve Üstün, Ü.S. (2017). Avrupa Birliği’nde ve Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikaları. *Harran Üniversitesi 26. Türkiye Maliye Sempozyumu*, s. 38-55
- Gündüz, A.Y. (2006). *Bölgesel Kalkınma Politikası*, (1.b.). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Ildırar, M. (2004). *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*, (1.b.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- İncekara, A. ve Savrul, B. (2011). Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *Sosyoloji Konferansları*. Sayı 44 s. 191-132.
- Kalkınma Bakanlığı (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*.
- Kalkınma Bakanlığı (2016). *Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2023)*.
- Kalkınma Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK (2011, 08 Haziran). *Resmi Gazete*, sayı:27958, KHK/641.
- Karaca, A.İ ve Şahin, B. (2010). Kalkınma Modellerine Teorik Yaklaşımlar. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, sayı 18, s.41-52.
- Karlık, S.R. (2009). *Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*. (12.b.). İstanbul: Beta Yayınları.

- Kaya, A. (2009). *Türkiye’de Bölgesel Net Mali Yansıma*. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2009/395.
- Kayan, A. (2012). Türkiye’de Bölge Planlaması: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), s. 103-134.
- Kaynak, M. (2014). *Kalkınma İktisadı*, (5.b.). Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Keleş, R. (1996). *Kentleşme Sürecinde Türkiye*, İzmit: Kograd Yayınları.
- Kepenek, Y. (2012). *Türkiye Ekonomisi*, (25.b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keskin, H. ve Sungur, O. (2010). Bölgesel Politika Ekseninde Yaşanan Dönüşüm: Türkiye’de Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikaların Değişimi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:21, s. 271-293.
- Keskin, M. (2019). *Ekonomilerde Yapısal Dönüşüm: Seçilmiş Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama*. Yayınlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD. Erzurum.
- Kızılboga-Özaslan, R. ve Alıcı, O. V. (2014). Kalkınma Planlarında Yerel Yönetimler ve Yapılan Reformlar Çerçevesinde Mukayesesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (26), s. 315-342.
- Kutlu, Ö., Sevinç, İ. ve Kahraman, S. (2018). Türkiye’de Kalkınma Planları Çerçevesinde Avrupa Birliği Katılım Sürecinin Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 20 (34) s.29-40
- OECD (2022). *Regional Development Policy*. 22 08,2022 tarihinde : [www.oecd.org /cfe/ regional development/ regional development.htm](http://www.oecd.org/cfe/regional-development/regional-development.htm) adresinden alındı.
- Sevinç, H. (2011). Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6:2, s. 35-54.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığının Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (2018, 24 Temmuz). *Resmi Gazete*, sayı:30488.
- Taban, S. ve Günay, E. (2004). *Planlama ve Kalkınma içinde: Kalkınma Ekonomisi*, (Editörler: Sami Taban ve Muhsin Kar), Bursa: Ekin Kitabevi, s. 301-327.
- Tahtaloğlu, H. ve Özgür, H. (2016). Türkiye’de Kalkınma Ajansları Politikasının Çözümlemesi: Süreç Analizi (Aşamalar Yaklaşımı). *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3) s. 161-184.
- Takım, A. (2011). Türkiye’de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları. *Maliye Dergisi*, sayı 160., s. 154-176.
- Taylor, J.E. ve Lybbert, T.J. (2020). *Essentials of Development Economics*, (3.Ed.), USA: University of California Press.
- TDK (2005). *Türkçe Sözlük*. (10.b.). Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Tekkanat, S.S. ve Mermer, H. (2018). Bir Planlama Sorunsalı Olarak Bölgelerarası Dengesizlik: Türkiye Örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:10, Sayı:4, s. 91-106.
- Todaro, M.P. ve Smith, S.C. (2012). *Economic Development*. (11.ed.), Pearson, USA.
- Turgut, A. ve Aydemir, N. (2011). Türkiye ve AB’de Bölgesel Kalkınma Politikaları. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*. Cilt 23, sayı 5-6, s. 1-15.
- Tutar, F. ve Demiral, M. (2007), Yerel Ekonomilerin Yerel Aktörleri: Bölgesel Kalkınma Ajansları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2 (1), s. 65-83
- Vatansever Deviren, N. ve Yıldız, O. (2014). Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımının Türkiye’deki Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri. *Akademik Bakış Dergisi*, sayı 44, s. 1-9.
- Yıldız, M.Ş. (2019). Stratejik Yönetim Anlayışının Beş Yıllık Kalkınma Planları Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:1, s.01-13.
- Yılmaz, Z. (1999). Bölgesel Kalkınmanın Boyutları ve AB-Gümrük Birliği Çerçevesinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3, s. 79-96.
- Yiğit, A.G. ve Maden, S.I. (2019). Bölgesel Kalkınma Politikalarındaki Dönüşüm: Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımı ve Türkiye Yansımaları. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3) s. 113–120

SORUNLU KREDİLERDEKİ DEĞİŞİMİN KÂRLILIK VE SERMAYE YETERLİLİĞİNE ETKİSİ

Fikret Kartal*

Gönderim Tarihi: 26.11.2022

Kabul Tarihi: 14.03.2023

Araştırma Makalesi/ Research Article

Doi: <https://doi.org/10.38009/ekimad.1210493>

Öz

Ekonomik büyüme ve sorunlu kredilere yönelik deneysel çalışmalar, ekonomik büyümeyle sorunlu krediler arasında negatif bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu nedenle tüm ekonomik birimler bankacılık sektörünün görünümünü yakından takip etmektedir. Bankaların istikrarı ve sağlamlığının önemli göstergelerinden biri sorunlu kredilerin düzeyindeki değişimdir. Bu çalışmanın amacı, yeni sorunlu kredilerin kârlılık, özkaynaklar, sermaye yeterliliği ve yeni kredi verme kapasitesi gibi değerler üzerindeki etkisini ölçmektir. 30.09.2022 tarihli bankacılık sektörü verileri ve sermaye yeterliliğine ilişkin metodoloji kullanılarak yapılan çalışmanın sonuçlarına göre, sorunsuz kredilerin yüzde 1'inin sorunlu hale dönüşmesi durumunda özkaynaklar yüzde 3,5, yasal özkaynaklar yüzde 2,7, sermaye yeterliliği rasyosu 0,4 puan, yeni kredi verebilme kapasitesi yüzde 3 azalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Sorunlu Krediler, Sermaye Yeterliliği, Kârlılık

Jel Sınıflandırması: E51, G20, G21

THE EFFECT OF A CHANGE IN NON-PERFORMING LOANS ON PROFITABILITY AND CAPITAL ADEQUACY

Abstract

Experimental studies on economic growth and NPLs reveal a negative relationship between economic growth and NPLs. That is why the outlook of the banking sector is closely followed by all economic units. One of the key indicators that shows banking sector's stability and soundness is the change in the level of NPLs. The purpose of this study is to analyze the effects of new NPLs on the banking sector's indicators such as profitability, equity, capital adequacy and new lending capacity. In our study, banking sector data as of September 2022 and regulations on capital adequacy are used. The results of the study show that there would be a decrease in equity by 3,5 percent, regulatory capital by 2,7 percent, capital adequacy ratio by 0,4 percentage point, new lending capacity by 3 percent if 1 percent of performing loans was deemed as NPL.

Keywords: Banking, Non-Performing Loans, Capital Adequacy, Profitability

Jel Classification: E51, G20, G21

* Doç. Dr., OSTİM Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomi Bölümü, kartal.fikret@gmail.com

1. Giriş

Bankaların ana işlevini oluşturan krediler, finansman ihtiyacı bulunan reel sektörün çarklarının dönmesine, tasarruf açığı olan bireylerin tüketim taleplerinin karşılanmasına ve bir bütün olarak yatırım ve tüketim üzerinden arz, talep, büyüme gibi temel ekonomik değişkenlere katkı sunmaktadır. Türkiye gibi tasarruf açığı bulunan ülkelerde, kredilere aktarılacak kaynakların temin edilerek en uygun alanlarda değerlendirilmesi için kredi kanalının etkin şekilde çalışması önem kazanmaktadır. Büyüme hareketine geçirmede kredi genişlemesi, pozitif çıktı açığının bulunduğu enflasyonist ortamlarda ise kredi musluğunun kısılması başvurulan ilk tedbirlerdir. Kredilerin miktarı ve maliyetinin yönlendirilmesi ekonomi politikasının ana bileşenleri ve araçları arasındadır. Makroekonomik görünüm, izlenen para politikası ve bankalara yönelik düzenlemeler kredi hacmini ve kredi kalitesini doğrudan etkilemekte, genellikle ekonominin büyüme dönemlerinde ve/veya genişletici para ve maliye politikalarının izlendiği süreçlerde kredi talebi ve arzı artarken, sıkı ekonomi politikalarının izlendiği dönemlerde ise aksi yönde bir gelişim izlenebilmektedir. Bu nedenle kredi hacmi, kredi kalitesi ve sorunlu krediler gibi değişkenler makro politikalarından etkilenirken, bankaların kredi politikası ve risk iştahları da sürece katkı sunmaktadır.

Bankalar bakımından aktif kalitesi, risk, kârlılık ve sermaye yeterliliğinin ana belirleyicilerinden biri olan nakdî krediler bilanço içinde en büyük ağırlığa sahip olup, bankaya özgü kredi politikaları, kredi tahsis standartları, kredi takip prosedürlerinin yanı sıra sektörel ve makro düzeydeki ekonomik gelişmeler de kredi miktarı ve kalitesine, bir bütün olarak finansal sonuçlara tesir etmektedir. Ödünç verme işleminin doğası gereği taşınan kredi riskinin yarattığı zararın kabul edilebilir sınırları aşması hâlinde bankaların finansal yapısı bozulabilmekte, bu ise kullandırılacak yeni kredilerin sınırlandırılması yoluyla ekonomik aktiviteye tesir etmektedir. Dolayısıyla sorunlu kredilerin doğurduğu etki sadece bankalara özgü kritik değerler üzerinden değil, aynı zamanda genel ekonomik aktivite üzerindeki yansımalar bakımından da izlenmektedir.

Çalışmamızda; 30.09.2022 tarihli bankacılık sektörü konsolide finansal verilerinden hareketle ilave sorunlu kredilerin kârlılık, özkaynaklar, risk ağırlıklı varlıklar, sermaye yeterliliği ve nihayetinde yeni kredi verebilme kapasitesini hangi oranda etkilediği sayısal olarak ortaya konulmakta; bankacılık sektörüne ait konsolide tablolardan oluşturulan ortalama değerler ve sermaye yeterliliğinin hesaplanmasına ilişkin metodoloji kullanılarak sonuca ulaşılmaktadır.

2. Sorunlu Kredilerin Etkilerine İlişkin Literatür

Kullandırılan kredilerin tahsil edilemeyen bölümünü oluşturan, takipteki krediler olarak da ifade edilen sorunlu kredilerin bankaların faaliyetlerine, büyümesine ve ilave kredi verme kapasitesine etkileri açık olup, sorunlu kredilerin kaynakları ve yansımaları çok sayıda çalışmaya konu edilmiştir.

Sorunlu kredilerin bankaların ödünç verme kapasitesine etkisi birbiriyle ilişkili kilit kanallar üzerinden gerçekleşmektedir. Bu kanallar; (-) Sorunlu krediler için ayrılan karşılıkların düşürdüğü net gelirler üzerinden azalan 'kârlılık', (-) Düşen kârların etkisiyle zayıflayan ve donuk varlıklara bağlanan 'özkaynaklar', (-) Gelir akışındaki azalma ve banka hakkında artan risk algısı nedeniyle karşılaşılan 'yüksek fonlama maliyeti'dir (Aiyar, ve diğerleri, 2015, s. 9-10).

1990 sonrasında meydana gelen 88 adet bankacılık krizini ve COVID krizini inceleyen çalışmada (Ari, Chen, & Ratnovski, 2020, s. 1), ılımlı seviyelerdeki sorunlu kredilerin krizlerin başlangıcıyla keskin şekilde yükseldiği, birkaç yıl içinde zirve noktasına vardığı, bu zirvenin genelde sorunlu kredilerin toplam kredilerin yüzde 20'sine ulaştığı nokta olduğu, zirveden sonra dengelenme ve gerilemenin başladığı belirtilmektedir. Söz konusu çalışmada; gelişmekte olan bazı ülkelerde meydana gelen krizlerde sorunlu kredi rasyosunun yüzde 50'lere dahi ulaşabildiği, krizlerin beşte birinden daha az bir kısmında yüksek sorunlu kredi rasyosundan kaçınılabildiği belirtilirken, kriz öncesi döneme ait rasyonun iyi bir gösterge olmadığı, krizler sonrasında rasyonun üç katına çıkabildiği, uç örneklerde ise on katına kadar yükselebildiği belirlenmiştir.

Makroekonomik değişkenlerin yanı sıra kredi balonuna tekabül eden kredi genişlemesi dönemlerinin yüksek sorunlu kredilere sebebiyet verdiği, bunun ise sermaye rasyolarında düşüğe neden olarak banka iflaslarına kapı aralayabildiği ifade edilmektedir (Shahzad, Fareed, Zulfiqar, Habiba, & Ikram, 2019, s. 13-14). 26 gelişmiş ülkeyi ve 1998-2009 dönemini kapsayan IMF bünyesinde yapılan çalışmada (Nkusu, 2011, s. 20-21), düşük ekonomik büyüme ve yüksek işsizlik gibi makro değişkenlerin sorunlu kredileri büyüttüğü, varlık fiyatlarında düşüşün de benzer etkiler yarattığı belirtilmektedir. Sorunlu kredilerin belirleyicilerine dönük senaryo analizlerinde GSYH, döviz kurları, hisse senedi fiyatları ve faiz oranları değişkenlerinin kullanılması gerektiğine işaret eden Avrupa Merkez Bankası bünyesinde yapılan çalışmada (Beck, Jakubik, & Piloiu, 2013, s. 20-21), küresel ekonomik aktivitedeki düşüşün banka aktif kalitesi için en önemli risk olduğuna işaret edilmiştir.

Türkiye'yi de içine alan Merkez, Doğu ve Güneydoğu Avrupa (CESEE) ülkelerine dönük IMF bünyesindeki çalışmada (Klein, 2013, s. 20-21); büyük zararlar ve sermaye tamponlarında zayıflama yaratan hızlı sorunlu kredi artışlarının, kredi verme kapasitesi ve eğilimini de azalttığı, sorunlu kredilerin düzeyine makroekonomik koşulların ve bankaya özgü faktörlerin katkı sunduğu belirtilmiştir. Artan işsizlik oranı, yükselen enflasyon ve döviz kurundaki düşüşlerin sorunlu kredileri artırdığına, GSYH büyümesi ve küresel risk iştahındaki değişmenin aktif kalitesi üzerinde doğrudan etkisinin bulunduğuna işaret edilmiştir. Sorunlu kredilere tesir eden ve kriz öncesi-sonrası dönemlerde etkili olan bankaya özgü faktörler kapsamında, önceki dönemlerdeki kârlılıkla ölçülen banka yönetiminin kalitesindeki yüksekliğin sorunlu kredileri azalttığı, düşük sermaye ve aşırı risk alma politikasının izleyen dönemlerde sorunlu kredileri artırdığı vurgulanmıştır.

Dünya Bankası veri setinden hareketle, 134 ülkeyi ve 2003-2014 dönemini kapsayan çalışmada (Ozili, 2019), finansal gelişmişlik düzeyinin göstergeleri arasında yer alan yabancı banka varlığı ve finansal aracılık işlevindeki ilerlemişlik düzeyi ile sorunlu krediler arasında pozitif yönlü bir ilişkinin tespit edildiği, dolayısıyla gelişmişlik düzeyindeki artışın sorunlu kredilerde de artışa neden olduğu belirtilerek, bunun kredilendirme süreçleri ve kredi standartlarındaki zayıf gözetimden kaynaklanabileceği vurgulanmıştır. Zayıf gözetim bankaları daha esnek kurullarla kredi vermeye yönlendirebilmekte, bu ise olumsuz koşulların meydana gelmesi hâlinde kredi geri ödemelerinde sorunlara yol açabilmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde kredi genişlemesi ve aktif kalitesi ile etkileşimde olan ülke içi ve yurt dışı kaynaklı faktörleri inceleyen ve IMF bünyesinde hazırlanan çalışmada (Bock & Demyanets, 2012); ekonomik büyümede bozulma, ulusal parada değer kaybı, dış ticaret hadlerinde zayıflama ve borç yaratan sermaye girişlerinin kredi kalitesini bozarak kredi hacmini düşürdüğü belirtilmektedir. Sorunlu kredilerde artış veya kredi daralmasının yaşandığı dönemlerde ise ekonomik aktivite yavaşlamakta, döviz kuru değer kaybetmektedir.

Euro bölgesi için IMF bünyesinde yapılan çalışmada, yüksek miktarda sorunlu kredilere sahip bankaların, zayıflayan sermaye tamponları ve yükselen fonlama maliyetleri nedeniyle daha az kredi vermeye yöneldikleri, bu durumun ise üretim ve istihdamda önemli paylar edinen başarılı şirketlerin büyüme potansiyelini ve banka finansmanına daha fazla bağımlı olan küçük ve orta boy işletmeleri olumsuz etkilemesinin yüksek ihtimal olduğu belirlenmiştir (Aiyar, ve diğerleri, 2015, s. 10). Aynı çalışmada, sorunlu kredileri azaltılmış bir bankacılık sisteminin daha fazla kredi verebilme kapasitesine sahip olacağı belirtilmektedir.

Ekonomi için kritik önemde olan sorunlu kredilerin çözümlenmesinin yanı sıra bu çözümlenmenin aldığı zaman ya da zamanlaması ve yöntemi de tartışılmaktadır. 2008 küresel krizi sonrasında yüksek sorunlu kredilerle karşılaşan ülkelerin üçte ikisinin krizin üzerinden yedi yıl geçmesine karşın bu problemi aşamadıklarını belirten çalışmada (Ari, Chen, & Ratnovski, 2020, s. 3); (-) Aktif kalitesinin gözden geçirilerek, sorunlu hale gelmemiş ancak yeniden yapılandırma ihtiyacı bulunan kredilerin belirlenmesi, (-) Bankaların donuk ve sorunsuz varlıklarının ayrıştırılarak 'iyi banka-kötü banka'

ayırımının yapılması, bankaların daha şeffaf bir görünüme sahip olması, bu suretle piyasa erişimlerinin istikrar kazanması ve yeni kredi verme faaliyetine odaklanmalarının sağlanması, (-) Kredi verme kapasitesi kazandırılması amacıyla iyi bankaların sermayelendirilmesi önerileri dile getirilmiştir.

Avrupa Merkez Bankası bünyesinde hazırlanan, finansal kriz ve uzayan ekonomik daralmaların sorunlu kredilerde hızlı ve kalıcı artışlar yarattığını ifade eden çalışmada (Fell, Grodzicki, Martin, & O'Brien, 2016), yüksek düzeye ulaşan sorunlu kredi sorununun çözümünde, bu varlıkların satışı veya üçüncü partilerden destek alınması gibi farklı seçeneklerin bulunduğu, Avrupa bölgesinde sorunlu aktif fiyatlarının çok düşük olduğu ve bu konuda likit bir piyasanın bulunmadığı belirtilmiştir. Avrupa Birliği üyesi 10 ülkenin bankacılık sektörüne ilişkin yapılan çalışmada (Çetin, 2019, s. 53-54), sorunlu krediler ile aktif kârlılığı arasında uzun dönemli negatif bir ilişki bulunduğu tespitine yer verilmiştir.

Türk bankacılık sektöründe sorunlu kredilerin dinamiklerine dönük olarak yapılan ve 2002-2017 dönemini kapsayan çalışmada (Us, 2020, s. 15-17), sorunlu kredilere ilişkin dinamiklerin değişmesine karşın, tüm alt dönemlerde sermaye yeterliliği, kârlılık ve verimliliğin kredi riskinin bankaya özgü etkilediği en önemli değişkenler olduğu, pozitif büyüme dönemlerinde azalan sorunlu kredilerin enflasyon, işsizlik ve borç stokundaki yükselişe artarak cevap verdiği, sorunlu kredilerin gösterdiği tepki bakımından enflasyonun en önde gelen makro değişken olduğu belirlenmiştir. Aynı çalışmada, bankacılık sektörünün kriz sonrası dönemde makroekonomik değişkenlere daha fazla duyarlı olduğunu belirtmektedir.

13 Türk bankasının 2003-2016 dönemine ait finansal verileri üzerinde yapılan çalışmada (Güzel & İltaş, 2018, s. 530-531), sorunlu kredilerin kârlılık üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisinin bulunduğu, kredilerin büyümesi ve sorunlu kredilerin payının azalmasının kârlılığı artırdığı, daha fazla özkaynak kullanımının bankaları daha sağlam hale getirdiği belirtilmektedir.

Türk bankacılık sektöründe, 2014-2017 döneminde sorunlu kredilerin belirleyicilerine yönelik yapılan çalışmada (Çetinkaya, 2019, s. 133-134), aktif kârlılığında, banka büyüklüğünde ve net faiz marjında meydana gelen artışların kredi riskini artırdığı, sermaye yeterliliği rasyosundaki artışın ise kredi riskini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, kredi riskinin GSYH ile pozitif ve anlamlı, enflasyon ile anlamsız bir ilişkisinin bulunduğu belirtilmiştir.

Aktif ve sermaye kârlılığı göstergeleri üzerinden izlenen banka kârlılığı ve aktif kalitesini yansıtan sorunlu krediler arasındaki ilişkiyi, Türkiye'de faaliyet gösteren 55 banka ve 2005-2016 dönemi için araştıran çalışmada (Kadıoğlu, Telçeken, & Öcal, 2017, s. 65-66); kârlılık ile sorunlu krediler arasında güçlü bir negatif ilişki bulunduğu belirlenmiştir. Türk bankacılık sektörüne ilişkin 2005-2017 dönemini kapsayan ve sorunlu krediler ile kârlılık arasındaki negatif ilişkiyi tespit eden diğer bir çalışmada (Ekinci & Poyraz, 2019, s. 986), kredi riskinin bankaların olağan faaliyetlerine aktarabilecekleri sermaye miktarını azalttığı, bu nedenle kredi risk yönetiminin önem kazandığı vurgulanmıştır.

Türkiye'de, döviz kurundaki oynaklığın etkisini araştıran çalışmalarda (Poyraz & Arlı, 2019, s. 144-145; Uysal, 2020, s. 342-343; Yüksel, 2016, s. 53-54); kur oynaklığının zaman içinde sorunlu kredileri artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmamız, 2020 yılında salgın krizi ile küresel ölçekte yaşanan gelişmeler ve 2021 yılından itibaren ulusal düzeyde izlenmeye başlanan para politikasının bankacılık sektörünün mali bünyesinde yaratabileceği muhtemel kayıplardan sorunlu kredi kaynaklı riske işaret etmeyi amaçlamaktadır. Para politikasının ve bankacılık sektörünün tabi olduğu koşulların önceki yıllardan açık bir sapmaya karşılık gelmesi nedeniyle, belirli bir dönemde kredilere tesir eden değişkenler üzerinden ekonometrik yöntemler kullanarak sonuçlar üretmek yerine, sektörün sahip olduğu bilanço kompozisyonu veri alınarak, BASEL standartları ve bankacılık otoritesinin düzenlemeleri

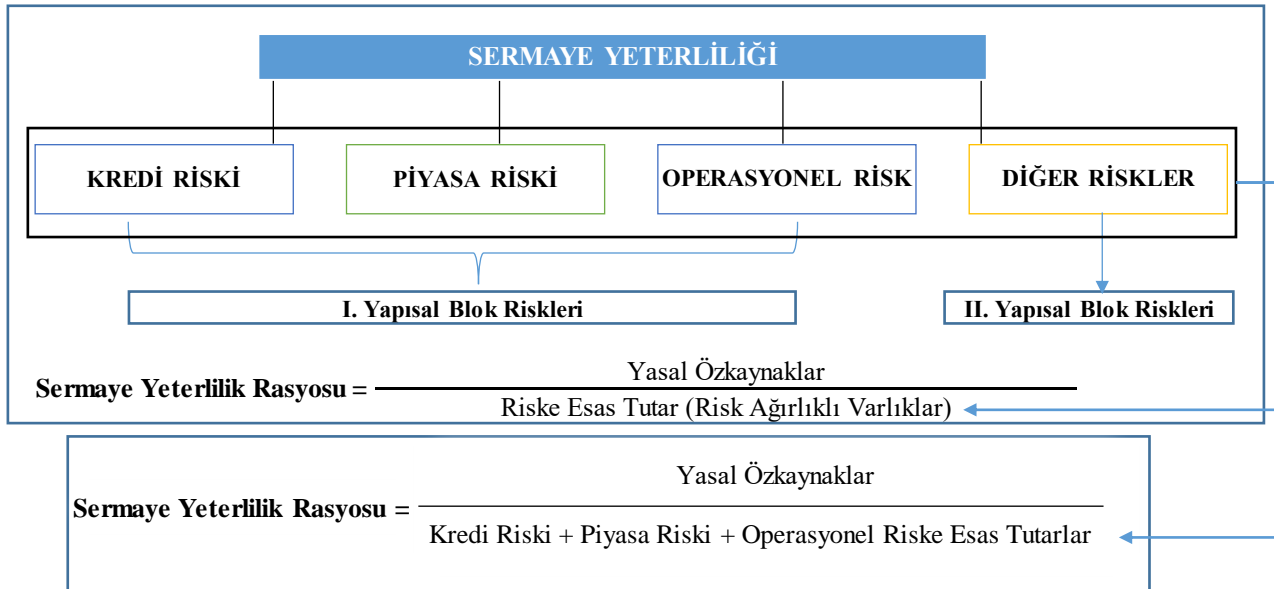
kapsamında belirli oranlarda sorunlu kredilerde meydana gelebilecek artışların kârlılıkta, özkaynaklarda ve sermaye yeterliliği rasyosunda yaratabileceği değişimler gösterilmiştir. Bu nedenle çalışmamız, literatüre konu olan ve ağırlıklıla ekonometrik modelleri kullanarak sorunlu kredilere etki eden faktörleri belirlemeye yönelik çalışmalardan farklı olarak, uluslararası ve ulusal muhasebe ve raporlama standartlarını kullanarak sorunlu kredilerdeki artışın mali bünye göstergelerinde yaratabileceği etkileri ölçmeyi amaçlamaktadır.

3. Kredi Riski ve Sermaye Yeterliliği

Bankaların finansal gücü ve sağlığının en önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilen ve düzenleyici otoritelerin bankaların taşıyabilecekleri riskleri sınırlandırmakta ya da daha fazla risk almalarına alan açmakta başvurduğu en etkili araçlardan biri, kısaca SYR olarak ifade edilen sermaye yeterliliği rasyosudur. Sermaye yeterliliği; bir bankanın sahip olduğu özkaynaklara uygun boyutta risk almasını, sermaye yeterlilik rasyosu ise özkaynaklar ve taşınabilecek risk arasındaki ilişkinin sayısal ifadesini yansıtmaktadır. Dolayısıyla sermaye yeterlilik rasyosu, büyümek veya riskli varlık edinebilmek için bir bankanın ne kadarlık bir alanının olduğunu göstermektedir. Çalışmamızda ilave sorunlu kredilerin sadece kârlılık üzerinde yarattığı etki değil, aynı zamanda sermaye yeterliliği üzerinden bankaların ilave büyüme/ilave kredi verme alanını ne kadar daralttığı da sunulmaktadır.

Sermaye yeterliliğinin temas ettiği risk doğrudan bilanço kalemleri üzerinden hesaplanamamakta, kredi-piyasa-operasyonel riskler ile birlikte diğer bazı riskler de dikkate alınmaktadır. Sermaye yeterliliğine konu özkaynak tutarı ise bilançoda yer alan özkaynak tutarını değil, ‘yasal özkaynak’ büyüklüğünü ifade etmektedir.

Aşağıdaki şekil üzerinden sermaye yeterlilik rasyosunun hesaplanması kısaca gösterilmektedir. Söz konusu hesaplamaların bileşenleri çalışmamızın sınırları içinde kalan bölümüyle açıklanmaktadır.

Kaynak: (Kartal, 2021a, s. 221)

Şekil 1: Sermaye Yeterliliğine Konu Riskler

Yasal özkaynakların, riske esas tutar olarak da ifade edilen risk ağırlıklı varlıklara bölünmesi suretiyle hesaplanan sermaye yeterliliğine konu riskler; (-) Kredi riski, (-) Döviz kurları, emtia, faiz oranı ve

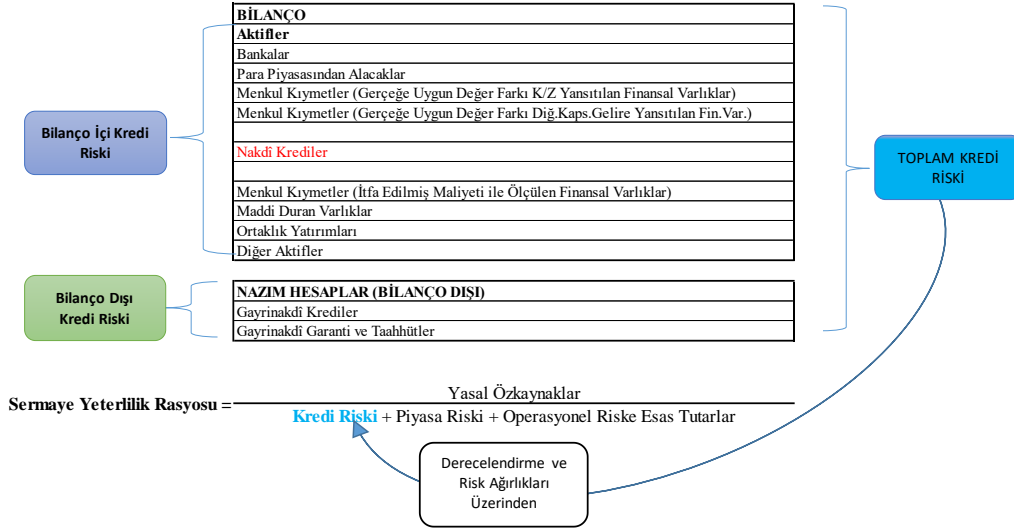
hisse senedi fiyatlarındaki değişimlere duyarlı bilanço içi ve dışı pozisyonlardan kaynaklı risklerden oluşan piyasa riski, (-) Bankaların süreç ve sistemlerinin yeterli ve etkin düzeyde çalışmaması nedeniyle karşılaşılabilecekleri riskleri yansıtan operasyonel risk ve (-) İkinci yapısal blok kapsamında risk yönetimine dâhil edilen diğer risklerden oluşmaktadır (BDDK, Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik, 2015; BDDK, Bankaların İç Sistemleri ve İçsel Sermaye Yeterliliği Değerlendirme Süreci Hakkında Yönetmelik, 2014). Rasyo hesaplamalarında aktif büyüklüğü değil de, risk ağırlıklı varlıklar dikkate alındığından, örneğin, diğer bir bankaya kıyasla daha küçük bir aktif büyüklüğüne, ancak daha yüksek risk ağırlıklı varlıklara sahip bir banka için daha düşük bir sermaye rasyosu hesaplanabilecektir.

Diğer yasal rasyolar için de geçerli olduğu üzere, konjoktüre bağlı olarak düzenleyici otoriteler sermaye rasyosunun hesaplanma yöntemini, yöntemin bileşenlerini, bileşenlerin dayanağı ya da ağırlıklarını değiştirebilmekte, bu suretle risklerin arttığı kriz dönemlerinde risk ağırlıklı varlıklar değişmeye ve hatta artsa dahi sermaye rasyosu yükselebilmektedir. Bu nedenle, farklı dönemlere konu karşılaştırmalarda, rasyo hesaplamasına dönük metodolojide yapılması muhtemel değişikliklerin göz önünde bulundurulması şarttır (Kartal, 2021b, s. 433). Örneğin, salgın krizi sonrasında uygulamaya konulan ve devam etmekte olan sermaye yeterliliği metodolojisindeki değişikliğe göre; “(-) Kredi riskine esas tutar hesaplamasında, parasal varlıklar ile parasal olmayan varlıklardan, tarihi maliyet cinsinden ölçülen yabancı para birimindeki kalemler dışında kalanların TMS uyarınca değerlendirilmiş tutarları ve ilgili özel karşılık tutarları hesaplanırken, hesaplama tarihinden önceki son 252 iş gününe ait Merkez Bankası döviz alış kurlarının basit aritmetik ortalamasının kullanılmasına, (-) Bankaların sahip oldukları menkul kıymetlerden, ‘Gerçeğe Uygun Değer Farkı Diğer Kapsamlı Gelire Yansıtılan Menkul Değerler’ portföyünde yer alanların net değerlendirme farklarının negatif olması durumunda, bu farkların sermaye yeterliliği oranı için kullanılacak özkaynak tutarında dikkate alınmama imkânı tanınmasına” karar verilerek (BDDK, 21.12.2021 ve 9996 sayılı karar), kredi riskinin hesaplanmasında bilanço tarihine ait döviz kurunun kullanılmaması ve aktiflerde kayıtlı menkul kıymetlerden negatif değerlemeye sahip olanların sermaye yeterliliğine dâhil edilmemesi gibi özünde risk ölçüm tekniklerine aykırı ve sermaye yeterliliği rasyosunu yüksek göstermeyi amaçlayan düzenlemeler yapılmıştır.

Çekirdek sermaye ve ana sermayeyi dikkate alan sermaye yeterlilik rasyolarının da tutturulması gerekmele birlikte, pratikte ‘manşet rasyo’ olarak tanımlanabilecek ve yasal özkaynakları esas alarak hesaplanan sermaye yeterlilik rasyosu çalışmamızda kullanılmaktadır. Çalışmanın kapsamını ve amacını ilgilendiren sermaye yeterliliğine konu bazı değişkenler aşağıda açıklanmaktadır.

3.1 Kredi Riski

Kredi kavramına ilişkin olarak Bankacılık Kanunu’nda (Md. 48) yer alan geniş tanımın özü, her türlü ödünç verme ve risk alma işleminin krediler altında toplandığına işaret etmektedir. Çalışmamız bakımından kilit önemde olan ve sermaye yeterliliğine konu edilen ‘kredi riski’ veya ‘kredi riskine esas tutar’ ise; “bilanço içi varlıklar ile gayri nakdî krediler, taahhütler ve türev finansal araçlara ilişkin risk ağırlıklı tutarların toplamından” oluşmaktadır (BDDK, Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik, Md. 4). Bilançoda yer alan ve günlük kullanımda nakdî kredi işlemine tekabül eden krediler kaleminin ötesinde, bilanço aktifinde ve bilanço dışında yer alan nakdî ve gayrinakdî krediler, menkul kıymetler, diğer bankalarda ve Merkez Bankasında bulundurulmuş fonlar ve diğer alacaklar gibi ödünç verme işlemine konu ‘karşı taraf’ içeren riskler ile maddi duran varlıklar, peşin ödenmiş giderler gibi varlıklar yönetmelik ekinde tanımlanmış risk ağırlıkları üzerinden kredi riskine dâhil edilmektedir. Bilanço aktifinde ve bilanço dışında yer alan temel kalemler üzerinden kredi riski ve bu riskin sermaye yeterlilik rasyosu hesaplamasına dâhil edilmesi aşağıda gösterilmektedir.

Kaynak: (Kartal, 2021a, s. 175)

Şekil 2: Kredi Riskine Konu Kalemler

Bilanço içinde yer alan nakdî kredi riski gerek tutar, gerekse tabi olduğu risk ağırlıkları bakımından en yüksek riske sahip kalemdir. Sermaye yeterliliğine konu diğer riskler için de geçerli olduğu gibi, kredi riskinin hesaplanmasında standart ve içsel yaklaşımlar kullanılabilen olup, çalışmada sorunlu nakdî kredilerin kârlılık ve sermaye yeterliliğine etkisi analiz edilirken, sektörün konsolide bilanço ve kâr/zarar tablosu üzerinde oluşmuş olan etki üzerinden hareket edilmektedir.

3.2 Risk Ağırlıkları

Nakdi krediler, türüne (kurumsal-perakende-bireysel gibi), teminatına (gayrimenkul ipoteği, nakit gibi) ve kredi kullanıcısının kimliğine (devlet, finansal kurum, şirket, birey) göre saptanmış risk ağırlıkları ile çarpılarak kredi riskine dâhil edilmektedir. Dolayısıyla devlete borç verme anlamına gelen hazine bonosu alımı, şirketlere verilen ticari krediler, gayrimenkul teminatlı krediler, bireysel krediler, sorunlu krediler gibi detaylı bir ayırım ile her bir kredi farklı risk ağırlığına tabi tutulmaktadır. Örneğin, hazine bonoları veya nakit karşılığı verilen krediler sıfır risk ağırlığı taşıdıkları için bir sermaye yükümlülüğü doğurmaz ve dolayısıyla sermaye yeterliliği rasyosunu düşürmez iken, risk ağırlığı yüzde 100 olan bir kredi ise, kredi tutarının yüzde 100'ü için, kredi riskine atanan asgari sermaye rasyosu kadar bir sermaye gereksinimi doğurmaktadır. Bankalar risk ağırlıklarına göre kredi riskinin tutarlarını dilimler hâlinde denetim raporlarında göstermektedir (Akbank, 2022, s. 45; Türkiye Garanti Bankası, 2022, s. 64; Yapı ve Kredi Bankası, 2022, s. 41).

Risk ağırlıklı tutarların hesaplanmasında; ilgili bilanço içi varlıklar ve bilanço dışı riskler için sermaye yeterliliğine ilişkin yönetmeliğin ekinde yer alan kredi kalitesi kademelerine göre derecelendirme ile belirlenen risk ağırlıkları veya bir derecelendirmenin yapılmaması hâlinde doğrudan belirtilen risk ağırlıkları kullanılmaktadır (BDDK, Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik, EK-1 Risk Ağırlıklı Tutar Hesaplamasında Kullanılacak Risk Ağırlıkları, 2015). Örneğin, kurumsal alacaklar için kredi kalitesi kademeleri ve risk ağırlıkları aşağıdaki gibidir.

Kredi Kalitesi Kademesi	1	2	3	4	5	6
Risk Ağırlığı (%)	20	50	100	100	150	150

Derecelendirilmemiş kurumsal krediler için, merkezi yönetimden alacaklara uygulanan risk ağırlığı (uygulamada yüzde 0) ile yüzde 100 risk ağırlığından yüksek olanı, dolayısıyla yüzde 100 oranı uygulanmaktadır. Örneğin, belirli standarttaki perakende alacaklar yüzde 75, ikamet amaçlı gayrimenkul ipoteği ile teminatlandırılmış alacaklar yüzde 35, maddi duran varlıklar yüzde 100, karşı

tarafı tespit edilemeyen peşin ödenmiş giderler ve tahakkuk etmiş gelirler yüzde 100 risk ağırlığına tabidir. Sorunlu krediler için uygulanan risk ağırlıkları ise kredi için ayrılan özel karşılık tutarı ve teminata bağlı olarak farklılaşmaktadır. Örneğin, sorunlu alacak için ayrılan özel karşılığın, alacağın özel karşılık ayrılmadan önceki toplam tutarına oranının yüzde 20'den az olması halinde, alacağın net tutarının teminatsız kısmına yüzde 150 risk ağırlığı uygulanırken, kredinin teminatında ikamet amaçlı gayrimenkul bulunması hâlinde, yönetmelikte belirtilen diğer şartların karşılanması hâlinde, özel karşılık ayrıldıktan sonra bulunacak tutara yüzde 100, ayrılan özel karşılığın söz konusu alacağın özel karşılık ayrılmadan önceki tutarının yüzde 20 veya daha fazlası olması hâlinde ise, alacağın özel karşılık ayrıldıktan sonraki tutarına yüzde 50 risk ağırlığı uygulanmaktadır (BDDK, Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik, EK-1 Risk Ağırlıklı Tutar Hesaplamasında Kullanılacak Risk Ağırlıkları, 2015).

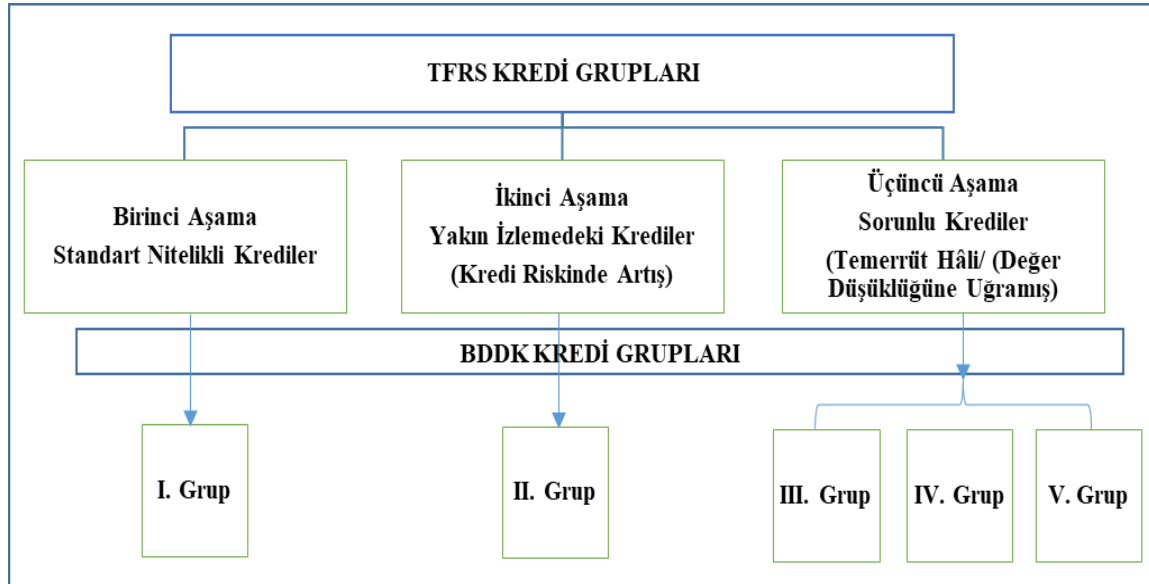
Dolayısıyla kredi bazında, kredinin muhatabı, teminatı, sorunlu olup olmaması gibi kriterler bağlamında risk ağırlığı ataması yapılmaktadır. Aşağıda yapılacak hesaplamalarda, sektörün 30.09.2022 tarihli konsolide verileri üzerinden ulaşılan ortalama risk ağırlıkları kullanılmaktadır.

3.3 Özkaynaklar

Sermaye yeterliliğinin hesaplanmasında, bilançoda yer alan özkaynak tutarı değil, ana ve katkı sermaye kalemleri ile sermayeden indirilecek değerleri kapsayan 'yasal özkaynak' büyüklüğü kullanılmaktadır. Aşağıda 30.09.2022 tarihli veriler üzerinden özkaynak kalemleri sunulmaktadır.

3.4 Kredilerin Sınıflandırması

Türkiye'de bankaların önemli bölümü, uluslararası standartların tercümesini yansıtan Türkiye Finansal Raporlama Standartlarına (TFRS) bağlı olarak kredileri sınıflandırırken, TFRS hükümlerini henüz tatbik etmeyen bankalar ise BDDK'nın yayımladığı "Kredilerin Sınıflandırılması ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik" kapsamında kredileri sınıflandırmaktadır. Öz itibarıyla iki tür gruplandırma benzer özellik ve kriterlere sahiptir.

Kaynak: (Kartal, 2021a, s. 83)

Şekil 3: Kredi Sınıflandırmasında TFRS ve BDDK Gruplamaları

TFRS standartları bağlamında kredi grupları arasındaki temel farklar aşağıdaki gibidir.

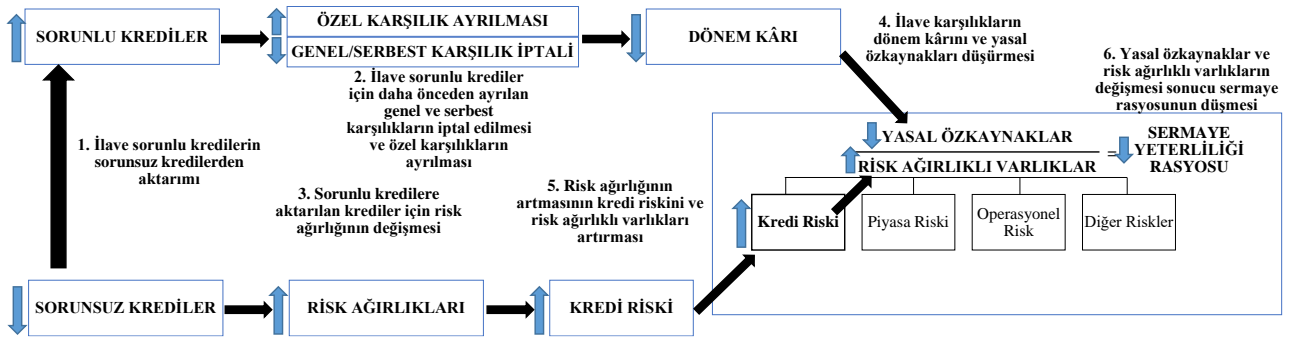
Birinci aşama; düşük riske sahip, kredi riskinde önemli artış meydana gelmemiş, değer düşüklüğüne uğramamış kredileri kapsamakta olup, bu krediler için, raporlama tarihinden sonraki 12 ay içinde temerrüde düşme olasılıkları hesaplanarak beklenen kredi zararı (genel karşılıklar) ayrılmaktadır. Bankacılıkta genelde sorunsuz krediler ve bu krediler için ayrılan genel karşılıklar bu aşamaya atıfla dile getirilmektedir.

İkinci aşama; kredi riskinde önemli artış olan ve dolayısıyla değer düşüklüğüne uğrama riski artan kredileri içermekte olup, ömür boyu temerrüt riskine bağlı olarak beklenen kredi zararı (genel karşılık) hesaplanmaktadır. Özellikle 30-90 gün arasındaki kredi ödeme gecikmeleri bu aşamaya tekabül etmekte, fakat gecikme olmasa dahi kredi kullanıcısının kredibilitesine ve ödeme gücüne dair olumsuz sinyallerin alınması hâlinde de bu aşama dikkate alınmaktadır. Yakın izlemedeki krediler bu grupta değerlendirilmekte olup, bu aşamada ayrılan genel karşılıklar temerrüt riskinin artması nedeniyle birinci aşamaya göre daha yüksektir.

Üçüncü aşama; temerrüdün meydana gelerek, değer düşüklüğünün oluşması halini yansıtmakta olup, ömür boyu temerrüt riski hesaplanarak özel karşılık ayrılmaktadır. Genelde 90 gün ve üzeri kredi ödeme gecikmesi en yaygın kullanılan temerrüt göstergesidir. Kredinin anapara ve/veya faizinin ödenemeyeceğine ilişkin gösterge bulunması hâlinde 90 günlük temerrüt beklenmeden bu aşama altında sınıflandırma yapılmaktadır.

4. Sorunlu Kredilerin Sermaye Yeterliliğine Yansıma Süreci

Sorunlu kredilerin kârlılık ve sermaye yeterliliği üzerindeki etkisinin bulunmasında, ilk aşamada mevzuatın sorunlu olarak tanımladığı kredilerin doğru şekilde sınıflandırılması ve uygun karşılıkların ayrılması gerekmektedir. Sorunlu kredilere aktarımın doğru şekilde yapılmaması, sorunlu kredilere aktarımdan başlayarak sermaye yeterliliği ile son bulan zincirin sağlıklı işlememesine yol açmaktadır. Aşağıdaki şekilde, ilave sorunlu kredilerin, risk ağırlıkları üzerinden taşınan riske, karşılıklar üzerinden dönem kârı ve özkaynaklara etkisi ve nihayetinde sermaye yeterliliği rasyosunun değişimi gösterilmektedir.

Şekil 4: Kredi Sınıflandırmasında TFRS ve BDDK Gruplamaları

Sorunlu kredilerin sınıflandırılması ile birlikte risk ağırlığı değişmekte, yeni risk ağırlıkları üzerinden hesaplanan kredi riski ve dolayısıyla risk ağırlıklı varlık tutarı değişmekte; diğer yandan yeni sorunlu krediler nedeniyle artan karşılıklar dönem kârını ve özkaynakları düşürmektedir. Diğer büyüklüklerin aynı kalması şartıyla, artan sorunlu krediler sermaye yeterliliği rasyosunun payı (özkaynaklar) ve paydasını (risk ağırlıklı varlıklar) değiştirmekte ve sermaye rasyosu düşmektedir.

5. Sorunlu Kredilerin Finansal Sonuçlara Etkisinin Hesaplanması

Bankacılık sektörüne ait 30.09.2022 tarihli konsolide bilanço, kâr/zarar tablosu ve sermaye yeterliliği bileşenlerine ilişkin verilerden yararlanılarak ve sermaye yeterliliğine ilişkin metodoloji kullanılarak, nakdi sorunlu kredilerdeki artışın karşılıklar ve risk ağırlıkları üzerinden dönem kârı, özkaynaklar ve

risk ağırlıklı varlıklara tesiri ve bunun sermaye yeterlilik rasyosuna yansımaları aşağıda açıklanmakta; belirtilen değişikliklerin bankaların büyüme/kredi verme potansiyelini hangi ölçüde sınırlandırdığı da ayrıca sunulmaktadır. Sektörün taşıdığı risk kompozisyonu ve bilanço büyüklüğü içinde sadece sorunlu nakdi kredilere ilişkin tutarda bir değişiklik olduğu varsayımından hareket edilmektedir. Ayrıca üç aşamada sınıflandırılan krediler için ayrılan genel ve özel karşılıklar (beklenen kredi zararı) kullanılmakta, çalışmamızda serbest karşılıklar dikkate alınmamaktadır.

Kredi riski ve sermaye yeterliliğine ilişkin öne çıkan kalemlerin değerleri, 30 Eylül 2022 tarihli bankacılık sektörü konsolide verilerine göre aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: Nakdi Krediler ve Sermaye Yeterliliğine Konu Temel Büyüklükler

	30.09.2022 Bankacılık Sektörü	Tutar (Milyon TL)
1	Krediler	6.835.941
2	Takipteki Alacaklar	160.357
3	Brüt Krediler (1+2)	6.996.298
4	Beklenen Zarar Karşılıkları (5+6+7)	323.036
5	12 Ay Beklenen Zarar Karşılığı (Birinci Aşama)	48.176
6	Kredi Riskinde Önemli Artış (İkinci Aşama)	140.037
7	Temerrüt - Özel Karşılık (Üçüncü Aşama)	134.823
8	Gayrinakdi Kredi ve Yükümlülükler	2.280.770
9	Aktif Büyüklüğü	13.099.876
10	Özkaynak Büyüklüğü (Bilanço)	1.188.813
11	Yasal Özkaynaklar	1.521.803
12	Kredi Riskine Esas Tutar	7.302.180
13	Piyasa Riskine Esas Tutar	315.297
14	Operasyonel Riske Esas Tutar	465.786
15	Risk Ağırlıklı Kalemler Toplamı (12+13+14)	8.083.263
16	Sermaye Yeterlilik Rasyosu (11/15)	18,8%
17	Krediler / Aktif Büyüklüğü (3/9)	53,4%
18	Kredi Riskine Esas Tutar /Aktif Büyüklüğü (12/9)	55,7%
19	Krediler / Kredi Riskine Esas Tutar (3/12)	95,8%
20	Özel Karşılıklar / Sorunlu Krediler (7/2)	84,1%
21	Genel Karşılıklar / Sorunsuz Krediler [(5+6) / 1]	2,8%
22	Genel Karşılıklar / 1. Aşama Krediler (30.06.2022 Tahmini)	0,6%
23	Genel Karşılıklar / 2. Aşama Krediler (30.06.2022 Tahmini)	19,6%

Kaynak: BDDK verilerinden (Aylık Bülten Eylül 2022) derlenmiştir.

Aşağıda aşamalar hâlinde sorunlu kredilerin finansal değişkenlerde ve sermaye yeterliliğinde yarattığı etki açıklanmaktadır. Söz konusu aşamalar Şekil 4’de açıklanan akışa uygundur.

5.1 Sorunlu Kredilerin Sınıflandırılması ve Karşılık Ayrılması

BDDK tarafından sunulan aylık bültenlerde sorunsuz krediler kendi içinde birinci aşama krediler (sorunsuz-standart krediler) ve ikinci aşama krediler (yakın izlemedeki krediler) olarak ayrıştırılmazken, ayrılan karşılıklar için söz konusu ayırım yapılmaktadır. Bu nedenle yukarıdaki tabloda yer alan ‘genel karşılıklar/sorunsuz krediler’ rasyosu (yüzde 2,8) birinci ve ikinci aşama krediler için ayrılan karşılıkları içermektedir. BDDK verilerinden farklı olarak katılım bankalarına ait verileri bünyesinde bulundurmayan Türkiye Bankalar Birliği’nin son yayımlanan 30.06.2022 tarihine ait kredi gruplamaları raporunda (TBB, 2022), ikinci aşama kredi tutarı ayrıca belirtilirken (596 milyar TL), bu krediler için ayrılan karşılıklara yer verilmeden, birinci ve ikinci aşama için ayrılan toplam karşılıklar üzerinden hareketle ‘genel karşılıklar/ikinci aşama krediler’ rasyosu yüzde 24,9 olarak sunulmaktadır. Ancak bir grupta (örneğin ikinci aşama) yer alan krediler ile bu krediler için ayrılan karşılıklar oranlanmalı; birinci ve ikinci aşama krediler için ayrılan genel karşılıkların sadece ikinci aşama kredilere oranlanması gibi yanıltıcı bir gösterim sunulmamalıdır. 30.06.2022 tarihli BDDK

verileri ve TBB verileri bir arada kullanıldığında ikinci aşama krediler için ayrılan karşılıkların, ikinci aşama kredilere oranı takriben yüzde 19,6 bulunmaktadır. Birinci aşama krediler için ayrılan karşılık oranı ise yüzde 0,6'dır. (BDDK, 2022a; TBB, 2022)

Çalışmamızda, senaryolara konu ilave sorunlu kredi miktarı, sorunsuz kredilerin belirli bir yüzdesi (yüzde 1, 5 ve 10) olarak hesaplanmış, 30.09.2022 itibarıyla gerçekleşmiş karşılık yükü üzerinden yeni sorunlu krediler için ayrılacak karşılıklar bulunmuştur. İlave sorunlu kredi etkisi hesaplanırken, sorunlu kredilere aktarımdan önce sorunsuz krediler içinde izlenen tutarlar için ayrılmış genel karşılıklar (birinci ve ikinci aşama krediler) ve sorunlu hale dönüşmeleri nedeniyle ayrılacak özel karşılıklar ayrı ayrı ve net etki bakımından hesaplanmakta olup, aşağıda bu etki sunulmaktadır.

Tablo 2: İlave Sorunlu Kredilerin Karşılık Etkisi

Etki	İlave Sorunlu Kredi Miktarı (Milyon TL)	İptal Edilecek Genel Karşılık	Ayrılacak Özel Karşılık	İlave Karşılığın Net Gider Etkisi
İlave Sorunlu Kredilerin Karşılık Etkisi		2,8%	84,1%	81,3%
Birinci Aşama Kredilerden Sorunlu Kredilere Aktarımın Etkisi		0,6%	84,1%	83,4%
İkinci Aşama Kredilerden Sorunlu Kredilere Aktarımın Etkisi		19,6%	84,1%	64,4%
30.09.2022 (%1 İlave Sorunlu Kredi)	68.359	1.882	57.474	55.592
30.09.2022 (%5 İlave Sorunlu Kredi)	341.797	9.411	287.372	277.961
30.09.2022 (%10 İlave Sorunlu Kredi)	683.594	18.821	574.744	555.922
Birinci Aşama Kredilerden portföyün %1'i Kadar İlave Sorunlu Kredi	68.359	432	57.474	57.042
İkinci Aşama Kredilerden portföyün %1'i Kadar İlave Sorunlu Kredi	68.359	13.427	57.474	44.048

Yukarıdaki tabloda ilk satırda, sorunlu kredilere aktarım öncesinde kredilerin izlendiği birinci ve ikinci aşamada ayrılan genel karşılıkların etkisi birlikte gösterilmiş, takiben yukarıda açıklanan şekilde hesaplanan birinci ve ikinci aşama kredilerden aktarımın etkisi ayrı ayrı sunulmuştur. Sorunlu kredilere aktarımın, farklı genel karşılık oranlarına sahip birinci veya ikinci aşama kredilerden olması farklı gider etkisi doğurmaktadır.

Yukarıda yer alan ilave sorunlu kredilerin net gider etkisi, sorunsuz olarak izlenen kredilerin sorunlu olarak sınıflandırılması ve özel karşılık ayrılmaya başlanmasından sonraki etkiyi göstermektedir. Yeni sorunlu krediler için daha önce ayrılmış genel karşılıklar iptal edildiğinden, özel karşılık ayrılmaya başlanması ile birlikte oluşan etki ayrılan özel karşılıklardan düşük olmaktadır. Ancak, geçmiş ve gelecek dönemler bir bütün olarak dikkate alındığında, toplamda ayrılan özel karşılıklar kadar gider etkisi oluşmaktadır. Genel ve serbest karşılık ayrılmasındaki amaçlardan biri, muhtemel zararlar için erken dönemden itibaren karşılık ayırarak, tüm kaybın tek bir dönemde büyük bir etki doğurmasının önlenmesidir.

30.09.2022 tarihli verilere göre, sorunlu kredilerin yüzde 84,1'ine özel karşılık ayrılmış olup, ilave sorunlu krediler için ayrılmış genel karşılıkların iptali (yüzde 2,8) ve yeni özel karşılık ayrılması (yüzde 84,1) sonucu, ilave sorunlu kredi tutarının yüzde 81,3'ü oranında karşılık yükü oluşacağı hesaplanmıştır. Teminatların ve bazı durumlarda tahsilat beklentilerinin etkisiyle bazı kredilerin tamamı için karşılık ayrılmamaktadır. Özel karşılıkların, sorunlu kredilere aktarımla birlikte ayrılmaya başlandığı ve bir yıl içinde tüm karşılıkların ayrıldığı hatırd tutulmalıdır. Dolayısıyla çalışmada bir yıllık etki değerlendirilmiştir.

5.2 İlave Sorunlu Kredilerin Dönem Kârı ve Özkaynaklara Etkisi

İlave sorunlu kredilerin karşılıklar üzerinden yaratacağı net gider etkisi dönem kârı ve özkaynak tutarları ile karşılaştırılmalıdır. Özel karşılıkların kurumlar vergisi matrahında gider olarak kabul edilmesi nedeniyle, kurumlar vergisi etkisi düşülerek vergi sonrası dönem kârı bulunmaktadır. Dönem kârı, özkaynakların bir alt kalemi olduğundan, sorunlu krediler için ayrılan özel karşılıkların vergi etkisinden arındırılmış bakiyesi kadar özkaynaklarda düşüş olmaktadır. Çeşitli senaryolar kapsamında, ayrılan karşılıkların net dönem kârı, özkaynaklar ve yasal özkaynaklar üzerinde yarattığı etki aşağıdaki tabloda sunulmaktadır. Tablo 2’de sunulan ‘İlave Karşılığın Net Gider Etkisi’ sütununda yer alan tutarlar başlangıç noktası olarak alınmıştır. Kurumlar vergisi oranı ise yüzde 25 olarak dikkate alınmıştır. 2022 yılı 9 aylık dönem kârı 286 milyar TL olup, konuyu basitleştirmek adına 2022 ortalama performansının aynen devam edeceği varsayılarak 2022 yılı kârının 382 milyar TL olması öngörülmüştür. 30.09.2022 itibarıyla özkaynak tutarı takriben 1,2 trilyon TL, yasal özkaynak tutarı takriben 1,5 trilyon TL’dir.

Tablo 3: İlave Sorunlu Krediler İçin Ayrılan Karşılıkların Kâr ve Özkaynaklara Etkisi

Etki	İlave Karşılığın Net Gider Etkisi	%25’lik Kurumlar Vergisi Sonrası Net Etki	Net Etki / Dönem Kârı	Net Etki / Özkaynaklar	Net Etki / Yasal Özkaynaklar	Yeni Yasal Özkaynak Tutarı
İlave Sorunlu Kredi Etkisi (%)	81,3%	61,0%				
Birinci Aşama Kredilerden Sorunlu Kredilere Aktarımın Etkisi (%)	83,4%	62,6%				
İkinci Aşama Kredilerden Sorunlu Kredilere Aktarımın Etkisi (%)	64,4%	48,3%				
30.09.2022 (%1 İlave Sorunlu Kredi)	55.592	41.694	10,9%	3,5%	2,7%	1.480.109
30.09.2022 (%5 İlave Sorunlu Kredi)	277.961	208.471	54,6%	17,5%	13,7%	1.313.332
30.09.2022 (%10 İlave Sorunlu Kredi)	555.922	416.942	109,1%	35,1%	27,4%	1.104.861
Birinci Aşama Kredilerden portföyün %1’i Kadar İlave Sorunlu Kredi	57.042	42.782	11,2%	3,6%	2,8%	1.479.021
30.09.2022 İkinci Aşama Kredilerden Portföyün %1’i Kadar İlave Sorunlu Kredi	44.048	33.036	8,6%	2,8%	2,2%	1.488.767

İlave sorunlu krediler için ayrılan özel karşılıklar, vergi etkisi sonrası, sorunlu kredilerin yüzde 61’i oranında zarar doğurmakta, bu oran sorunlu kredilere aktarım öncesinde daha yüksek genel karşılık ayrılan ikinci aşamadaki kredilerden aktarılan krediler için yüzde 48,3’e düşmektedir.

30.09.2022 tarihli veriler üzerinden hareket edildiğinde, sorunsuz kredi portföyünün yüzde 1’inin sorunlu kredilere aktarılması hâlinde, vergi sonrası dönem kârının yüzde 11’i, özkaynakların yüzde 3,5’u, yasal özkaynakların yüzde 2,7’si oranında kayıp meydana gelmektedir.

5.3 İlave Sorunlu Kredilerin Risk Ağırlıklarına ve Kredi Riskine Etkisi

Çalışmamızda öncelikle sorunsuz ve sorunlu krediler için ayrılan ortalama risk ağırlıkları hesaplanmaktadır. Aşağıdaki tabloda 30.09.2022 itibarıyla kredi riskinin bileşenleri ve risk ağırlıklarına göre risk tutarının dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 4: Kredi Riskine Konu Risk Ağırlıklarının Gösterimi (30.09.2022)

Kredi Riskinin Bileşenleri (30.09.2022 / Sektör)	Tutar (Milyon TL)
Kredi Riskine Esas Tutar	7.302.180
a) Menkul Kıymetleştirme Pozis. Kayn. Kredi Riskine Esas Tutar	34
b) Takas Riski ve Ödemesiz Teslim Riski İçin Kredi Riskine Esas Tutar	130
c) Karşı Taraf Kredi Riski Dahil Kredi Riskine Esas Tutar (Standart Yaklaşım)	7.379.331
Risk Ağırlığı %0 Olan Kalemler Toplamı	4.276.037
Risk Ağırlığı %2 Olan Kalemler Toplamı	12.532
Risk Ağırlığı %4 Olan Kalemler Toplamı	12.027
Risk Ağırlığı %10 Olan Kalemler Toplamı	364
Risk Ağırlığı %20 Olan Kalemler Toplamı	880.586
Risk Ağırlığı %25 Olan Kalemler Toplamı	0
Risk Ağırlığı %35 Olan Kalemler Toplamı (G.menkul İpoteği Teminatlı)	411.822
Risk Ağırlığı %50 Olan Kalemler Toplamı	913.632
Risk Ağırlığı %75 Olan Kalemler Toplamı	1.426.735
Risk Ağırlığı %100 Olan Kalemler Toplamı	4.391.270
Risk Ağırlığı %150 Olan Kalemler Toplamı	332.019
Risk Ağırlığı %200 Olan Kalemler Toplamı	288.096
Risk Ağırlığı %250 Olan Kalemler Toplamı	4.626
Risk Ağırlığı %1250 Olan Kalemler Toplamı	0
KDA (Kredi değerlendirme Ayarlaması) Riskine Esas Tutar	54.116

Yüzde 35/50/75/100 risk ağırlıkları çalışmamıza konu krediler kapsamında kabul edilmiştir.

Bu tutarlar risk ağırlıkları ile çarpılarak kredi riskine dahil edilmektedir.

Yüzde 150 ve üzeri risk ağırlıklı sorunlu krediler veya BDDK tarafından yüksek riskli değerlendirilen kredilere tatbik edilmektedir.

Kaynak: (BDDK, 2022b)

Önceki başlıklarda işaret edildiği üzere, genelde devletten, uluslararası kurumlardan veya diğer bankalardan alacaklar düşük risk ağırlıklarına tabi tutulurken, olağan koşullara sahip, özel bir risk ataması yapılmamış sorunsuz kurumsal ve bireysel krediler ise yüzde 35 ile yüzde 100 arasında risk ağırlıklarına tabidir. Bu risk ağırlıklarına başka kalemlerde dâhil edilebilmekte, örneğin, bazı şartları karşılayan sorunlu krediler yüzde 50 veya maddi duran varlıklar için yüzde 100 risk ağırlığı kullanılmaktadır. Gerek diğer kalemlerin tutar olarak düşük olması, gerekse risk ağırlıklarının ilgili tutarlar üzerinden ağırlıklı ortalamasının alınması nedeniyle, farklı kalemlerin muhtemel etkisi dışlanarak yüzde 35-100 arasındaki risk ağırlığına konu tutarlar üzerinden sorunsuz kredilere tatbik edilen ortalama risk ağırlığı aşağıdaki tabloda gösterildiği şekilde hesaplanmıştır.

Tablo 5: Ağırlıklandırılmış Ortalama Risk Ağırlığının Hesaplanması (30.09.2022)

Risk Ağırlığı	Tutar (Milyon TL)	Risk Ağırlığı	Kredi Riski (Milyon TL)
Risk Ağırlığı %35 Olan Kalemler Toplamı	411.822	35%	144.138
Risk Ağırlığı %50 Olan Kalemler Toplamı	913.632	50%	456.816
Risk Ağırlığı %75 Olan Kalemler Toplamı	1.426.735	75%	1.070.051
Risk Ağırlığı %100 Olan Kalemler Toplamı	4.391.270	100%	4.391.270
Toplam	7.143.458		6.062.274
Ağırlıklandırılmış Ortalama Risk Ağırlığı		85%	

Yukarıda işaret edilen kriterler üzerinden yapılan hesaplamada kredi portföyünün ağırlıklandırılmış ortalama risk ağırlığı yüzde 85 olarak bulunmaktadır. Ortalama yüzde 85 risk ağırlığı üzerinden kredi riskine dâhil edilen sorunsuz kredilerin bir kısmının sorunlu kredilere aktarımı hâlinde oluşacak etkinin, başka bir ifadeyle kredi riskindeki artışın sebebiyet vereceği yeni risk ağırlığının bilinmesi gerekmektedir.

Bir yıl içinde yüzde 84 özel karşılık ayrılacak yeni sorunlu krediler için risk ağırlığı atamasında belirleyici olan iki kriter sermaye yeterliliğine ilişkin yönetmeliğin ekinde tanımlanmıştır. (BDDK, Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik, EK-1 Risk Ağırlıklı Tutar Hesaplamasında Kullanılacak Risk Ağırlıkları, Paragraf 55-58) Sorunlu krediler için ayrılan özel karşılığın, kredinin özel karşılık ayrılmadan önceki toplam tutarına oranının yüzde elli veya daha fazla olması halinde, kredinin net tutarına yüzde 50 risk ağırlığı uygulanması öngörülmektedir. Karşılık ayrılması zaten alacağın zarara aktarılması, başka bir ifadeyle riskin

gerçekleşmesi ve mali bünyeye yansıtılması anlamına geldiğinden, ayrılan karşılık düşülerek net alacak miktarı hesaplanmakta, karşılık ayrılan tutar için bir risk ağırlığı ataması yapılmamaktadır. Çalışmamızda sorunlu kredilerin yüzde 84'üne özel karşılık ayrıldığı varsayıldığından, karşılık ayrıldıktan sonraki net tutara yüzde 50 risk ağırlığı tatbik edilmesi hâlinde sorunlu kredi miktarının tamamına uygulanan risk ağırlığı şu şekilde bulunabilecektir.

$$[(100-84) * \%50]/100 = \%8$$

Görüldüğü üzere, kredi sorunsuz krediler altında sınıflandırılırken ağırlıklandırılmış ortalama üzerinden yüzde 85 risk ağırlığına sahip iken, sorunlu krediye aktarım sonrasında kredinin yüzde 84'üne karşılık ayrılarak zarar yazılması nedeniyle, zarar yazılmamış kısma yüzde 50 risk ağırlığı uygulanmakta, bu durumda yüzde 84'üne karşılık ayrılmış kredinin tamamına yüzde 8 risk ağırlığı tatbik edilmektedir. Dolayısıyla, nette risk ağırlığında yüzde 77'lik bir azalış (%85-%8) meydana gelmektedir. Bu durumda yeni risk ağırlığının kredi riskinde yaratacağı değişim aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 6: İlave Sorunlu Kredilerin Kredi Riskine ve Risk Ağırlıklı Varlıklara Etkisi

Etki	30.09.2022 (Milyon TL)	Sorunlu Krediye Aktarım Öncesi Risk Ağırlığı (%85) Üzerinden Kredi Riski	Sorunlu Krediye Aktarım Sonrası Yeni Risk Ağırlığı (%8) Üzerinden Kredi Riski	Net Kredi Riski Değişimi	Kredi Riski Değişimi / Kredi Riskine Esas Tutar	Yeni Kredi Riskine Esas Tutar	Yeni Risk Ağırlıklı Varlık Tutarı
Kredi Riskine Esas Tutar	7.302.180						
Risk Ağırlıklı Varlıklar	8.083.263						
Sorunsuz Krediler	6.835.941						
30.09.2022 (%1 İlave Sorunlu Kredi)	68.359	58.106	5.469	-52.637	-0,7%	7.249.543	8.030.626
30.09.2022 (%5 İlave Sorunlu Kredi)	341.797	290.528	27.344	-263.184	-3,6%	7.038.996	7.820.079
30.09.2022 (%10 İlave Sorunlu Kredi)	683.594	581.055	54.688	-526.367	-7,2%	6.775.812	7.556.895
Birinci Aşama Kredilerden portföyün %1'i Kadar İlave Sorunlu Kredi	68.359	58.106	5.469	-52.637	-0,7%	7.249.543	8.030.626
İkinci Aşama Kredilerden portföyün %1'i Kadar İlave Sorunlu Kredi	68.359	58.106	5.469	-52.637	-0,7%	7.249.543	8.030.626

Görüldüğü üzere, ilave sorunlu kredilere yüzde 84 özel karşılık ayrılması nedeniyle oluşan yeni durumda hesaplanan kredi riski tutarı düşmektedir. 30.09.2022 tarihli veriler üzerinden, sorunsuz kredilerin yüzde 1'inin sorunlu hale gelmesi kredi riskine esas tutarı yüzde 0,7 oranında düşürmektedir. İlave sorunlu kredi miktarının yüzde 10 olması hâlinde ise bu etki yüzde 7,2 olmaktadır.

5.4 İlave Sorunlu Kredilerin Sermaye Rasyosuna Etkisi

Önceki alt başlıkta, ilave sorunlu kredilerin sermaye yeterliliği rasyosunun hesaplanmasında kullanılan yasal özkaynaklara ve risk ağırlıklı varlıklara etkisi hesaplanmıştır.

30.09.2022 tarihli bilanço kompozisyonunun ve risk bileşenlerinin aynı kaldığı, sadece ilave sorunlu kredilerin oluştuğu varsayıldığında yeni sermaye rasyosu aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

Tablo 7: İlave Sorunlu Kredilerin Sermaye Yeterliliğine Etkisi

Sermaye Yeterliliği Bileşenleri ve İlave Sorunlu Kredi Senaryoları	30.09.2022 / Milyon TL - %	Yeni Yasal Özkaynak Tutarı	Yeni Risk Ağırlıklı Varlıklar	Yeni SYR	SYR'de Değişim (Puan)
Yasal Özkaynaklar	1.521.803				
Kredi Riskine Esas Tutar	7.302.180				
Risk Ağırlıklı Varlıklar	8.083.263				
Sorunsuz Krediler	6.835.941				
Sermaye Yeterliliği Rasyosu	18,8%				
30.09.2022 (%1 İlave Sorunlu Kredi)	68.359	1.480.109	8.030.625	18,4%	-0,4
30.09.2022 (%5 İlave Sorunlu Kredi)	341.797	1.313.332	7.820.078	16,8%	-2
30.09.2022 (%10 İlave Sorunlu Kredi)	683.594	1.104.861	7.556.895	14,6%	-4,2
Birinci Aşama Kredilerden Portföyün %1'i Kadar İlave Sorunlu Kredi	68.359	1.479.021	8.030.625	18,4%	-0,4
İkinci Aşama Kredilerden Portföyün %1'i Kadar İlave Sorunlu Kredi	68.359	1.488.767	8.030.625	18,5%	-0,3

Sorunsuz krediler içinde ilave yüzde 1'lik sorunlu kredi oluşumu 0,4, ilave yüzde 5'lik sorunlu kredi 2, ilave yüzde 10'luk sorunlu kredi ise 4,2 puan düzeyinde sermaye yeterliliği rasyosunu düşürmektedir.

Sermaye yeterlilik rasyosundaki söz konusu düşüşlerin, bankaların yeni kredi verme kapasitesini nasıl azaltacağı ise aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 8: İlave Sorunlu Kredilerin Yeni Kredi Verme Potansiyelini Sınırlandırma Düzeyi

Sermaye Yeterliliği Bileşeni	Milyon TL / %	Yeni SYR	SYR'de Değişim (Puan)	Aynı Sermaye Değişim Etkisini Doğuran Yeni Risk Ağırlıklı Varlıklar Tutarı	Fark (Yeni Risk Ağr.Var. - 30.09.2022 Tarihli Risk Ağr.Var.)	Risk Ağırlıklı Varlıklardaki Değişimin Aynısını Yaratacak Kredi Değişimi (%85 Risk Ağırlığı)	Kredi Değişiminin 30.09.2022 Tarihli Kredi Portföyündeki Payı
Sorunsuz Krediler (30.09.2022)	6.835.941						
Risk Ağırlıklı Varlıklar (30.09.2022)	8.083.263						
Yasal Özkaynaklar (30.09.2022)	1.521.803						
Sermaye Yeterlilik Rasyosu (30.09.2022)	18,8%						
30.09.2022 (%1 İlave Sorunlu Kredi)	68.359	18,4%	-0,4	8.256.846	173.583	204.215	3,0%
30.09.2022 (%5 İlave Sorunlu Kredi)	341.797	16,8%	-2	9.061.393	978.130	1.150.742	16,8%
30.09.2022 (%10 İlave Sorunlu Kredi)	683.594	14,6%	-4,2	10.408.642	2.325.379	2.735.740	40,0%
Birinci Aşama Kredilerden Portföyün %1'i Kadar İlave Sorunlu Kredi	68.359	18,4%	-0,4	8.262.917	179.654	211.358	3,1%
İkinci Aşama Kredilerden Portföyün %1'i Kadar İlave Sorunlu Kredi)	68.359	18,5%	-0,3	8.208.825	125.562	147.720	2,2%

Öncelikle sermaye yeterliliğindeki düşüşle aynı etkiyi doğuracak risk ağırlıklı varlıklardaki artış tutarı bulunmuştur. Bu artış yüzde 85'lik ağırlıklı ortalama risk ağırlığı üzerinden kredi kullandırımına çevrildiğinde (204.215 milyon TL), sorunsuz kredilerin yüzde 1'inin sorunlu hale gelmesinin sermaye rasyosunu 0,4 puan düşürdüğü, bu azalışın ise mevcut kredi portföyüne (6,8 trilyon TL) oranla kullanılacak yeni kredi miktarını yüzde 3 azalttığı görülmektedir. Sermaye rasyosundaki düşüşün 2 puana çıkması hâlinde (yüzde 5 ilave sorunlu kredi) kullanılabilir yeni kredi miktarı yüzde 16,8 azalmaktadır.

6. Sonuç

Bankaların en büyük gelir kalemlerinden biri olan ve aynı zamanda taşıdıkları en büyük riski içeren nakdi kredilerin sorunlu hale dönüşmesinin aktif kalitesi, kârlılık, özkaynaklar ve sermaye yeterliliği üzerinde yarattığı etkilerin yanı sıra, yeni kredi verebilme kapasitesi üzerindeki sınırlandırıcı tesiri de bankacılık sektörü ve kredi genişlemesine bağımlı olan ekonomik büyüme için önem taşımaktadır.

Bankaların taşıyıcı kolonu niteliğindeki aktif kalitesinin en önemli bileşeni olan sorunlu kredilerdeki artışın finansal sonuçlar üzerindeki etkisinin hesaplanması amacıyla, çalışmamızda 30.09.2022 tarihli bankacılık sektörü konsolide verileri ve yürürlükte olan sermaye yeterliliğine ilişkin mevzuattan yararlanılmıştır. Bankaların risk kompozisyonunun ve yeni sorunlu nakdi krediler haricinde bilanço içi ve dışı kalemlerin değişmediği varsayılmıştır.

Çalışma sonuçları, 30.09.2022 tarihli verilere uygun olarak yeni sorunlu krediler için bir yıl içinde yüzde 84,1 oranında özel karşılık ayrılacağı, sorunlu kredilere aktarım öncesinde ayrılan genel karşılıklar düşüldüğünde yüzde 81,3'lük net karşılık etkisinin oluşacağı, ayrılan karşılıkların kurumlar vergisi etkisinden ayrıştırılmasıyla net gider etkisinin yüzde 61 olacağı dikkate alınmış, sorunsuz kredilerin yüzde 1'inin sorunlu hale dönüşmesinin 2022 dönem kârını yüzde 10,9, özkaynakları yüzde 3,5, yasal özkaynakları yüzde 2,7 azalttığı, ayrılan özel karşılıklar nedeniyle kredi riskinin yüzde 0,7 azaldığı, nihayetinde sermaye yeterlilik rasyosunun 0,4 puan düştüğü ve bu durumun mevcut kredi portföyüne oranla yeni kredi verebilme kapasitesini yüzde 3 azalttığı belirlenmiştir. Sorunlu kredilerin sadece birinci aşama kredilerden aktarılması halinde, sorunlu kredilere yüzde 1'lik aktarım, sermaye yeterliliğinde 0,4 puan, yeni kredi kullandırım kapasitesinde yüzde 3,1 azalma, ikinci aşama kredilerden aktarım hâlinde ise, sırasıyla 0,4 puan ve yüzde 2,2'lik düşüş meydana getirmektedir.

Çalışmamızın sonuçları sorunlu kredilerde yüzde 1 gibi oranlardaki artışların dahi bankaların temel finansal göstergelerini negatif yönde ve yüksek düzeyde etkilediğini göstermektedir. Kredi tahsis aşamasındaki standart ve süreçlerin makroekonomi, sektörel ve müşteri bazlı riskleri kapsamalarının yanı sıra oluşabilecek sorunlu kredi kaynaklı kayıplara hazırlık adına kârlılık ve sermaye büyüklüklerinde alan yaratılması gerekmektedir. Mevcut para politikasının ve bankacılık sektörüne ilişkin makro ihtiyati tedbirlerin sürdürülebilirliğine dönük soru işaretlerinin artması nedeniyle, ekonominin genel görünümünden doğrudan etkilenen kredi portföyünün kalitesine dönük çalışmaların artırılması ve muhtemel sorunlu krediler nedeniyle oluşabilecek kayıplar için sermaye tamponlarının artırılması önem arz etmektedir.

YAZARLARIN KATKISI

Bu çalışmada tüm başlıklar tek yazara aittir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır

KAYNAKÇA

- Aiyar, S., Bergthaler, W., Garrido, J., Ilyina, A., Jobst, A., Kang, K., . . . Moretti, M. (2015). A Strategy For Resolving Europe's Problem Loans. *IMF Staff Discussion Note No. 15/19*.
- Akbank. (2022). Bağımsız Denetim Raporu 2021.
- Ari, A., Chen, S., & Ratnovski, L. (2020). COVID-19 and non-performing loans: lessons from past crises. *ECB Research Bulletin*(71).
- BDDK. (2013). *Bankaların Özkaynaklarına İlişkin Yönetmelik*.
- BDDK. (2014). *Bankaların İç Sistemleri ve İçsel Sermaye Yeterliliği Değerlendirme Süreci Hakkında Yönetmelik*.
- BDDK. (2015). *Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik, EK-1 Risk Ağırlıklı Tutar Hesaplamasında Kullanılacak Risk Ağırlıkları*.
- BDDK. (2015). Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik.
- BDDK. (2016). *Kredilerin Sınıflandırılması ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik*.
- BDDK. (2022a). *Aylık Bülten Haziran 2022*.
- BDDK. (2022b). *Aylık Bülten Eylül 2022*.
- BDDK. 21.12.2021 Tarih ve 9996 Sayılı Karar.
- Beck, R., Jakubik, P., & Piloju, A. (2013). Non-Performing Loans: What Matters in Addition to the Economic Cycle?, *European Central Bank Working Paper Series*(1515).
- Bock, R. D., & Demyanets, A. (2012). Bank Asset Quality in Emerging Markets: Determinants and Spillovers,. *IMF Working Paper*(WP/12/71).
- Çetin, H. (2019). The Relationship Between Non-Performing Loans and Selected EU Members Banks Profitabilities. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 10(2), 52-55.
- Çetinkaya, H. (2019). Bankacılık Sektöründe Kredi Riskinin Temel Belirleyicilerine Yönelik Ampirik Bir Çalışma. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 121-134.
- Ekinci, R., & Poyraz, G. (2019). The Effect of Credit Risk on Financial Performance of Deposit Banks in Turkey. *Procedia Computer Science*, 158, 979-987.
- Fell, J., Grodzicki, M., Martin, R., & O'Brien, E. (2016). Addressing Market Failures in the Resolution of Non-Performing Loans in the Euro Area. *ECB Financial Stability Review*.
- Güzel, A., & İltaş, Y. (2018). Ticari Bankalarda Kârlılığın Belirleyicileri: Türkiye Örneği (2003-2016). *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(20/3, 05-534).
- Kadioğlu, E., Telçeken, N., & Öcal, N. (2017). Effect of the Asset Quality on the Bank Profitability. , *International Journal of Economics and Finance*, 9(7), 60-68.
- Kartal, F. (2021). *Banka Finansal Analizi ve Risk Yönetimi* (1 b.). İstanbul: Efe Akademi Yayınevi.
- Kartal, F. (2021). *Bankacılıkta Finansal Yönetim* (1 b.). İstanbul: Efe Akademi Yayınevi.
- Klein, N. (2013). Non-Performing Loans in CESEE: Determinants and Impact on Macroeconomic Performance. *IMF Working Paper*(WP/13/72).

- Nkusu, M. (2011). Nonperforming Loans and Macrofinancial Vulnerabilities in Advanced Economies. *IMF Working Paper*(11/161).
- Ozili, P. K. (2019). Non-Performing Loans and Financial Development: New Evidence. *The Journal of Risk Finance*(20(1)).
- Poyraz, E., & Arlı, O. E. (2019). Dövizdeki Volatilitenin Takipteki Krediler Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(84), 133-148.
- Resmi Gazete (2005). 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu, 19/10/2005
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5411.pdf>
- Shahzad, F., Fareed, Z., Zulfiqar, B., Habiba, U., & Ikram, M. (2019). Does Abnormal Lending Behavior Increase Bank Riskiness? Evidence from Turkey. *Financial Innovation*(5:37), 1-15.
- TBB. (2022). *Haziran 2022 Kredi Gruplamaları Raporu*.
- Türkiye Garanti Bankası. (2022). *Bağımsız Denetim Raporu 2021*.
- Us, V. (2020). A Panel VAR Approach on Analyzing Non-Performing Loans in the Turkish Banking Sector. *Journal of BRSA Banking and Financial Markets*, 14(1), 1-38.
- Uysal, M. (2020). Effects of The Change in Exchange Rates and Interest Rates on Non-Performing Loans: The Case of Turkey. (A. Khoich, A. E. Alper, & A. A. Eren, Dü) *Perspectives on Modern Economy*, 333-346.
- Yapı ve Kredi Bankası. (2022). *Bağımsız Denetim Raporu 2021*.
- Yüksel, S. (2016). Bankaların Takipteki Krediler Oranını Belirleyen Faktörler: Türkiye İçin Bir Model Önerisi. *Bankacılar Dergisi*(98), 41-56.

BÖLGESEL KALKINMADA YENİ YAKLAŞIMLAR

Hamza Özçiftçi*

Gönderim Tarihi: 29.10.2022

Kabul Tarihi: 10.02.2023

Araştırma Makalesi/ Research Article

Doi: <https://doi.org/10.38009/ekimad.1196264>

Öz

20'nci yüzyılın sonlarında meydana gelen küreselleşme, hem ekonominin önündeki ulusal engelleri ortadan kaldırmış, hem de iktisadi gelişme ve bölgesel kalkınmanın öncü ve tetikleyici unsurları olarak yerel ve bölgesel aktörlerin değerini artırmıştır. Bu sebeple kalkınma politikalarında yöresel unsurlar, karar alma sürecine dâhil edilerek bölgesel kalkınmada yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu bağlamda bölgesel kalkınma politikaları, sadece Türkiye'de değil aynı zamanda tüm dünyada yeni bölgeselcilik kapsamında yeniden şekillenmektedir. Çalışmada, ilk olarak bölge kavramının tanımlaması yapılmakta ve bölge planlama konusu incelenmektedir. Ardından, kalkınma anlayışında yaşanan dönüşüm ve geleneksel bölgesel kalkınma politikalarından bahsedilmiştir. Son olarak; yeni bölgeselcilik anlayışında bölgesel kalkınma politikaları ve Türkiye'de bölgesel kalkınma ve yeni bölgeselcilik yaklaşımı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Bölgesel Kalkınma, İktisadi Yaklaşımlar

Jel Sınıflandırması: R11, E02, A10

NEW APPROACHES IN REGIONAL DEVELOPMENT

Abstract

Globalization, which took place at the end of the 20th century, both eliminated national barriers to the economy and increased the value of local and regional actors as pioneers and triggers of economic development and regional development. For this reason, new approaches to regional development have been developed by integrating local elements into the decision-making process in development policies. In this context, regional development policies are being reshaped within the scope of new regionalism, not only in Turkey but also all over the world. In this study, the concept of the region is first defined and the subject of regional planning is examined. Then, the transformation in the understanding of development and the traditional regional development policies. Finally; regional development and regional development policies and analysed the new regionalism approach to Turkey in the new regionalism approach.

Keywords: Regional Development, New Regionalism, Region, Traditional Regional Development.

Jel Classification: R11, E02, A10

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, hamzaozciftci@gmail.com

1. Giriş

Küreselleşme bölgesel gelişmenin ve ekonomik kalkınmanın öncü ve teşvik edici bir unsuru olarak bölgesel ve yerel aktörlerin etkinliğini artırmış ve aynı zamanda ekonomilerin önündeki ulusal engelleri ortadan kaldırmıştır (Bükey & Akgül, 2011). Bu durum kalkınma anlayışında bölgesel kalkınma yaklaşımını ön plana çıkarmıştır. Bölgesel ekonomilerin dünya çapında rekabetçiliğin kaynağı olarak önem kazanması ve başarılı örneklerin artmasının ardından bölgesel politikaların güncellenmesi zorunluluk olmuş, ilgili politikalarda sadece teoride değil aynı zamanda uygulamada da kayda değer dönüşümler meydana gelmiştir.

Yeni bölgeselcilik yaklaşımı olarak belirtilen yaklaşım ile bölgeler; birbirleri ile ilişki içinde olan, bölgesel aktörlerin aktif olarak oluşturduğu ve uluslararası ilişkilerle iç içe olan bir öge olarak değerlendirilmiştir. Bu süreçte de yerel aktörler bölgelerin iktisadi olarak gelişmesinde tetikleyici etki olarak önem kazanmakta, yetenek ve öz kaynaklarının desteklenmesi esas alınmaktadır. Bu bakış açısıyla bölgeler, sahip oldukları karşılaştırmalı üstünlüklerden faydalanmak ve kalkınmalarını sağlamak için kendilerine verilen teşvik ve desteklere bağlanmak yerine bölgesel kaynak ve imkânlarını kullanmalıdırlar (Dulupçu, Sungur & Keskin, 2010).

Yeni bölgeselcilik yaklaşımında yörelerin sadece coğrafi politik, iktisadi, kültürel, temalar ve bölgesel farklılıklara değil aynı zamanda rekabet gücü de değerlendirilmiştir (Deviren & Yıldız, 2014: 4). Bu yeni yaklaşımda, yenilikçilik kapasitesi ve bilgi üretme, iyi eğitilmiş nüfus oluşturabilme kabiliyeti, küresel piyasalarla iletişimi, gerekli altyapı sistemine sahip olma, iş dostu bir çevre ve sorunsuz bir istihdama sahip olması gibi etkenler bölgelerin büyüme kaynağı olarak belirtilmektedir. Bunlarla ilişkili olarak, yeni nesil bölgesel politikalarda girişimcilik, yenilik, ağlar, KOBİ'ler, teknoloji, AR-GE, iş birliği, bilgi, kümelenmeler gibi kavramlar ve teoriler rol almaktadır (Dulupçu, Sungur & Keskin, 2010). Çalışmada öncelikle bölge kavramı ve bölgesel planlama ile kalkınma anlayışında yaşanan dönüşüm ele alınmakta ve küreselleşme ile önemi artan yeni bölgeselcilik bağlamında bölgesel kalkınma politikaları ve Türkiye'de bölgesel kalkınma politikalarından bahsedilmektedir.

2. Bölge ve Bölge Planlaması

Bölge çeşitli disiplinlere ve farklı kriterlere göre tanımlanabilmektedir. Küreselleşme ile birlikte kendini daha çok gösteren yeni bölgeselcilik yaklaşımı sonrası bölge kavramının özünde de değişimler meydana gelmiştir. Sanayileşme düzeninde, sınırları kesin olarak ulus devletinin bir parçası olarak tayin edilmiş ve bir araya gelen mekansal birimlerin tamamı olarak dile getirilen bölge kavramı; sanayileşme sonrası iletişim ağlarının önemli olduğu, mekansal beraberliğin aranmadığı ve sınırları değişebilen birimler olarak nitelendirilmiştir. (İdrar, 2004).

Ekonomik açıdan bölge; kent kadar mikro fakat ülke kadar da makro olmayan, bir sahanın parçası olarak ifade edilmektedir. Avrupa Birliği'nde bölge tanımına planlama anlamında kırsal bölgeden kent ve metropol alanlarına kadar oldukça geniş yer verilmektedir. Avrupa Birliği için bölge; ekolojik, iktisadi, coğrafi, sosyal, kentsel, etnik ve yönetsel açıdan yakın, benzer ve birleşik saha olarak nitelendirilmektedir (Mengi, 1998). Coğrafi anlamda bölge ise; benzer özellikler içindeki sürekli ve uyumlu bir bağlantıdan meydana gelmiş yeterli bir bağlılığı olan yerleşimin bir parçası şeklinde nitelendirilmektedir (Paasi, 1986).

Bölgesel planlama; mekân bağlamında sınırlı bir alanın sosyal, iktisadi ve fiziksel birikim ve kaynaklarının bütünleşmiş idaresi olarak ifade edilmektedir (Wright, 2015). OECD ise; bölgelerde refah ve istihdam oluşturucu iktisadi etkinliklerin desteklenmesiyle bölgesel dengesizliklerin indirgenme gayretini bölgesel planlama şeklinde tanımlamaktadır. Bölge gruplandırması ve bölge çeşitleri; yürütülecek bölge planlamasının verimliliğini ve sürdürülebilirliğini etkilemektedir. Bu nedenle planlama açısından incelenecek bölgenin kapsamının anlaşılması ve planlamanın

yoğunlaşacağı bölge türünün iyi detaylandırılması gerekmektedir (Dulupçu, Sungur & Keskin, 2010).

3. Kalkınma Anlayışında Yaşanan Dönüşüm ve Geleneksel Bölgesel Kalkınma Politikaları

Kalkınma sözcüğü, sadece niteliksel değil aynı zamanda kantitatif açıdan tüm olumlu ilerlemelerin birlikte hayata geçmesi anlamına gelir. Kantitatif olarak gayri safi milli hasılanın büyüklüğü temel alınırken niteliksel olarak nüfus yapısı, gelir dağılımı, sosyal refah gibi kavramlar temel alınmaktadır (Sevinç, 2011). Kalkınma, bir ülkenin tüm bölgelerinde eş zamanlı meydana gelen ya da aynı anda ülkelerin tamamında meydana gelen bir kavram değildir. Öyle ki, ülke içerisindeki bölgelerin ve belirli ülkelerin çok fazla gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan kalkınma seviyelerindeki farklılıklar, bazı ekonomistlere göre ekonomik kalkınmada ön şart olarak belirtilmektedir (Deviren & Yıldız, 2014).

Bölgesel kalkınma çalışmalarının başlamasına, ekonomi biliminin iki alt dalı temel oluşturmuştur. Bunlardan ilki Alman iktisatçıların, uzmanlık alanını oluşturan bölgesel ekonomi ya da mekân ekonomisidir. İkincisi ise İkinci Dünya Savaşı'nın ardından geliştirilen makro ekonomik büyüme ve kalkınma teorileridir. Bu teoriler 1950'lerin sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlamıştır (Saraç, 2006).

1930'da yaşanan bunalımın ardından ülkelerin gelişme farklılıklarının yanı sıra bölgesel farklılıklar da ön plana çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başta Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok ülke bölgesel kalkınmadaki eşitsizlikleri azaltmak için politikalar uygulamıştır. Bölgesel kalkınma, 1950'lerde bölgesel bilimin kurucusu olarak kabul edilen Walter Isard tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya atılmış ve sonrasında bölgesel kalkınma literatürünün gelişmesine çok sayıda araştırmacı katkı sağlamıştır (Tüylüoğlu & Karakaş, 2006). Gözlemler, iktisadi ve sosyal gelişmenin ülkeler arasında farklı olduğu gibi aynı ülke içerisindeki bölgeler arasında da farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır (Dinler, 2012). Kalkınma programlarında yürütülen politikalar, bölgesel kalkınma ve bölgesel ekonomi bağlamında teorik çalışmaların ilerlemesine yardımcı olmuştur.

1950'lerin sonunda Amerika'daki üniversitelerin 150'ye yakınında bölge konusunun kayda değer şekilde incelendiği ve bu araştırmaların da artarak ilerlediği söylenebilir (Dinler, 2012). Aynı şekilde 1930-1940'larda Amerika Birleşik Devletleri Tennessee Vadisinde devlet yardımlarıyla uygulanan kalkınma girişimlerinin başarı ile sonuçlanması, bölgesel ekonomi düşüncesinin tüm dünyada hükümet yardımları ile geri kalmış bölgelerin geliştirilmesinde uygulanabileceği fikrini oluşturmuştur (Tüylüoğlu & Karakaş, 2006).

1970 öncesinde geleneksel kapsamdaki politikalarda merkezi hükümetin rolü daha etkinken, daha sonraki yıllarda yerel yönetimlere de görev ve sorumluluk verilmesi gerektiği gündeme gelmiştir. Geleneksel politikaların, imalat sanayisini, devlet kontrolündeki sanayi tesislerini, finansal teşvikleri ve altyapı yatırımlarını araç olarak kullanması, bu politikaların uygulanmasında bazı problemler oluşturmuştur. Devletler artan ekonomik rekabet ve globalleşme ortamında iktisadi değişimin oluşturduğu tehdit ve baskılarla mücadele edebilmek ve bu süreçte meydana gelen imkânlardan faydalanmak için bölgesel gelişme politikalarında yapısal dönüşümlere başlamıştır (Akiş, 2011). Globalleşme ve buna bağlı olarak yerelleşme uygulamalarının dünya iktisat sistemini etkilediği 1980'lerden bugünlere kadar bölgesel kalkınma politikaları, sadece doğrudan devlet destekleri değil aynı zamanda yatırım, istihdamın niteliği ve yaşam kalitesi gibi bölgelerin işlevlerini geliştirici farklı yatırımlara ve içsel gelişmeye önem veren bir yapıya dönüşmüştür. Yeni bölgesel politikalar, sosyal ilişkiler, kurumlar ve değerlerden meydana gelen bir yapıya önem verirken, geleneksel bölgesel kalkınma politikaları hammaddeye, istihdama ve pazara odaklanmıştır. Bölgelerin iç aktörlerine dikkat çeken, sosyal dinamiklere kalkınma politikaları bağlamında çok daha fazla dikkat çeken ve modern dünyanın ihtiyaçlarına karşılayarak mesafe kat eden yeni yaklaşımlar, güncel bölgesel kalkınma politikalarını oluşturmaktadır (Akpınar, 2012).

1960'lı yıllarda Keynesci bölgesel büyüme modelleri, neoklasik bölgesel büyüme modelleri ile ilerleme kaydetmektedir. Dengeli büyüme görüşleri ile geliştirilen bu modeller, ücretlerin, fiyatların ya da üretim faktörlerinin düşük olduğu yörelerden daha yüksek olan bölgelere doğru kayacağını ve azalan verimler yasası gereğince faktör fiyatlarını eşitleyeceğini iddia etmiştir. Neoklasik ekol aynı zamanda dengesiz büyüme fikrini geliştiren görüşlerle de geliştirilmiştir. Böylelikle başta G. Mrydal, F. Perroux ve A. Hirschman tarafından “kutuplaşma kuramı” öne çıkarılmış, buradan yola çıkarak günümüze kadar “ticari kümeleşmeler” ve “endüstriyel bölgeler” konuları da incelenmiştir (Tüylüoğlu & Karakaş, 2006). Michael Porter ve Fiorenza Belussi tarafından ortaya atılan “sanayi kümeleri” teorisi ile Storper ve Scott tarafından öne sürülen “esnek üretim ve esnek özelleşme” teorisi; bölgesel kalkınmayı yerel özgünlüklerle ilişkili hale getiren bölgesel kalkınma modelleri arasında yer almaktadır (Kırankabeş, 2013).

Bölgesel kalkınma; ülke sınırlarının tamamında var olan bölgelerin, dünya ve çevre bölgeler ile karşılıklı etkileşimiyle meydana gelen bölgesel görüşlerine önem veren, sürdürülebilirlik ve katılımcılığı temel alan aynı zamanda da beşerî sermayenin geliştirilmesiyle bölge refahının iyileştirmeyi hedefleyen çalışmaların tümüdür (Akpınar vd., 2011). Küreselleşmiş olan dünyanın bölgesel kalkınma problemi; bölgesel gelişmişlik farklılıklarıyla diğer dengesizlikleri giderme çabasında, coğrafyanın rekabet gücünü yükseltmeye yönelik bölgesel aktörlerin öncelik ettiği yenilikçi ve sürdürülebilir temelli bir kalkınma sorununa dönüşmüştür. Bu sorunun giderilmesiyle ülke ekonomisi ve dolayısıyla bölge ekonomisi pek çok yarar sağlayacaktır.

4. Yeni Bölgeselcilik Anlayışında Bölgesel Kalkınma Politikaları

Bölgesel gelişmişlik farklılıkları ile dengesizliklerin artış göstermesi ve gelişmiş olan bölgelerin kalkınma konusunda var olan beklentilerini karşılayamaması, 1970'lerde yaşanan krizlere karşı Keynesyen modellerin yeterli olamaması ve stagflasyon karşısında oldukça yetersiz kalması, merkezi planlama ve kalkınma iktisadının önemini yitirmesine yol açmıştır (Soyak, 2003).

Küreselleşen dünyada, merkezi uygulama süreci ve karar alma anlayışıyla yaygın sosyal ve ekonomik kalkınmayı hayata geçirmenin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Bölgesel kalkınmanın itici gücü olan merkezi yönetimin tekelden ayrılarak, sivil kuruluşlar ve bölgesel temsilciler gibi yeni aktörlerin iştirakiyle çok aşamalı bir politikaya geçiş süreci gerçekleşmiştir (Yılmaz, 2011). “Gelinmiş olan bu aşamada temel olan anlayış; bölgesel büyümenin yukarıdan aşağı değil, yerel aktörlerin iştirakiyle aşağıdan yukarı doğrultusunda olmasıdır” (DPT, 2004). “2000’li kadar bölgesel politikalar çoğunlukla nispeten az gelişmiş bölgelerin kalkınmasıyla bölgeler arası eşitsizliklerin düşürülmesi hedef olarak belirlenirken, artık bölgesel ekonomilerin rekabet gücünün artırılması ve ulusal kalkınmaya daha fazla katkıda bulunması da önem kazanmıştır” (DPT, 2010). Bu durumun bir neticesi olarak, merkezi planlama faaliyetlerinin yerine, planlama girişimlerinin bölgelere yayılması ve bu bölgelerdeki pay sahiplerinin temel alınması anlayışı ön plandadır (Karakoyun, 2011). Yeni bölgesel planlama yaklaşımının en mühim bileşenlerinden biri “katılımcılık” olup planlama süreci, yöredeki birey ve kurumlar için “katılımcı bir öğrenme süreci” olarak değerlendirilmektedir. Böylelikle, katılımcıların baskın biçimde yer alacakları planlama faaliyetlerinde yerelde kurumsal bilinçlenme artacak ve birlikte iş yapma kültürü gelişecektir. Dolayısıyla değişim ve dönüşüm sadece dış kaynaklardan beklenen bir unsur olarak kabul edilmeyecek, bölge katılımcıları dünyadaki diğer değişimleri de dikkate alarak bölgelerinin gelişmesinde etkin rol alacaktır. Bu yeni anlayış, yeni kalkınma fikirleri ile bölgeyi geliştirmeyi ve bölge planlamasını gerektirmektedir (DPT, 2010). Yeni bölgesel planlama yaklaşımı, planlamayı statik bir süreç yerine dinamik bir süreç olarak dikkate alır. Dünyanın hızla değişmesiyle birlikte bu değişimle birlikte bölge planlarının da sürekli güncellenmesi beklenmektedir. Diğer bir deyişle, mekansal planlamada “stratejik planlama yaklaşımı” benimsenmiştir. Yeni yaklaşımda bölgeler, kalkınma ve planlama sürecinin pasif unsurları olarak değil, yerel potansiyelin harekete geçirildiği ve yerel dinamiklerin etkili olduğu bölgesel kalkınmada aktif olarak yer alan unsurlar olarak tanımlanmaktadır (Karakoyun, 2011).

Planlama sürecinde bölgelerin gelişme vizyonları, birimler tarafından oluşturulmakta ve bölge kaynakları bu vizyona uygun şekilde yönlendirilebilmektedir. Bu görüşe göre planlama, bölgesel paydaşların bir masa etrafında yapılan teknik bir oturumdan ziyade, birlikte yürüttükleri katılımcı bir süreç olup ihtiyaçların karşılanması ve politika uygulama araçlarının geliştirilmesinde yenilikçiliği vurgular. Yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya planlama yaklaşımlarının birleşmesiyle de ulusal ve bölgesel seviyedeki önceliklerin uyumu dikkate alınmaktadır (DPT, 2010). Bölgedeki pay sahiplerinin iştirakleriyle meydana gelecek planlama süreci, bölgedeki katılımcı demokrasi kültürünün gelişmesini ve ilerlemesini sağlayacaktır. Bu kültürün yaygınlaşması, bölgedeki aktörlerin ortak hedefler doğrultusunda iş birliklerini ilerlemelerini ve bölgede ikamet edenlerin kendilerini ilgilendiren kararlara daha etkin bir şekilde katılmalarına yardımcı olacaktır.

Yeni bölgeselcilik, belirli bölgelerin başarı etkenlerini analiz etmektedir. Üretim için gerekli olan faktör hareketliliğinin artış gösterdiği bir dönemde, söz konusu bölgelerin diğerlerine göre daha yüksek bir başarı sağlamalarının altındaki nedenlere odaklanmaktadır. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri piyasa temelli geleneksel yaklaşımların, bu bölgelerin başarılı olma nedenlerini açıklayamamasıdır. Diğer bir sebep ise üretim faktörleridir. Bu bölgelerin başarıları sadece iktisadi niteliklerinden değil, çok farklı etkenlerin bir araya gelmesinin bir neticesi olarak ortaya çıkmaktadır (Okcu, 2005). Yeni yaklaşımda bölgelerin kalkınma kaynağı olarak; bilgi oluşturma yeteneği, iyi eğitim verilmiş nüfus kabiliyeti, yenilikçilik kapasitesi, küresel piyasalara bağlanabilirliği, iyi işleyen bir işgücü piyasası ve iş-dostu bir altyapıyla çevre sistemine sahip olması gibi faktörler sıralanmaktadır (OECD, 2009a). Bu etkenler, bilgi temelli ekonomiyi oluşturmak ve uluslararası rekabetçiliği sürdürmek gibi oldukça önemli unsurlar olarak belirtilmektedir (Quandt, 1998). Günümüzde yerel potansiyeli tetikleyerek bölgesel gelişimi sağlamayı, dünya ekonomisinde üstünlük elde etmeyi, yabancı sermaye yatırımlarını çekmeyi amaçlayan ve merkezi politikaların yerine yerel girişimciyi ve özel sektörü merkez alan bir bölgesel kalkınma yaklaşımına özen gösterilmektedir.

Yeni ve geleneksel bölgesel kalkınma kavramları arasındaki farklar şu şekilde özetlenebilir: İlk farklılık, bölgesel kalkınmanın doğasında ortaya çıkmaktadır. Geleneksel bölgesel kalkınma kavramının ana amacı bölgesel kalkınmayken bu bakış açısı yeni bölgesel kalkınmada yerini bölgesel yeniliklere bırakmaktadır. Başka bir farklılık ise; temel işleyişte dikkat çekmektedir. Geleneksel bölgesel kalkınmanın ana unsuru, bölgeler arasında yeniden dağıtımdır, ancak bölgesel kalkınmanın yeni vizyonu, esas olarak yerel ve bölgesel kaynakların daha ön planda olmasına odaklanmaktadır. Bu nedenle, yeni yaklaşıma göre, bu bölgeler büyümelerini sağlamak için kamu transferlerine ve teşviklere güvenmek yerine, kendi varlıklarını ve kaynaklarını harekete geçirmeli ve böylece benzersiz karşılaştırmalı avantajlarından faydalanarak kendi büyümelerini sağlamalıdır. Yerel farkındalıklar ile biçimlenen bu anlayış, yeni bölgesel kalkınma ile geleneksel bölgesel kalkınma uygulamaları arasındaki diğer bir önemli farklılığı oluşturmaktadır. Ayrıca yeni bölgesel kalkınmanın vizyonu bilgi üretimine ve bilgiye kaynak ve yenilikler getirmesidir (Dulupçu, Sungur & Keskin, 2010).

5. OECD, Dünya Bankası ve Avrupa Birliği'nin Bölgesel Kalkınmada Yeni Yaklaşımları

2008 küresel krizi sürecinde ve sonrasında OECD, Avrupa Birliği ve Dünya Bankası'ndan bölgesel kalkınma politikalarına ilişkin dört adet uluslararası rapor yayınlanmıştır. Avrupa Birliği (Barca, 2009), Dünya Bankası (World Bank, 2009) ve OECD'nin (OECD, 2019a & 2009b), yayınlamış olduğu dört rapor, bölgesel kalkınma stratejilerini yeniden değerlendirme ve benzer siyasi, analitik konuları incelemiş olsa da bu raporların faydalandıkları felsefeler, teorik kaynaklar, çıkan sonuçlar ve daha önemlisi ulaşılan politika önerileri bakımından iki farklı yaklaşımı temsil etmektedir (Pose, 2011; McCann & Pose, 2011; Barca, McCann & Pose, 2012).

- Mekândan bağımsız yaklaşım

- Mekâna dayalı yaklaşım

5.1.Dünya Bankası Yaklaşımı

Yapılan çalışmalar arasında en önemli etkiyi Dünya Bankası'nın 2009 yılındaki "Ekonomik Coğrafyanın Yeniden Şekillenmesi" raporunda yaratmıştır (CEPR, 2022a, 2022b). Rapor, sürdürülebilir ekonomik kalkınmada coğrafi unsurların dikkate alınarak mekânın öneminin ortaya çıkmasına yoğunlaşmaktadır. Raporda Dünya Bankasının daha önceki yıllarda yayınlamış olduğu raporların aksine yerel, bölgesel veya küresel yeni bir politika olgusu yoktur. Bunun yerine rapor coğrafi unsur ayırt etmeksizin dünya üzerindeki bütün bölgeleri kapsayıcı kalkınma problemlerini ele almıştır. Ekonomik globalizasyon, şehirleşme, yerel kalkınma üzerinde durulmuş ve bu unsurları iyileştirmeye yönelik dünya geneli için ortak bir yapı ortaya konmaya çalışılmıştır (Deichmann, Gill & Goh, 2011).

2009 Dünya Bankası Raporu Nobel İktisat Ödüllü Paul Krugman'ın geliştirdiği New Economic Geography (Yeni Ekonomik Coğrafya) teorisini baz almaktadır. Teori ortaya çıktığı andan itibaren ekonomik olgulara coğrafi bir bakış açısı getirmiş, genelde matematiksel unsurların hâkim olduğu iktisat literatürüne coğrafi unsurların önemini vurgulayan yaklaşım geliştirilmiştir. Teori genel olarak kalabalık veya ekonomik yoğunluğa sahip olarak adlandırabileceğimiz şehirlerin yığılma ekonomisi yardımıyla ortaya çıkaracağı fırsat argümanlarını şiddetle savunmaktadır. Herhangi bir ülke veya bölge incelendiğinde hepsinde ortak olarak bölgelerarası gelişmişlik farklarının olduğu görülmektedir. Bu ekonomik büyüme ve kalkınmanın bir sonucu olabileceği gibi sebebi de olabilmektedir. Fakat ekonomik uğraşları geniş bir coğrafi alana yayarak faaliyet alanını genişletmeye çalışmak farklı etkilere neden olabilmektedir. Özellikle öncesinde de bahsettiğimiz gibi büyümeyi artırabilmekte fakat bunun tam ters olarak yoksulluğu artırarak ve refah kaybına neden olabilmektedir (World Bank, 2009). Ekonomik Coğrafyanın Yeniden Şekillenmesi Raporuna göre gelişmekte olan ülke ekonomileri gelişmiş ülkelerin bu süreçte uygulamış oldukları kalkınma politikalarının izinden giderek ekonomik büyümeyi sağlamaya çalışmaktadırlar. Rapor Rostow'un Büyüme Aşamaları Teorisi'ne benzer bir yapıyı göz önüne alarak, tüm toplumların aynı yolu izleyip kalkınma sürecini tamamlaması gereken (geleneksel toplum- kalkışa hazırlık aşaması- kalkış aşaması- olgunlaşma aşaması- yoğun kitlesel tüketim aşaması) bir yaklaşımı ortaya atmaktadır. Bunu başarabilmek için de ekonomik faaliyetlerin büyük şehirlerde ve kalkınmaya öncü olacak noktalarda yoğunlaşması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Rapora göre iktisadi gelişmede coğrafi dengesizlikler kaçınılmaz olarak karşımıza çıkmaktadır. İktisadi eylemleri ülke genelinde homojen veya eşit olarak dağıtma çabasıyla bir sonuç elde edilemeyecektir. Bu yönde yapılan çalışmalar ilgili ülkenin ekonomik büyüme ve kalkınmasını yavaşlatabileceği gibi gelir dağılımında adaleti sağlayamayacak ve böylece yoksulluk ve refah konularında olumlu bir katkısı olmayacaktır. Ekonomik karar alıcıların iktisadi faaliyetleri yayma yönlü politika uğraşlarından vazgeçmeleri gerekmektedir (Tekeli, 2004). Ekonomik karar alıcıların uyguladığı gelenekçi ve bölge bazlı kalkınma politikaları ekonomik açıdan önemli bölgelerde faaliyet gösteren ve aynı zamanda verimlilik- performans açısından başarılı olan şirketleri ülkenin göreceli olarak daha az gelişmiş bölgelerinde faaliyet göstermeye yöneltecek politikalar uygulanmıştır. Bunun ötesinde kimi ülkelerde bu durum kanunlarla zorunlu kılınarak şirketlere dayatılmaya çalışılarak firmaları gelişmiş bölgelerden uzaklaştırmaya teşvik edilmiştir. Keynesyen kalkınma politikalarına benzer bir yapı gösteren tüm bu politikalara karşın şirketler bugün ekonomik açıdan önemli ve lider bölgelerde faaliyetlerini yoğunlaştırma yani kümeleşmektedirler. Sonuç olarak ekonomik karar alıcıların uygulamış olduğu bu politika etkinlik kazanmamış, başarılı olamamıştır. Günümüz bölgesel bazlı ekonomi politikaları yukarıda bahsedilen dağıtım mekanizmasının uygulanması yerine, göreceli olarak gelişmemiş veya az gelişmiş bölgelerdeki ekonomik etkinliği artırmaktadır. Politikalar ilgili bölgenin sahip olduğu fakat gerek bölgesel gerek ulusal unsurlardan dolayı etkin hale getiremediği potansiyelin ortaya çıkarılması ve kullanılmasına

yöneliktir. Sonuç olarak Ekonomik Coğrafyanın Yeniden Şekillenmesi Raporunda bu durum ekonomik kümelenmenin (yığılmanın) gücünün ekonomik karar alıcılar tarafından kabul edilmesi olarak aktarılmıştır.

Dünya Bankası bölgesel iktisadi kalkınma için uygulanacak politikaları iki ana başlık altında kategorize etmiştir (World Bank, 2009):

İlk olarak Keynesyen politika tabanlı, içinde yüksek oranlı başarısızlığı barındırmasına rağmen geleneksel olarak uygulanan, temelinde devlet tarafından finanse edilmenin, yani—kaynak aktarımının ve müdahaleciliği ön plana çıkartan politikadır. Fakat raporda bu tür ekonomi politikalarının günümüz dünyasında bahsedilen sorunlara çözüm olmadığı aynı zamanda uzun bir sürdürülebilirlik içermediği belirtilmektedir.

İkincisi ise, Ekonomik Coğrafyanın Yeniden Şekillenmesi Raporunda ülkelere önerilmiş çözümleri kabul ederek bu yönde bir politika uygulamaktadır. Bu kapsamda dünya bankası tarafından önerilen çözüm ekonomik karar alıcıların yukarıda bahsettiğimiz geleneksel, eski tarzda bölgesel kalkınma politikaları yapmaktan ziyade ülke içerisinde göreceli olarak az gelişmiş ve gelişmiş coğrafi bölgeleri iktisadi açıdan bütünleşmesini sağlamaktır. İki farklı ekonomik özellik gösteren bölgeleri birbirleriyle entegrasyonunun sağlanması yönünde politikalar tasarlayarak uygulamak gerekir. Ekonomik entegrasyon burada bölgesel ekonomi ve kalkınma politikalarının temelini oluşturmaktadır. Uygulanacak bölgesel ekonomi politikaları gelişmiş ve az gelişmiş bölgeler arasında bütünleşmenin artırılması yönünde hazırlanıp uygulanmalıdır.

Raporda önerilen kalkınma politikalarının genel çerçevesi şu şekilde özetlenebilir:

Sosyal hizmetler gibi mekâna bağlı olmaksızın işlevselliği bulunan kurumların, bölgesel gelişmişlik farkı dikkate alınmadan, lokasyon ve yerleşim yeri gözetmeksizin uluslararası özelliklere sahip bölgesel politikaların önemli bir unsuru olarak en önde yer almalıdır. Bölgeleri birbirine bağlayan ulaşım (demiryolu, karayolu, havayolu, liman) ve telekomünikasyon gibi altyapılara önem verilmeli, az gelişmiş bölgelerin kalkınması için uygulanan ekonomi politikalarında bu husus büyük önem arz etmelidir. Son olarak daha önce bahsettiğimiz üzere şirketlerin az gelişmiş bölgelere aktarılması yolunda izlenen politikalarından vazgeçilerek, teşvik vb. gibi müdahalelerin piyasanın aksadığı durumda kullanılması ve bu tür politikaların süreklilik arz etmemesi gerekmektedir.

5.2. Avrupa Birliği ve OECD'nin Yaklaşımları

Dünya Bankası raporundan tamamen farklı olan Avrupa Birliği (Barca,2009) ve OECD'nin (OECD, 2019a & 2009b) sunduğu üç farklı rapor, bölgesel kalkınmaya mekan bazlı bir bakış açısıyla bakmaktadır. Mekânı esas alan yaklaşım, coğrafyanın önemini vurgular ve coğrafyanın orada yaşayan insanların kalkınma potansiyelini ve bölgenin gelişme potansiyelini şekillendirdiğini belirtir. Bu nedenle, bu üç rapordaki kalkınma stratejileri, Dünya Bankası tarafından onaylandığı gibi mekâna duyarsız değil, tamamen mekâna dayalı olmalıdır (Yavan, 2013).

Avrupa Birliği bölgesel kalkınma politikası danışmanı Barca'nın sunduğu rapor, bölgesel yaklaşımın bölgelerin kullanılmayan potansiyelini harekete geçirmenin ve tüm Avrupa bölgelerinde sosyal dışlanmayı azaltmanın en etkili yolu olduğunu belirtmektedir. Kurumsal teorisini inceleyen rapora göre, bölgenin az gelişmişliği ya yerel aktörlerin isteksizliği ya da deneyimsizliğinden ya da bölgenin kamu inisiyatiflerinin körüklediği yığılmanın merkezi etkisinden kaynaklanmaktadır. Bu anlayışta içsel değişiklikleri hareketlendirebilecek bir yol olarak dışsal politika uygulamaları görünmektedir. Bu, iç ve dış güçler arasında bir denge oluşturmakta ve dolayısıyla iç güçler olarak tanımlanan yerel aktörler hedefleri belirlemede ve projeler planlarken, kalkınma ajansları gibi dış güçler yerel aktörlerin takip etmesi gereken genel şartlar ile kendine özgü yerlere özel planlanan amaçları meydana çıkarmaktır. Barca'nın sunduğu rapora göre, "mekânsal kalkınma politikası", belirli bölgelerdeki kalıcı dengesizliklerin ve verimsizliklerin azaltılmasını, kamusal mal ve hizmetlerin mekâna göre tanımlanmasını, bölgesel tercihlerin ve bilgilerin planlanması ve

uygulanmasını amaçlayan uzun vadeli bir kalkınma stratejisi olarak nitelendirilen çok katmanlı bir kalkınma politikasıdır (Barca, 2009).

Mekân temelli bölgesel kalkınma politikasını benimseyen bir diğer kurum da OECD'dir. İki ayrı OECD raporu (OECD, 2019a & 2009b) teorik olarak farklı açılardan işlese de Avrupa Birliği tarafından sunulan Barca raporuyla tamamen aynı sonuca varmışlardır. İlk rapor, entegre bölgesel politika olarak da bilinen mekân temelli eylemleri içeren bir yaklaşım sunmaktadır. Bu politikalar, eğitim, güvenlik, sağlık, inovasyon ve iş geliştirme gibi altyapı hizmetleri sağlayarak yerel kalkınmayı hedeflerken, coğrafi genişleme yoluyla kademeli büyümeyi de içerir. Bölgesel özelliklerin belirlenmesinin önemine dikkat çeken bir diğer raporda, “herkese uyan tek bir kalkınma yaklaşımı”nın olmadığı ve bu algının aşılmasının önemli olduğu belirtilmektedir. Rapor, Dünya Bankası'nın politikaların tüm bölgelerde aynı şekilde uygulanması gerektiği görüşünün doğru olmadığını savunmaktadır. Bu nedenle, her bölgenin büyüme için bir fırsatı vardır ve kalkınma politikasının görevi, bölgesel varlıkları büyüme için serbest bırakarak birlik ve iş birliği yaratmak olmalıdır.

Avrupa Birliği ve OECD sunulan mekân temelli görüşün temel özellikleri aşağıdaki gibidir (Barca,2011):

- 1- Yerel işletmelerin başarısını değiştiren doğrudan ve dolaylı faktörleri dahil eden bir kalkınma stratejisidir.
- 2- İçsel değerlere daha çok dış transferlere ve yatırımlara daha az dikkat çekmektedir.
- 3- Dezavantajlar yerine fırsatlara odaklanmaktadır.
- 4- Yerel ve ulusal yönetimlerin yanı sıra diğer aktörleri de dahil eden, devletin rolünün daha küçük olduğu bir ortak yaklaşım içindedir.
- 5-Kalkınmanın tanımlayıcı değişkeni yeniliktir.
- 6- Kurumlar ve bölgeler arasındaki iletişim, kalkınma açısından çok önemlidir.

6. Türkiye’de Bölgesel Kalkınma ve Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımı

Türkiye’de bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmak, sürdürülebilirliği sağlamak ve bölgesel kalkınmayı hızlandırmak için uygulanan bölge planları, organize sanayi bölgesi politikaları, öncelikli kalkınma alanlarına yönelik uygulamalar, kırsal kalkınma projeleri ve devlet yatırım teşvikleri gibi politikalar; bölgeler arasındaki dengesizliği azaltmak için yeterli olamamıştır. Ülke potansiyeli bugünün ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinin önüne geçmeme konusunda kalkınmayı sürdürülebilir kılma yeteneğine sahiptir (Şimşek& Tunalı, 2022). Planlanan dönemde elde edilen olumlu gelişmelere rağmen çözülemeyen problemler mevcut kaynakların kıtlığını ve bölgesel örgütlenmeyi gündeme getirmiştir (Bakır &Tuncel, 2010). Bu durum hem kalkınma planlarında hem de kalkınma planlarında yer alan bölgesel politikalarda kendisini göstermektedir. Avrupa Birliği ile devam eden ilişkilerle bağlantılı olarak Avrupa Birliği'nin yürüttüğü bölgesel politikalara yakınlaşma isteği ve bölgesel kalkınmada küresel ilerlemelerin ön plana çıkması, Türkiye’de bölgesel politikaların restorasyonuna neden olmuştur. Yeni bir bölgeselcilik anlayışına katkıda bulunan bu gelişmeler, bölgesel kalkınma ajanslarının oluşturulmasına yol açmıştır. Küreselleşmede yeni bir unsur olarak dikkat çeken bölgeler, bölgeye özgü politikaları uygulamak ve rekabetçi yapılarını ortaya koymak için çok katmanlı yeni organizasyonlara ihtiyaç duymuştur. Bu organizasyonlardan biri bölgesel kalkınma ofisleri, yerel aktörlerin siyasi formülasyon ve yerel potansiyelin harekete geçmesini ve iç başarının gerçekleşmesini sağlayan bir aktör konumundadır. Bu nedenle bölgesel kalkınma ofisleri, bölgesel farklılıkları ortadan kaldırmak ve rekabetçi bakış açısını desteklemek için önemlidir (Bakır & Öngen, 2013).

Türkiye'nin 1999 yılında Helsinki Zirvesi'nde Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul edilmesinin ardından Türkiye, bölgesel kalkınma politikasını Avrupa Birliği politikası çerçevesinde düzenlemiştir (Bakır & Tuncel, 2010). 2000 yılında onaylanan sekizinci beş yıllık kalkınma planında (2001-2005) bölgesel kalkınma için orta vadeli hedefler belirlenmiştir. Benzer şekilde 2000 yılında Devlet Planlama Teşkilatı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu nezdinde gerçekleşen araştırmada, Avrupa Birliği örneğinin bölgesel kalkınma uygulamalarını ve bölgesel aktörlerin örgütsel yapılarını şekillendirmek için kullanılabilceği sonucuna varılmıştır. Bu anlamda Avrupa Birliği ile ilk uyum 2002 yılında Türkiye'nin İstatistikî Bölge Birimi Sınıflandırma (İBBS) sistemini kabul ederek yeni bir bölgesel tanımlama yapmasının neticesinde gerçekleşmiştir. Bölgesel kalkınma proje ve stratejilerinin bu yeni coğrafi tanım çerçevesinde fon dağılımı ile birlikte yürütülmesi çok önemlidir. İBBS'nin onayı ile; Bölgesel kalkınma ajanslarının oluşturulması, yerel aktörlerin kalkınma stratejilerine ve bölgesel karar alma süreçlerine katılmalarını sağlamıştır. Bu gelişmeler, Avrupa Birliği modelinin onaylanmasında ve yeni bir uygulamaya geçişte önemli bir aşama olarak değerlendirilebilir (Helvacıoğlu Kuyucu & Tektaş, 2010). Avrupa Birliği'nin bölgesel seviyede yürüttüğü uyumlaştırma çerçevesinde, İBBS esas alınarak üçlü bölgesel farklılaştırma hayata geçirilmiştir. Buna göre Düzey 1, Düzey 2 ve Düzey 3 şeklinde üç farklı sınıflama mevcuttur. Düzey 1'de, Türkiye'deki şehirler 12 bölgeye bölünerek gruplandırılmıştır. 2. düzeyde, Türkiye'deki şehirler benzer şekilde 26 bölgesel bölüme yeniden gruplandırılmıştır. Düzey 3 ise 81 ilden oluşmaktadır (Dinler, 2012). Nitekim, 2006 yılında Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve görevleri hakkındaki Kanununun yürürlüğe girmesinden sonra tüm illeri kapsayan 26 bölge (Düzey 2), farklı ve etkili bir bölgesel kalkınma stratejisi oluşturmak için kalkınma ajanslarını kurmuştur. Bölgesel kalkınma ofislerinin oluşturulmasıyla birlikte, merkezi idarenin yönetim tarzının yerini, yönetim felsefesine uygun olarak kamu-özel iş birliğine dayalı yerel aktörlerle beraber sivil toplum kuruluşlarını içeren ve karar alma sürecinde yer alan kuruluşlar olan bölgesel kalkınma ajansları almıştır (Deviren & Yıldız, 2014).

Türkiye'nin bölgesel kalkınma politikası; Bölgesel kalkınmadaki farklılıkları azaltmak ve ekonomik ve sosyal uyumu teşvik etmek için bölgelerin rekabet gücünü güçlendirme hedeflerine ulaşacak şekilde değişmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013). Yedinci beş yıllık planda (1996-2000), ilk kez yeni bölgecilik anlayışının bir göstergesi olarak bölgenin kaynaklarını ön plana çıkaran bölgesel kalkınma planları üzerinde durulmuştur. Sekizinci Beş Yıllık ve Dokuzuncu Kalkınma Planları Yeni bölgecilik yaklaşımına tam olarak entegre edildiği gözlemlenmektedir (Dulupçu, Sungur & Keskin, 2010). Nitekim Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda bölgesel kalkınma uygulamalarının, hem bölgeler ve kentler arası gelişmişlik farklılıklarını indirgemesi hem de bölgelerin verimliliğini geliştirmek hedefiyle ulusal kalkınmayı, işgücüne katılımı ve rekabet gücünü yükseltmesi öngörülmüştür. Bu kapsamda, merkezi düzeydeki politikanın uygulanabilirliğinin ve etkinliğinin artırılması, iç potansiyele ve yerel aktörlere odaklı bir kalkınmanın gerçekleştirilmesi, bölgesel seviyede kurumsal kapasitenin artırılması ve kırsal kalkınmanın hızlandırılması hedeflenmektedir. Katılımın gelişmesi için bölgesel kalkınma uygulamalarında yerindelik anlayışı temel alınmıştır. Temel paydaşlar arasında ortaklık kültürü oluşturularak sinerji, sahiplenme ve farkındalığın artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Ağırlıklı olarak az gelişmiş bölgelerde sivil toplum kuruluşlarının yerel ve bölgesel kalkınma faaliyetlerine katılmaları teşvik edilmiştir (DPT, 2006).

Onuncu beş yıllık planda (2014-2018) tanımlanan amaca göre bölgesel kalkınma politikaları ile, bölgesel kalkınma farklılıkları azaltılarak ülke genelinde refahın daha eşit dağılımı sağlanırken, bölgelerin potansiyeli değerlendirilerek ve rekabet güçlerini artırarak ekonomik büyümeye ve kalkınmaya olan katkıları maksimize edilmektedir. Bölgesel düzeyde katılımcı süreçlerle meydana bölgesel kalkınma strateji ve planları, bölgesel programlar ve faaliyet planları ile hayata geçirilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013). Yeni bölgecilik anlayışına göre tanımlanan bölgesel kalkınma politikaları Avrupa Birliği ülkeleri dışında birçok ülkede görülmektedir. Bu anlamda

Türkiye'nin bölgesel kalkınma politikasına yönelik yeni bölgesel yaklaşımında araştırma ve geliştirmeye, yenilikçiliğe, teknolojik gelişmeye, iş birliğine, sürdürülebilirliğe ve bölgesel dinamizme dikkat ettiği görülmektedir (Dulupçu, Sungur & Keskin, 2010).

7. Sonuç

Yaşanan küreselleşme ile bölgelerin kalkınmasında ve bölgelerde uygulanan politikalarda önemli değişimler meydana gelmektedir. Bu süreçle beraber bölgelerin önemi bölgeselleşme eğilimleriyle gün geçtikçe daha da ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla bölgesel kalkınmanın teorik esaslarının yeniden açıklanma gereği duyulmuş ve kalkınma ekonomisini dile getiren yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bunları ise uygulama alanındaki değişimler ve bölgesel hedefler takip etmiştir.

Kalkınma sorunu, İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmekte olan ülkeler ve azgelişmiş ülkeler ile birlikte tartışılırken, 20. yüzyılın sonunda doğrudan bölgeler arasında tartışılmıştır. Böylece kalkınmada uygulanan merkezîyetçi anlayışta değişimden daha çok bir dönüşüm meydana gelmiş ve bölgesel olarak çeşitli birçok unsur değerlendirilmeye başlamıştır. Kalkınma kavramda gerek niteliksel gerekse niceliksel iyileşmelerin oluşmasıyla analizler daha kapsamlı bir hal almış ve günümüzde bölge eksenli kalkınma uygulamalarının daha yoğun olduğu görülmüştür. Merkezi yönetimin hâkim olduğu bir anlayıştan bölgesel yönetim temelli daha kurumsal bir düzenlemeye geçiş yaşanmaktadır. Dolayısıyla merkezî siyasetin bölgesel kalkınmayı dikkate alarak yörenin taleplerine önem vermesi bir zorunluluktur. Kalkınma politikalarında bölgeler tetikleyici bir konuma gelmiştir. Katılımcı bölgeler, araştırma geliştirme, inovasyon ve insan sermayesi gibi yeni bölgesel kalkınma yaklaşımlarının ortaya çıkması ile rekabet avantajı yaratan kavramlar ön plana çıkmıştır. Özellikle 1980'lerde öne sürülen bölgesel kalkınma görüşlerinde iktisadi, siyasi, sosyal, kurumsal etkenlerden ziyade bölgesel rekabet gücü de önemli bir faktör olarak dikkat çekmektedir.

Devletlerin yetkilerinde bir sarsılma ile birlikte küreselleşmenin hızlandırdığı yönetim aşamasında Devletlerin görevi tekrardan tanımlanmıştır. Ulus devletler, farklı yönetim şekillerini yönlendirmede görevlendirilmektedir. Bölgesel kalkınmanın hayata geçirilmesini, tek başına merkezî idareye ya da tek başına yerel aktörlere bırakmak makul görülmemektedir. Bölgesel kalkınmada merkezî idare göz ardı edilmemeli, ivmelendiren bir etken olarak çeşitli zümrelerden yeni temsilcilerin de politikaların biçimlenmesinde yer verilmelidir. Bu anlamda karar alma aşamasında yerel temsilcilerin de eşlik ettiği bir bölgesel idare modeli örneği olan bölgesel kalkınma ajansları yeni bölgeselcilik yaklaşımı kapsamında ortaya çıkmıştır.

2009 yılında üç farklı uluslararası kurumun bölgesel kalkınma politikaları hakkında sunduğu dört raporun hepsi bölgesel kalkınma politikalarını hedeflemekle birlikte, bu raporlar benimsedikleri teorik çerçeveler, yaklaşımlar ve özellikle de politika önerileri açısından iki gruba ayrılmaktadırlar: Dünya Bankası mekâna duyarsız bölgesel kalkınma yaklaşımını önerirken, Avrupa Birliği ve OECD mekâna dayalı bir bölgesel kalkınma yaklaşımını önermektedir.

Dünyada genelinde yürütülen bölgesel kalkınma politikalarındaki değişimlerle beraber Türkiye'de de bölgesel kalkınma uygulamaları, zaman zaman çeşitlilik göstermiştir. 1980'ler de meydana gelen yeni bölgesel yaklaşıma kadar kalkınma politikalarında baskın rol olarak merkezîyetçi bir anlayışın yürütüldüğü gözlemlenmektedir. Dünya çapında bölgesel kalkınma çalışmalarının ilerlemesi, Türkiye için de ötelenemez bir konuma gelmiş ve bölgesel planlamada sosyal kârlılık ilkesini gözeten, bölgesel aktörlerin katılımı ve çok düzlemli anlayışa doğru bir sürece girilmiştir. İlk olarak 2006'da Avrupa Birliği kapsamına uyum çerçevesinde kurulmaya başlanan ve 2009 yılında 81 şehri de dahil edecek şekilde 26 adet bölgesel kalkınma ajansı, Türkiye'de bölgesel rekabet gücünü yükselterek bölgesel dengesizlikleri yok etmek için gerçekleştirilmiş önemli gelişmedir. Türkiye'de uygulanan bölgesel kalkınma politikalarının, 2000'lere kadar uygulanan politikalarla hayata geçirilemeyeceği anlaşılmıştır. Dolayısıyla yöredeki içsel aktörleri yönetim anlayışıyla birleştirecek bir bölgesel kalkınma politikasının uygulanması, Türkiye için uygulanabilir ve makul gözükmektedir. Nitekim bölgedeki içsel dinamiklerden biri olan üniversiteler yeni bilgileri

oluşturan ve mevcut bilgiyi yararlanabilir hale getiren, eğitim işlevi sayesinde bu bilgiyi aktaran rekabetçi ve yenilikçi bölgesel kalkınmanın kaynaklarından. Bu şekilde halkın ve özellikle yerel aktörlerin katılımı ilkesine uyum gösteren uygulamaların daha etkin ve sağlam bir gerçekçi şekle sahip olması sağlanacaktır. Nihai olarak bölge aktörlerinin liderliğinde sadece beşerî değil aynı zamanda sosyal göstergelerin kalitesi artarak ve bölgesel kalkınmanın ülke geneline dağılmasıyla bölgesel dengesizlikler azaltılabilecektir.

YAZARLARIN KATKISI

Bu çalışma Hamza Özçiftçi tarafından tek yazar olarak yapılmıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Akiş, E. (2011). Küreselleşme sürecinde bölgesel kalkınma yaklaşımındaki gelişmeler ve bölgesel kalkınma ajansları. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 44, 237-256.
- Akpınar, R. (2012). Türkiye'de değişen bölgesel kalkınma politikaları. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 29-46.
- Akpınar, R., Taşçı, K., & Özsan, ME. (2011). *Teoride ve uygulamada bölgesel kalkınma politikaları* Bursa: Ekin Yayınevi.
- Bakır, H., Öngen, K. (2013). Yönetimden yönetişime geçiş sürecinde bölgesel politikalarda yaşanan değişim: Türkiye'de bölgesel kalkınma ajansları örneği. *İktisat İşletme ve Finans*, 28:325, 85-112.
- Bakır, H., Tuncel, C.O. (2010). Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde Türkiye'nin bölgesel politikalarında yaşanan değişim: Kalkınma Ajansları. *Türkiye'de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri: Kalkınma Ajansları*, (Ed). Akgül, B., Uzay, N, 149-177. Bursa: Ekin Yayınevi, 2010.
- Barca, F. (2009) *An agenda for a reformed cohesion policy: a place-based approach to meeting European Union challenges and expectations*. https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/regi/dv/barca_report_/barca_report_en.pdf, [İndirme Tarihi: 14.10.2022]
- Barca, F. (2011) Building resilient regions for stronger economies, alternative approaches to development policy: intersections and divergences. *OECD, OECD Regional Outlook 2011, Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development*. 215-225.
- Barca, F., McCann, P., ve Rodríguez-Pose, A. (2012). The case for regional development intervention: place-based versus place-neutral approaches. *Place-Based versus Place-*

Neutral Approaches, Journal of Regional Science, 52, 134-152.

- Battal, Y. (2011). Bölgesel politikaların tarihsel gelişimi ve yeni bir model olarak kalkınma ajansları. *Journal of Management and Economics Research 9 /15, 29-41.*
- Bükey, A.M., Akgül, O. (2011). Finansal derinleşmenin gelir dağılımına etkisi: Brics-T örneği. *Sosyoekonomi, 29(47), 301-318.*
- CEPR (2022a), Centre for Economic Policy Research “Why Policies May Need to Be Place Based in Order to Be People-Centred”. <https://cepr.org/voxeu/columns/why-policies-may-need-be-place-based-order-be-people-centred>, [İndirme Tarihi: 14.10.2022]
- CEPR (2022b), *Centre for economic policy research “regional development policies: place-based or people-centred?”* https://cepr.org/voxeu/columns/regional-development-policies-place-based-or-people-centred?quicktabs_tabbed_recent_articles_block=1, [İndirme Tarihi: 14.10.2022]
- Deichmann, U., Gill, I. ve Goh, C. (2011). Texture and tractability: the framework for spatial policy analysis in the world development report 2009. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, 4, 163-174.*
- Deviren, N.V., Yıldız, O. (2014). Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımının Türkiye’deki Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri. *Akademik Bakış Dergisi 44.*
- Dinler, Z. (2010). Türkiye’de bölgesel kalkınmanın yeni örgütleri: kalkınma ajansları. *Cumhuriyetimizin kuruluşundan günümüze izlenen bölgesel kalkınma politikaları ve kalkınma ajansları*, (Ed). Akgül B., Uzay N, 53-56. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Dinler, Z. (2012). *Bölgesel iktisat*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- DPT (2004). Devlet Planlama Teşkilatı. *İlçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması* Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayını.
- DPT (2006). Devlet Planlama Teşkilatı. *Dokuzuncu kalkınma planı*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/07/20060701M1-2.pdf>, [İndirme Tarihi: 14.10.2022]
- DPT (2010). Devlet Planlama Teşkilatı. *Kalkınma ajansları için bölge planı hazırlama kılavuzu* Ankara.
- Dulupçu, M. A., Sungur, O. ve Keskin, H. (2010). Bölgesel kalkınmada yeni yaklaşımlar ve Türkiye’de kalkınma planlarına yansımaları: kalkınma planlarının yeni teoriler açısından değerlendirilmesi. 6. *Ulusal Coğrafya Sempozyumu Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi*. Ankara
- Helvacıoğlu Kuyucu, A.D., Tektaş, A. (2010). Bölgesel kalkınma ajansları: Etkin fon kullanımı ve çok düzeyli yönetişime geçiş. *Kalkınma ajansları üzerine seçme yazılar*, (Ed). Akgül B & Uzay N. 535-552. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Ildıran, M. (2004). *Bölgesel kalkınma ve gelişme stratejileri*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Karakoyun, İ. (2011). Yeni bölgesel kalkınma yaklaşımı ve kalkınma ajansları: karacadağ kalkınma ajansı örneği. *Bölgesel Kalkınma ve Kamu Politikaları*. 152-183
- Kırankabeş, M.C. (2013). Yeni bölgesel kalkınma politikasının yerel aktörleri olarak kalkınma ajanslarının etkililiğinin değerlendirilmesi: Türkiye örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 35, 253-267.*
- McCann, P., Rodriguez-Pose, A. (2011). Why and when development policy should be place-based. *OECD Regional Outlook 2011:Building Resilient Regions for Stronger Recovery*,

Paris.

- Mengi, A. (1998). *Avrupa birliğinde bölgeler karşısında yerel yönetimler*. Ankara: İmaj Yayınları.
- OECD (2009a) *How regions grow: Trends and Analysis*, Paris.
- OECD (2009b) *Regions matter: Economic recovery, Innovation and Economic Growth*, Paris.
- Okcu, M. (2005). Türkiye’de bölgeselleşme mi bölgeselcilik mi?. *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, Denizli: 2-4.
- Paasi, A. (1986). The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *International Journal of Geography*, 164/1,77.
- Quandt, C.O. (1988). Developing innovation networks for technology-based clusters: the role of information and communication technologies, prepared for the International Workshop on Techno –Regions: Science, Technology and Regional Development Past, Present and Future Challenges, Rio de Janeiro. 8-12.
- Rodriguez-Pose, A. (2011) Spatially-blind strategies as place-based development strategies. *Territorial Dimension of Development Policies, Polish Presidency of the Council of the EU*, Ostróda, Poland, 115-122.
- Saraç, A. (2006). Bölgesel kalkınma ve güney doğu anadolu projesi. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi.
- Sevinç, H. (2011). Bölgesel kalkınma sorunsalı: Türkiye’de uygulanan bölgesel kalkınma politikaları. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(2), 35-54, 40.
- Soyak, A. (2003). Türkiye’de iktisadi planlama: DPT'ye ihtiyaç var mı?. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4/2, 167-182
- Şimşek, O., Halil, T. (2022). Yeşil finansman uygulamalarının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki rolü: Türkiye projeksiyonu. *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 4 (1), 16-45.
- Tekeli, İ. (2004). Bir bölge plancısının çözmeye çalıştığı sorunun büyüklüğü karşısında yaşadığı iç huzursuzlukları. *İçinde Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, (Ed), Metin, Ö. Cilt II, 244-262. Ankara: DPT ve PAÜ Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Müdürlüğü (2013). *Bölgesel gelişme ulusal stratejisi 2014- 2023 "Daha Dengeli, Topyekûn Kalkınma"* Erişim 6 Ekim 2022. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/03/20150324M1-1-1.pdf>, [İndirme Tarihi: 14.10.2022]
- Tüylüoğlu, Ş. ve Karakaş D.N. (2006). Bölgesel kalkınma ve ekonomik durgunlaşma süreci: Zonguldak örneği. *Amme İdaresi Dergisi*, 39/4, 195-224.
- World Bank, World Development Report, (2009). *Reshaping economic geography*, Washington, DC.
- Wright J. D. (Ed.). (2015). *International encyclopedia of the social & behavioral Sciences*. Florida: Elsevier.
- Yavan, N. (2013). Küresel kriz sonrası bölgesel kalkınma politikalarında yeni yaklaşımlar: Dünya Bankası, Avrupa Birliği ve OECD’nin yaklaşımları”, *Coğrafyacılar Derneği Yıllık Kongresi Bildiriler Kitabı*, (Ed) Demirci, A.R. ve Arı, Y. 520-534. İstanbul.

HAVACILIK SEKTÖR İŞLETMELERİNDE İŞ ETİĞİNİN ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ ÜZERİNE ETKİSİ

Murat Esin*

Gönderim Tarihi: 20.02.2023

Kabul Tarihi: 23.03.2023

Araştırma Makalesi/ Research Article

Doi: <https://doi.org/10.38009/ekimad.1253585>

Öz

Ülkemizde iş etiği konusuna verilen önem son yıllarda artmaktadır. Çeşitli alanlarda üretim yapan ve hizmet veren pekçok şirket daha fazla mal satabilmek için doğruluk ve dürüstlük ilkesini benimsemektedir. Gittikçe bilinçlenen tüketiciler de, sağlıklı, dürüst üretim yapan şirketlerin ürünlerini tercih etmektedir. Ülkemizde tüketici hakları son yıllarda hızla gelişmektedir. Ülkemizde iş etiğine yönelik çalışmalar da yeni ve sayıca azdır. Bu konuda durumu değerlendirme olanağı sağlayacak tanımlayıcı çalışmalara ihtiyaç vardır. Özellikle iş etiği kurallarının kurumsallaştırılmasında önemli bir role sahip yöneticilerin, ahlaki davranışları üzerindeki çalışmalar ve sonuçlarının uygulamaya geçirilmesine ihtiyaç vardır. Bu çalışma bu konudaki eksikliği gidermek üzere planlanmıştır. Geniş bir literatür taraması ile konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışmada havayolu çalışanlarının (yönetici pozisyonunda) iş etiği ile ilgili davranışlarına yönelik anket çalışması uygulanmış, frekans analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, havacılık sektör yöneticilerinin iş etiğine olumlu yaklaşıtları ve iş etiğini dikkate aldıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş etiği, Havacılık sektörü, Havayolu işletmesi, Etik kodlar.

JEL Sınıflandırması: M10, M39

THE EFFECT OF BUSINESS ETHICS ON ORGANIZATIONAL BEHAVIOR IN AVIATION SECTOR BUSINESSES

Abstract

The importance given to business ethics in our country has been increasing in recent years. Many companies that produce and serve in various fields adopt the principle of honesty and integrity in order to sell more goods. Increasingly conscious consumers prefer the products of healthy and honest production companies. Consumer rights in our country have been developing rapidly in recent years. Studies on business ethics in our country are also new and few in number. There is a need for descriptive studies that will provide the opportunity to evaluate the situation in this regard. In particular, there is a need for the implementation of studies on the ethical behavior of managers, who have an important role in the institutionalization of business ethics rules and their results. This study is planned to fill the gap in this regard. The subject has been tried to be clarified with an extensive literature review. In addition, a survey was conducted on the behavior of airline employees (in managerial positions) regarding work ethics, and a frequency analysis was performed. According to the results obtained, it has been determined that aviation sector managers have a positive approach to business ethics and take business ethics into account.

Keywords: Business ethics, Aviation Industry, Airline business, Ethical codes.

JEL Classification: M10, M39

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü
murat.esin@medipol.edu.tr

1. Giriş

Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin hızla ilerlemesi, pek çok alanda faaliyet gösteren şirketlerin varlıklarını sürdürebilmelerini de güçleştirmiştir. Günümüzde ancak sağlıklı yapıda olan şirketler yaşamlarını sürdürebilmektedir. Bu da beraberinde sosyal sorumluluk ve iş etiği kavramlarını getirmiştir. Dolayısıyla, son yıllarda şirketlerin ekonomik başarıdan çok diğer değerler ile ilgilenmeleri gereğini doğurmuştur. İşletmelerin yalnız hissedarlarına karşı değil, aynı zamanda çalışanlarına ve topluma karşı sorumlulukları da bulunmaktadır. İş etiği ahlaki davranış ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkinin farkına varılması ile gündem güne güncellenmektedir. İş yapmanın maliyeti gibi görülen iş etiği günümüzde daha çok bir erdem olarak görülmektedir (Martin ve Freeman, 2004).

İş etiği ve örgütsel davranış arasındaki ilişki, etik değerlerin ve ilkelerin örgüt kültürü ve davranışına dahil edilmesi şeklinde görülebilir. Etik davranışa ve karar vermeye öncelik veren şirketler, güçlü bir dürüstlük, güven ve saygı kültürüne sahip olma eğilimindedir. Bu da etik değer ve ilkelere uygun hareket etme olasılığı daha yüksek olan çalışanların davranışlarını etkilemektedir. Örgütsel davranış aynı zamanda iş ahlakını da etkileyebilir. Örneğin, araştırmalar, çalışanların kuruluşlarının bu tür davranışları desteklediğini algıladıklarında veya belirli performans hedeflerini karşılama konusunda baskı altında olduklarını hissettiklerinde, etik olmayan davranışlarda bulunma olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, etik davranışa değer veren olumlu bir örgüt kültürü oluşturmak, etik olmayan davranışların oluşumunu azaltmaya yardımcı olabilir (Zhang, 2020; Arslan, 2020).

Yöneticiler, bir kuruluş içinde etik davranış ve karar verme kültürünü teşvik ederek, çalışanların davranışlarını olumlu yönde etkileyebilir ve dürüstlük ve saygı kültürünü teşvik edebilir. Günümüz yöneticisinin amacı, çalıştığı kurum içinde etik düşüncenin gelişmesine katkıda bulunmak olmalıdır. Bunu da ancak kendisini geliştirme ile sağlayabilir. İyi bir yönetici işletme içi etik kuralların işleyişini yönlendirebilir. Bu amaçla verilecek iş etiği eğitimi geleceğin yöneticilerinin dürüstlük, doğruluk ile ilişkili olarak kendi kurallarını belirleyebilmesine yardımcı olmalıdır (Almaz, 2021). Yöneticilerin iş etiğine ilişkin görüşleri, kişisel inançlarına, değerlerine ve deneyimlerine bağlı olarak büyük farklılıklar gösterebilmektedir. Bununla birlikte, çoğu yönetici iş etiğine yüksek bir değer verme ve onu örgütsel başarının kritik bir bileşeni olarak görme eğilimindedir. Bazı yöneticiler, iş etiğini, işyerinde çalışanların davranışlarına ve karar vermelerine rehberlik eden bir dizi temel ilke olarak görürler. Dakiklik, güvenilirlik ve çalışkanlık gibi güçlü bir iş ahlakı sergileyen çalışanların, organizasyonun başarısına katkıda bulunma ve olumlu bir çalışma ortamı yaratma olasılığının daha yüksek olduğuna inanırlar. Diğer yöneticiler, iş etiğini şirketin değerlerinin ve kültürünün bir yansıması olarak görebilirler. Etik davranışı teşvik etmenin ve ödüllendirmenin, kuruluş içinde güçlü bir bütünlük ve güven kültürü oluşturmaya yardımcı olabileceğine ve bunun da performansın, çalışan memnuniyetinin ve müşteri sadakatinin artmasına yol açabileceğine inanıyorlar. Bununla birlikte, bazı yöneticiler, iş ahlakını çalışanlar üzerinde kontrol sağlamanın bir aracı veya yasal veya etik ihlallerden kaçınmanın bir yolu olarak görerek daha alaycı bir bakış açısına sahip olabilirler. Bu durumlarda, yöneticiler etik davranışı teşvik etmekle daha az ilgilenebilirler ve bunun yerine olumsuz sonuçlardan kaçınmaya odaklanabilirler (Trevino, 2021).

Bu çalışmanın amacı havacılık sektöründe yönetici pozisyonlarında çalışanların iş etiği algılarının örgütsel bağlılığa etkisini incelemektir. Bu kapsamda çalışanlara anket uygulanmış ve anket sonuçları frekans analizi değerlendirilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde iş etiği kavramsal düzeyde açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde iş etiği kuramları, dördüncü bölümde etik karar verme modelleri, beşinci bölümde iş etiği kurumsallaşması ve altıncı bölümde de havacılık sektöründe iş etiği konularından bahsedilmektedir. Çalışmanın yedinci bölümünde

araştırma metodolojisi ve bulgularından bahsedilirken, sekizinci bölümde sonuç ve değerlendirmeye yer verilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Etik Tanımı

Etik kavramı Yunanca “*ethos*” sözcüğünden gelmekte, alışkanlık ve karakter anlamlarını içermektedir. Etik, değerlerin ve moral ilkelerinin incelenerek kurallar halinde ortaya konulması sonucunda oluşur. Bu bakımdan etik, toplumda yaygın olan moral değerlerden daha özel, daha bireysel ve daha felsefidir. Dolayısıyla, meslek etiğinde kastedilen genel ahlak değil, etik olarak ifade edilen özel bir ahlak türüdür (Özgener, 2009: 5-6).

Etik ilgiyi iyi davranışlara yöneltmektir. İşletmeler insan örgütünün kalbi ve ruhudur. İnsanların insani koşullarda yaşaması açısından ahlaki davranılması insanların en önemli mücadelelerinden birisidir. Günümüzde etik ilkeler, işletmelerin etik davranış kodlarına geçirilerek ve yaptırımlara bağlı olarak yazılı hale dönüştürülmektedir.

Fisher (2001), etik kodları kavramsallaştırmada ve uygulamada organizasyon liderliğinin önemini araştırmıştır. Gerçekçi etik kurallarının şirkete bağlılıkla ilgili bölümler içerdiğini ve bu bölümlerin çelişkiler yarattığını iddia etmektedir. Bu çelişkiler, çalışanların şirket sadakatine yönelik eğilimi ile çalışanın politika veya eylemlerinden artık rahat olmadıklarında şirketi terk etme takdiri arasında mevcuttur. Birçok etik kod, çalışanların bu seçimi rahatça yapmaları için alan yaratır (Eash, M., 2017: 14).

Genel anlamda etik; “Bireyin, diğer bireyler, kurumlar ve devlet ile olan ilişkilerinde toplumun deneyimlerinden, gelenek ve göreneklerinden kaynaklanan, akıl ürünü olan, toplumsal uyum, birliktelik ve dayanışmayı artırıcı, dolayısıyla toplumun ekonomik, politik ve sosyal yapılarına istikrar sağlayıcı prensiplerin, standartların ve değerlerin bütünüdür” şeklinde tanımlanabilmektedir (Kolçak, 2012:4).

Günümüzde etik kavramı, iş hayatı içinde davranış biçimlerini irdeleyen ve düzenleyen bir disiplin olarak görülmektedir. Ancak, yapılan araştırmalarda etik ile ilgili ortak bir tanıma ulaşmanın mümkün olmadığı görülmektedir.

2.2. İş Etiği Tanımı

“Genel olarak iş etiği; bütün ekonomik faaliyetlerde dürüstlük, güven, saygı ve hakça davranmayı ilke edinmek ve çevre ile temas halinde bulunurken aynı çevreyi paylaşan topluma destek olmaktır” (Özgener, 2009: 51). İş dünyasında hüküm süren doğru ve yanlış davranışlardır. Ekonomi ve iş dünyasının sağladığı olanaklar doğrultusunda sağ duyulu seçimler yapmamızda bize yol gösteren ilk eve değerlerin incelenmesidir (TÜSİAD, 1992: 25).

Diğer bir tanım da, iş hayatında paydaşlar tarafından belirlenen davranışları değerlendirmeye yardımcı olan standartlar olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla, iş etiği iş hayatında çalışanlar ile yöneticiler arasında, işletmeyle iş ilişkisinde bulunanlar veya işletmeyle çevresel faktörler arasında olan ahlaki sorunları inceleyerek genel ilke ve kurallara ulaşmaya çalışan uygulamalı bir etik türüdür (Kolçak, 2012: 47).

Göreceli bir kavram olarak davranışların etik olup olmadığı hususundan dolayı işletmeler için etiğe ilişkin kararlar vermek hiç de kolay değildir. “Örneğin işgören için alkollü olarak işe gelme gayri ahlaki olarak düşünülmez. İş etiği çatışan taleplerin tartışıldığı bir platformdur. Ayrıca, çok içki içen bir çalışanın acısını karısı ve ailesinin çekeceğini bile bile işten kovmak kararı zor alınabilecek bir karardır” (TÜSİAD, 1992: 16).

Steiner iş etiğini “iyi ve doğru davranış, yasa ve düzenlemeleri tam bağlılık” olarak tanımlamaktadır. (Steiner, 1972: 17). Arslan’da iş etiğini bir ülkenin beşeri sermayesinin çok

önemli bir bileşeni olduğunu ifade etmiştir (Arslan, 2005:4).

Tarihsel olarak, işin etik koşulları temel çıkar çizgisi olmuştur. Milton Friedman, işin tek bir sosyal sorumluluğun olduğunu belirtmektedir: İş çıkarlarını, hissedarların yararına olacak şekilde arttırmak iddialarına göre bir kurumun yöneticileri, firma sahipleri ve hissedarlar tarafından tek bir amaç için çalıştırılırlar; yatırımların geri dönmesi için firmanın çıkarlarını geliştirirler (Snoeyenbos vd., 1992:72-81).

3. İş Etiği Kuramları

Araştırmacılar yıllardır çeşitli etik felsefe kategorileri geliştirmektedir. Ancak araştırmacıların çoğu bu tartışmaları 4 sınıfta toplamışlardır.

1. Sonuç kuramları; etiğin değerlendirilmesinde bir eylemin sonuçlarını inceler.
2. Sonuçla ilgili olmayan kuramlar; etiğin değerlendirilmesinde bir eylemin sonuçlarından çok diğer faktörleri inceler.
3. Adalet kuramı
4. Etik görecilik kuramı

Bazı araştırmacılar, ilk grubu teleolojik ve ikinci grubu da deontolojik olarak adlandırırlar. Teleolojik kuramlar tümüyle final sonuçlarına dayanan davranışların etik değerini incelemektedir. Eylemler istenen iyi sonuçları ve mutluluk yarattığı sürece etik olarak doğru ve iyidir. Deontolojik kuramlar ise sonuçlar yerine özel bir davranışın içerdiği yöntem ve amaçları vurgulamaktadır.

3.1. Sonuç Kuramları

Araştırmacıların çoğuna göre bir eylemin etik doğruluğu sonuçları ile belirlenebilir. Eğer sonuçlar iyi ise eylem etik kavramına uygundur. Diğer bir deyişle etiğe uygun bir eylem başka bir durumda kötü sonuçlara neden olsa bile o durumda iyi sonuçlar yaratan eylemdir. İki temel sonuç kuramı bulunmaktadır. Bunlar Faydacılık ve Bencillik kuramlarıdır.

3.1.1. Faydacılık

Faydacılık kuramına göre bir eylem iyi sonuçlara neden olduğunda doğru, kötü sonuçları ise dengelediği müddetçe doğru kabul edilmektedir. Eylemlerde bulunan her birey açısından en iyi çıkarların olması gerektiğini savunur. John Stuart Mill faydacılığın reform ve sosyal gelişme hareketleri ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. Faydacılık, eylemciler (act utilitarians) ve kuralcılar (rule utilitarians) olarak iki alt sınıfa ayrılır. Eylemcilere göre toplum açısından yetersiz sonuçlar doğuran eylemler ahlaki kabul edilmemektedir. Bir eylem insanların çoğunluğu için iyi sonuçlara neden olduğu sürece etik olarak doğru olduğu düşünülmektedir.

Kuralcılar da, arzu edilen sonucun gerçekleştirilmesini sağlayan kural dizilerinin kullanılmasını savunmaktadırlar. En çok kişinin en iyi sonuçlara ulaşması için belirlemiş oldukları kuralları kullanmaktadırlar. Bir eylemin gerçekleştirilmesi sırasında kullanılmış olan kuralın değerini saptamak isterler (Snoeyenbos vd., 1992: 481). Faydacılık iş dünyasında yaygın biçimde kabul edilse de bu kuramın zayıf yanı en çok kişi için neyin en iyi olduğunun saptanmasındaki güçlüktür. Faydacılık da kişi karar verirken bir eylemin tüm sonuçlarını göz önünde bulundurmasını sağlar ve bu şekilde toplum açısından en iyi kararın verilmesini güçlendirir (Reidenbach ve Donald, 1988: 871-79).

3.1.2. Bencillik (Egoizm)

Faydacılık, toplumun uzun dönemli çıkarları üzerinde odaklanırken, bencillik bireylerin uzun dönemli çıkarları üzerinde odaklanmaktadır. Bir eylem, uzun dönemde bir birey için diğer seçeneklere oranla iyi sonuçlar üretiyorsa, bu eylem etiğe uygundur. Dolayısıyla bir kişi için en

iyi sonuca neden olan eylemler yapılmalıdır. Bu kuramın zayıf yönü, ayırımcılık, kirlenme, güvenli olmayan ürünlerin üretimi gibi iş uygulamalarına karşı önlemler geliştirmemiş olması ve iki kişi arasındaki egoist çıkar çatışmalarını çözümleyememesidir (Tsalikis ve Fritische, 1989: 695).

3.2. Sonuçla İlgili Olmayan Kuramlar

Bu kuramların odak noktası sonuçlar üzerinde durmaktan ziyade çok özel bir davranışın altında yatan amaç ve yöntemler, eylemlerin motivasyonların önemi, öğelerin özelliklerini içermektedir. Sonuçlarla ilgilenmeyen kuramlardan olan deontolojik kuramların temel savı davranışın iç doğruluğudur. Deontolojik felsefe doğru ve yanlışın evrensel ilkeleri üzerinde odaklanır. Temel ilke, aynı durumları yaşayan herkesin aynı eylemde bulunması düşüncesidir. Alt sınıfları ise, eylemci deontoloji ve kuralcı deontolojidir. Kuralcı deontolojiye göre kurallar duruma hakimiyet sağlayıp zorunluluğa hazırlanma ve uyma açısından önemlidir. Eylemci deontolojistler ise durumsal değişkenlerin kurallara egemen olup, eylemlerin eylemin doğası ile yargılanması gerektiğini ifade ederler (Fraedrich, 1993: 207-9).

3.3. Adalet Kuramı

Doğruluk ve eşitlik kavramları üzerinde odaklanan adalet ilkesi etik kararların analizinde kullanılır. Buna göre işletmeyi yönetsel kararları ve davranışları, fayda ve maliyetleri, bireyler ve gruplar arasında ne ölçüde eşit dağıttığına göre değerlendirir. Bu kurama ait üç prensip vardır.

- a) Adalet dağıtım prensibi; yöneticinin, işgörenleri din, dil, ırk, ulus, cinsiyet farkı gözetmeksizin adil bir şekilde işe alması, terfi ettirmesi veya işten çıkarması prensibidir.
- b) Doğruluk prensibi: İşletmenin adil olması ve işgörenin örgüt tarafından sağlanan faydaları gönüllü olarak Kabul etmesi şartlarının sağlandığı örgütlerde, işgörenin örgüt kurallarına uyması gereğine işaret eder.
- c) Doğal görev Prensibi: Yöneticilerin ihtiyacı olana yardım etme, diğerlerine zarar vermeme ve dürüst çalışan kurumları destekleme gibi evrensel görevlerine işaret eder (Arıkan, 1995: 176).

3.4. Etik Görecelik Kuramı

Daha önce tartışılan kuramlar, mutlakçı oldukları gerekçesi ile eleştirilmişlerdir. Çünkü yalnız tek bir doğru etik davranışın olduğunu ileri sürerler. Etik Görecelik, tüm moral normların özel kültürlere göre göreceli olduğunu ileri sürmektedir. Bir toplumda geçerli olan davranış kuralları, diğer bir toplumda geçerli olmayabilir. Her toplum kendi özelliklerine göre kendi normlarına sahiptir. Etik ise tamamen kendi kültürünün kural ve standartlarına uyma ile değerlendirilir. Davranışın moral standartları, bir kültür içindeki gruplar, kültürler ve zamanlar arasında farklı olduğu için bu moral davranış standartlarını destekleyen ahlaki inanç sistemleri de, ülkeler arasında ve zamana göre değişmektedir. Etik görecelik kuramı tarafından ortaya konulan soru bu farklılıkları belirleyen ortak genellenmenin olup olmadığı ve tüm etik sistemlerin eşit ölçüde geçerli olup olmadığıdır (Özgener, 2009:49-50).

4. Etik Karar Verme Modelleri

4.1. Etik Davranış Modeli

Etik davranış yönetimi; iş kurumları için önemli bir sosyal sorun oluşturmaktadır. Yöneticilerin ve çalışanların ahlaki davranışları ve ahlaki olmayan davranışları belirlemesi çeşitli faktörlerin ayrıntılı olarak anlaşılmasını gerektiren karmaşık bir sorundur. Bu kararlar bireysel ve duruma bağlı faktörlerden etkilenmektedir. Geçmişe dayanan bilgiler, kişilik, karar geçmişi, yönetim felsefesi ve güçlendirme, araştırmacılar tarafından belirlenen ve çalışanların davranışlarını belirleyen faktörlerden bazılarıdır (Stead vd., 1990: 233-42).

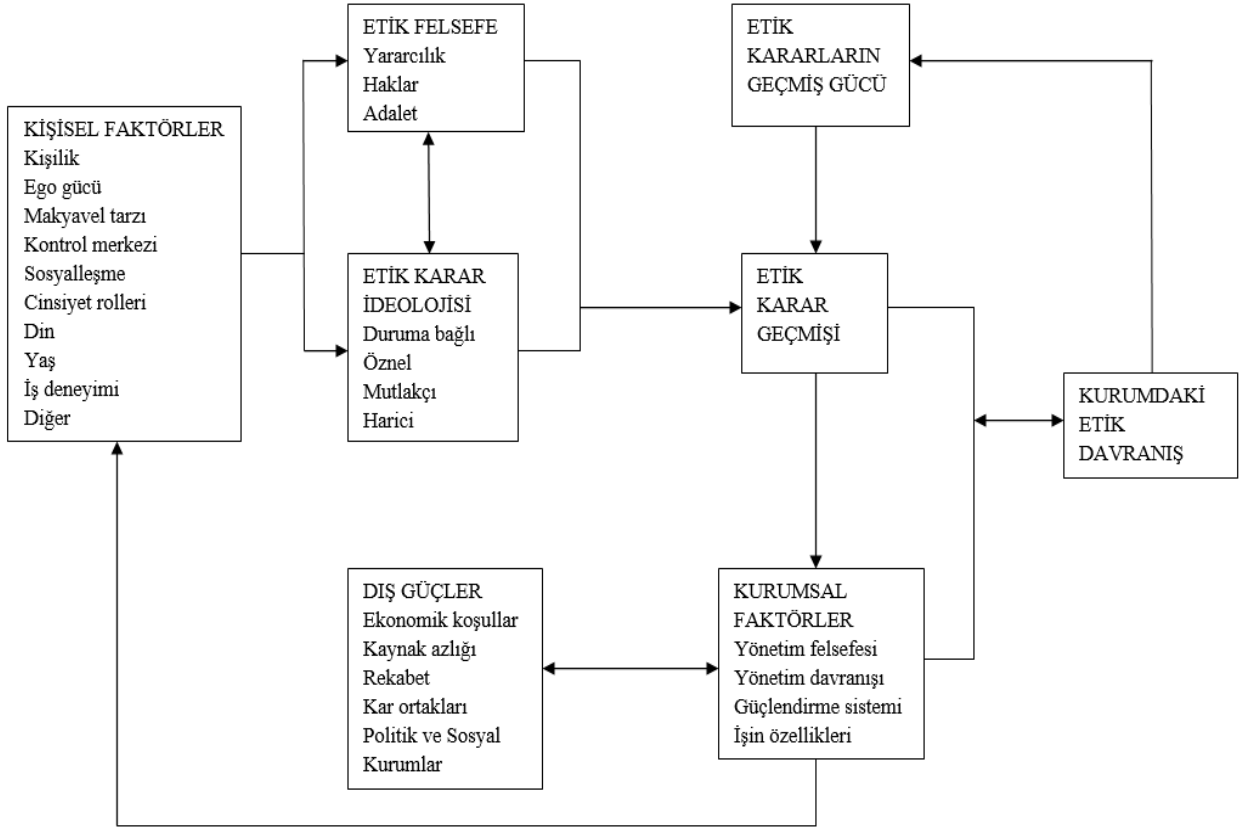
Karar verme, bir yöneticinin etik bir sorun hakkında nedenlerini bulmak için kullandığı kognitif yetenekler dizisidir. Etik sorunların çözümünde kullanılan bir araçtır (Ford & Richardson, 1994: 205). Stead ve ekibi tarafından ileri sürülen etik davranış modeli, iş düzenlemelerinde çalışanların neden etiğe uygun olarak veya uygunsuz davrandıkları konusunda yöneticilerin anlamasını kolaylaştırır ve yöneticilerin bu davranışları etkilemesini sağlar (Şekil 1).

Modeldeki ilk bağ, kişisel faktörlerle (özellikle kişilik ve geçmiş bilgiler) kişinin etik felsefe gelişimi ve karar ideolojisi arasındaki bağı vurgulamaktadır. Kişinin etik felsefesi ve karar ideolojisi arasındaki etkileşim, güçlendirilen, ödüllendirilen ya da cezalandırılan kişinin etik kararlarını etkilemektedir. Kişi işletme içinde deneyim kazandıkça, kişinin etik davranışı, yönetim felsefesi ve davranışından, sistemin güçlendirilmesinden ve işi özelliklerinden etkilenmektedir. Güçlendirme ve yönetimin etkisi ile iş deneyimi, davranışı güçlendiren kritik sosyalleşme güçleri haline dönüşmektedir. Bu model, karar geçmişi, kurumsal faktörler ve kişinin seçimleri arasındaki doğrudan ilişkiyi betimlemektedir.

4.2. Etik Dışı Karar Verme Davranış Modeli

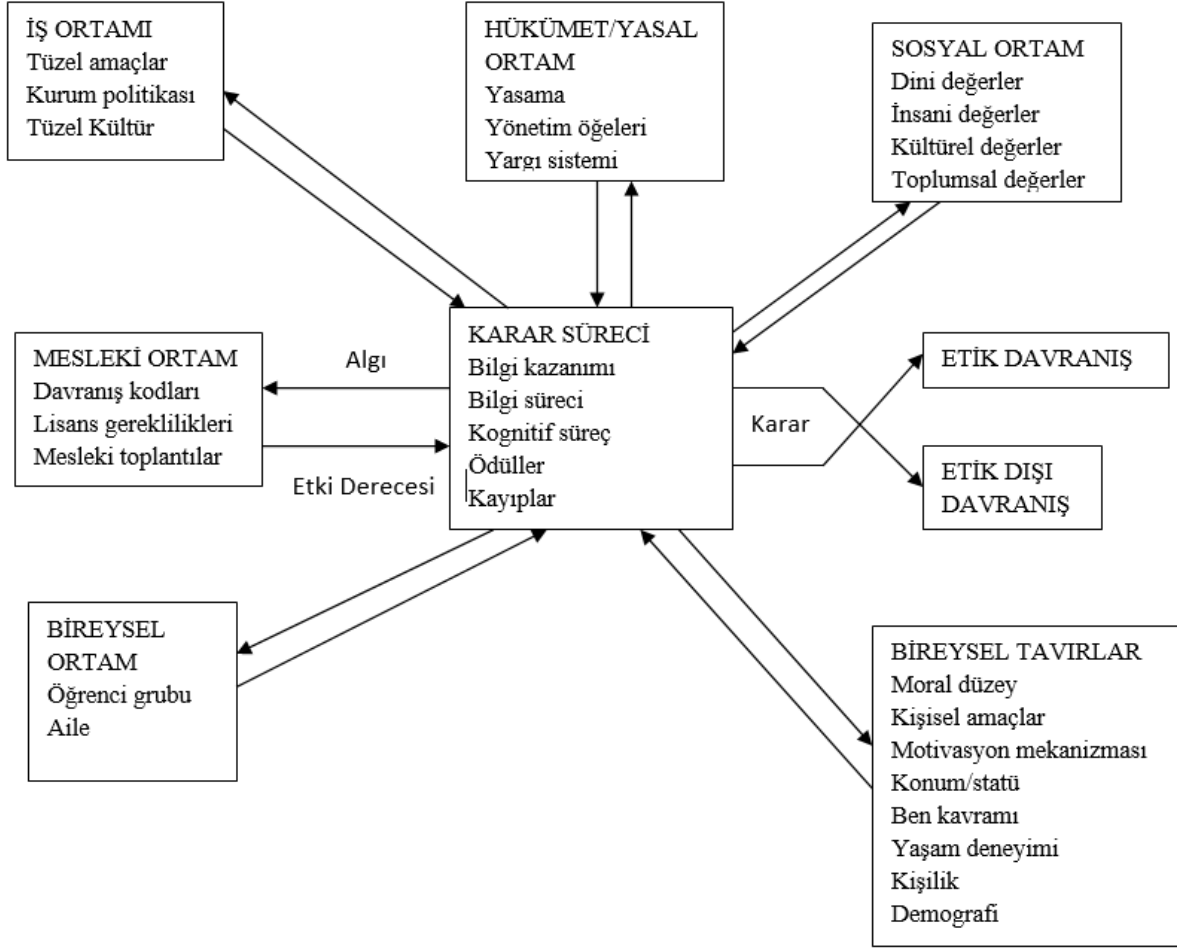
Bommer ve ekibi tarafından ileri sürülen bu model etik ve etik olmayan davranışları etkileyen faktörleri ve kişinin karar verme yapısını birbirine bağlamaktadır (Şekil 2). Bu modele göre, kişisel, sosyal, iş, mesleki ve hükümet-yasal ortamların etkileri ve kişinin bireysel tavırları, karar sürecini etkiler ve etik ya da etik dışı davranışa sürükler (Bommer vd., 1987: 265).

Stead ve ekibi, Bommer ve ekibinin çalışmalarına ek olarak lisans düzeyindeki işletme öğrencilerinin farklı güçlendirme yapıları altında etik karar verme süreçlerini araştırmıştır. Bulgularına göre etik dışı davranışlar ödüllendirildiğinde, ödüllendirilmeyen konulara oranla etik dışı davranışların daha yüksek oranda benimsendiği belirlenmiştir. Rekabet artışı da aynı zamanda etik dışı davranışları güçlendirmektedir (Stead vd., 1990: 233-42).

Kaynak: Stead, Edward W., Dan L.Worrell and Jean Garner Stead "An Integrative Model for Understanding and Managing Ethical Behaviour in Business Organizations". Journal of Business Ethics, March, 1990.

Şekil 1: Etik Davranış Modeli

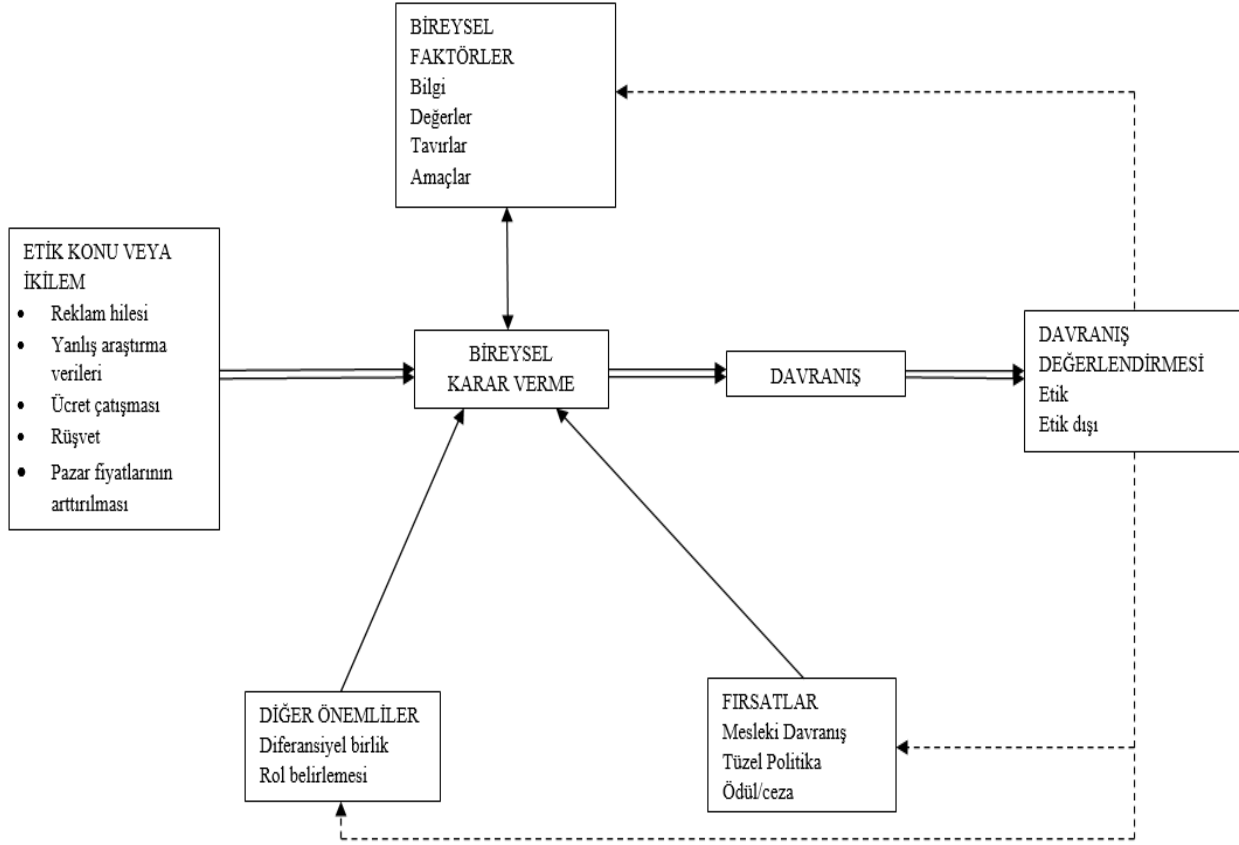

Kaynak: Michael Bommer, Clarence Gratto, Jerry Gravander & Mark Turtle "A Behavioral Model of Ethical and Unethical Decision-Making Journal of Business Ethics, 1987.

Şekil 2: Etik/Etik Dışı Karar Verme Modeli

4.3. Pazar Alanında Karar Verme Modeli

Ferrell ve Greshman tarafından ileri sürülen bir makalede ise Pazar alanında ahlaki karar verme sürecinin pozitif bir modeli sunulmaktadır (Şekil 3).

Kaynak: Farrell O.C and L.G. Greshman, "A Contingency Framework for Understanding Ethical Decision Making in Marketing" Journal of Business Ethics, 1985.

Şekil 3: Pazar alanında Karar Verme Modeli

Araştırmacılar, pazarlama-iş etiği faktörlerini 3 ana gruba ayırmıştır:

Bunlar bireysel faktörler, kurumsal faktörler (önemli diğer faktörler ve fırsat faktörleri) ve sosyo-kültürel faktörlerdir. Ayrıca kişilerin karar verme güçlüklerinde etik ve etik dışı kararların verilmesinde, bireyleri etkileyen diğer önemli faktörler ve fırsat faktörlerini içeren kurumsal faktörlerle ilişkili olduğu belirtilmektedir (Ferrell ve Greshman, 1985: 87-96).

Bu modelde, etik kararları etkileyen genel bireysel faktörlere ek olarak, bir yöneticinin etiğe uygun ve etik dışı davranmasını belirleyen iki temel konu ileri sürülmektedir. Bunlar; potansiyel etik dışı eyleme katılma fırsatı ve referans gruplarının özellikle de öğrenci ve üst düzey yönetiminin görece etkisidir (olumlu ve olumsuz).

Etik dışı bir davranış fırsatı bağlamında, modele göre fırsatlar ne kadar büyük ve çok olursa davranışlar da aynı derecede ahlak dışı olacaktır. Referans gruplarının rolü dikkate alındığında, modele göre öğrenciler ile iletişim çok olduğu zaman, öğrencilerin etik/etik dışı kararlar üzerindeki etkisi büyük olacaktır. Üst düzey yönetim ile etkileşim gücü olursa alt düzeydeki yöneticiler kararların verilmesinde üst yönetiminin politikasından etkilenecektir.

4.4. Etik Gelişimi ve Yargı Modeli

En çok bilinen etik karar modeli Kohlberg'in geliştirdiği etik yargı ve gelişim modelidir. Bu kuramda, etik ikilemlerin çözülmesi için bireylerin tanımlanabilen kognitif yetenek düzeylerine sahip olduğu ve bu yeteneklerin eğitim ve sosyalleşme süreçlerine bağlı olarak çocukluktan yetişkinliğe kadar süren gelişim sürecinde ortaya çıktığı görülmüştür. (Fraedrich vd., 1994: 829-38). Çalışmasında üç geniş etik karar verme düzeyine dayanan kognitif yetenekler ileri sürülmüştür.

4.4.1. Pre-Konvansiyonel Düzey

Bireylerin etik durumları, kendi çıkarlarına ve düşündükleri sonuçlara uygun olarak çözmesi durumudur. Bu düzeydeki kişiler, onları etkileyen ödül ve cezalara önem verirler. Normal olarak, bu düzeyde kurallara ve otoriteye uyulması vurgulanır.

4.4.2. Konvansiyonel Düzey

Bu düzeydeki kişiler, etik kararların verilmesinde bazı önemli referans gruplarının beklentilerini, daha geniş toplulukları ve diğer kişileri de düşünmektedir. Burada kurumsal kurallar önemli olup kişinin topluma karşı olan görev ve sorumluluklarını yerin getirmesi gereklidir. Birey birlikte olduğu insanlarla uyumsuzluktan kaynaklanacak çatışmalardan kaçınır (Ülgen ve Mirze, 2014:481).

4.4.3. Post-Konvansiyonel Düzey

Bu düzey etik gelişimin en yüksek evresidir. Bu düzeye erişen bireyler etik sorunlarını bir duruma uygulanan normlar ve yasalarla çözer. Uygun davranış temel hakları değerleri ve toplumun yasal sözleşmelerini içerir, ancak bundan başka, bu düzeydeki kişiler toplumdaki tüm bireylerin benzer durumlarda izlemesi gereken evrensel etik kuralları uygulamaktadır (Kjonstad, B., & Willmott, H., 1995: 445-64). Bu ilkeler bireylere, insan onuruna ve haklarına saygılı davranılmasını gerektirir (Ülgen ve Mirze, 2014:483).

5. İş Etiğinin Kurumsallaştırılması

İş etiği genel olarak iş yerinde neyin doğru, neyin yanlış olduğunu bilmek ve doğru olanı yapmak anlamına gelmektedir. İşletme, insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere, yine insanlar tarafından belirli bir kar sağlamak amacıyla kurulmuş ekonomik bir varlıktır. Ancak ekonomik hayat, sosyal ve toplumsal hayattan ayrı düşünülemez. İşletmeler faaliyette buldukları toplumun alışkanlıkları, gelenek ve görenekleri ile ahlakından etkilenirler (Ülgen ve Mirze, 2014:487).

İş etiği ile ilgili faktörler, kişisel ahlak, sosyal çevre ve işletme özelliklerinin oluşturduğu bir bütün olarak tanımlanabilir. Bu durum kişilerin ailesi, arkadaş çevresi, din, eğitim, öğretim ve işletme içi anlayışının oluşturduğu davranış biçimidir. Bu değerlerin etkisi ile bireyler ya da işletmeler iş etiğine uygun ya da uygun olmayan bir davranış içerisine girmektedir (TÜGİAD, 1992:8). Vogel, işletmelerde çıkar çatışmaları, bilgi gizlenmesi, kişisel bilgilerin açıklanması, uygun olmayan üstünlük sağlanması, kişisel çöküş, kişilerarası saldırganlık, kurumsal saldırganlık, kuralların bozulması, rüşvetler, iç ticaret skandalları gibi uygulamalar yöneticilerin karşılaştığı etik sorunlar olarak karşımıza çıktığını vurgulamıştır (Vogel, 1991:101-110). Bazı durumlarda ise, işletmeler çevre sorunları ile karşılaşabilmektedir. Buna örnek olarak petrol boşaltımları sırasında meydana gelen deniz kazalarını verebiliriz.

25 Mart 1989'da ABD süper tankeri Exxon Valdez'in bir kayalığa çarpması sonucu Alaska körfezine 300.000 varil petrol dökülmüştü. Olaydan sonra 1 Nisan'da Exxon, görevde sarhoş olduğu anlaşılan kaptanı işten çıkardı. Ancak, bölgeyi temizleme giderleri tahminen 100-200 milyon dolar arasında olmuştur (TÜSİAD, 1992:72). Yapılan araştırmalarda, pazarlama alanı,

iş dünyasında etik dışı uygulamaların en sık görüldüğü bir alan olarak karşımıza çıktığı görülmüştür. Chonko ve Hunt, söz konusu alan yöneticilerinin etik inançlarını araştırmıştır. Buna göre, yöneticilerin en sık karşılaştığı sorun rüşvet olmuştur. Bunu tarafsızlık, dürüstlük ve ücret belirleme stratejisi izlemektedir (Dabholkar ve Kellaris, 1992: 315-16).

Günümüzde kurum içinde etik ve yasadışı davranışların iş etiğinin kurumsallaştırılmasında büyük önem arz etmektedir (Sims, 1991: 493). Etik kavramını şirketlerinde yerleştirmek isteyen kurumlar, zedeleneceği itibarları var ise bunu onarmaya çalışmak ve toplum ile ilişkilerindeki sorunları ortadan kaldırarak kurumlarını daha itibarlı bir şekilde sokmak isteyen şirketlerdir. Dürüstlük çok önemli bir iş etiği bileşeni olup, çalışanlardan beklediğiniz profesyonellik düzeyini işaret eder. Bu durum da kurumsal kültürün kalbine inerek dürüst satış uygulamalarını ve iş arkadaşlarına saygılı davranışı içerebilir (Kimberlee, 2019). Dürüstlük, bilim adamlarının ve uygulayıcıların, işletmenin çeşitli etik hedeflerine ulaşmak için varlığının gerekli olduğunu onayladığı tüm iş etiğinin karmaşık ve önemli bir parçasıdır (Ghosh ve Zaher, 2011: 72-79).

İş etiğinin kurumsallaştırılması, konunun resmi ve harici olmaktan çıkarılıp günlük iş hayatına yerleştirilmesi anlamına gelmektedir. Büyük şirketler iş etiği olgusunu şirket kültürlerine derç etmek için çok büyük çaba harcamaktadırlar. Bu süreçte izlenecek genel yöntemlerden bazıları etik davranış modelinin belirlenmesi, bu konuda çalışanların eğitimi, etik ve denetim kurullarının kurulmasıdır.

Kurumsal bir kültürün oluşturulması ve geliştirilmesi için iş etiği davranışını desteklemesi bakımından kurumlar standartlarını çalışanlarına aşağıdaki yöntemleri kullanarak iletebilirler;

- a) Çalışanlar için kurumun üst yönetimi bir etik model oluşturarak çalışanların karşılaştığı etik çatışmaları azaltabilir. Bu bağlamda üst yönetim, etik dışı davranışları kınayarak ve kesin mesajlar vererek rol modeli oluşturabilir.
- b) Etik standartların sağlanması için iş hayatında kullanılan bir başka yöntem de yazılı davranış modelidir. Dünyada uluslararası birçok kurumların çoğu yazılı davranış modelleri geliştirmiştir.

Kurumsal etik kuralları, çalışan davranışlarını bilgilendirmeyi ve şirketin misyonu ve daha büyük hedefleriyle uyumlu olmayan davranışları önlemeyi amaçlayan bir iş kuralları beyanıdır (Kimberlee, 2019). Yapılan bir araştırmaya göre, çalışanların yüzde 82'si etik kod anlayışlarını işe uyguladıklarını göstermiştir. Genel olarak, bir çalışan diğer eylem yöntemlerine göre önemli bir avantaj sağlamadığı sürece muhtemelen şirketinin etik kurallarını ihlal etmeyi seçmeyecektir. Çünkü bu durum olası kınama riskine değmeyecektir (Hamel, 2019).

Kurallar, belirli bir meslek türü içinde ideal davranış ve ilkelere bağlılığın bir ifadesidir. Yazılı versiyonu, mesleki davranış için öngörülen biçimde emirler, yasaklar ve tavsiyeler içerir (Tetras, 2018). Etik kodları adıyla belirtilen yazılı yargıların içeriğindeki bazı önemli başlıklar şunlardır;

- a) Şirketin temel görevinin, amaç ve inançların tanımı,
- b) Şirketin sorumluluğu olduğu kâr ortakları, çalışanlar, müşteriler (yolcular) ve toplum gibi yapıların tanımı,
- c) Bu zorunlulukların yerine getirilmesi halinde şirketin uygulayacağı kınama ve cezaların belirtilmesi,
- d) Bu zorunlulukların gerektirdiği somut davranış örnekleri,
- e) Şirketin bu gruplara karşı olan zorunlulukları.

Toplumsal güvenin yaratılması ve korunması bir kurumun etik model uygulamasının ana nedenlerinden birisidir. Diğerleri ise yönetim profesyonelliğinin vurgulanması, çalışanların yanlış davranışlarının önlenmesidir (Sims, 1991: 493-506).

6. Havayolu Sektöründe İş Etiğine Genel Bakış

Etik kuralları benimsemenin önemli bir amacı, havayolu sektörü perspektifinden baktığımızda hem şirketin yolcularının hem de çalışanlarının haklarını korumaktır. Bireysel noktalar, belirli bir ülkenin toplumunda genel olarak geçerli yasalar ve genel etik standartlarla çelişmemelidir. Etik kurallarının ilkelerinin ihlal edilmesi halinde etik kurul, önceden belirlenmiş yaptırımlara uygun olarak bireysel standartların her türlü ihlalini çözecektir. Bu bağlamda, Küresel İlkeler Sözleşmesi'nin öncülüğünde 1994 yılında İsviçre'de kabul edilen Caux Yuvarlak Masa İlkeleri büyük önem arz etmektedir. İnsan onuru idealine dayanan ilk iş etiği kuralları grubudur. Avrupa, Japonya ve ABD'den iş liderleri tarafından bu ilkeler daha sonra BM Küresel İlkeler Sözleşmesi'ni oluşturmak için kullanılmıştır (Tetrar, 2018).

BM Küresel İlkeler Sözleşmesi'ni imzalayan şirketler, etki alanlarında insan hakları, çalışma standartları, çevre ve yolsuzlukla mücadele alanlarında bir dizi temel değer olan etik kuralları benimsemek zorunda kalmışlardır. Birleşmiş Milletler (BM) Küresel İlkeler Sözleşmesi'ne (UN Global Compact) imza atan Pegasus Hava Yolları Türkiye'de bu sözleşmeye imza atan ilk havayolu şirketi olmuştur. Özellikle çalışma standartlarının düzenlenmesi ve yolsuzluklarla mücadele konuları büyük önem arz etmektedir (Anadolu Ajansı, 2019).

ABD'de dönemin başsavcı yardımcısı Paul J. MacNulty'nin (2006) silahlı hizmetler senato komitesi'ne yaptığı bir açıklamada, Boeing'in ahlaki gerilemesinin başlangıcını çevreleyen gerçekleri ortaya koymuştur. Boeing CFO'su Michael Sears ve Hava Kuvvetleri tedarik memuru Darleen Druyun ile ilgili daha yakın tarihli etik skandallara odaklanmakla birlikte, Mac Nulty'nin Boeing'in önde gelen rakibi Lockheed Martin'e ait yasadışı yollardan elde edilen belgeleri kullanarak askeri bir sözleşme kazandığı 1999 olayına da dikkat çekmiştir.

Sözleşme, Hava Kuvvetlerinin Geliştirilmiş Harcanabilir Fırlatma Aracı Programının tasarımlarına ilişkin bir hükümet sözleşmesi için bir teklif içeriyordu. EELV olarak da bilinen program, Boeing için oldukça fazla para ve en büyük savunma sözleşmesi rakibi Lockheed Martin'e göre uzun süreli rekabet avantajı sağlayacaktı. William Erskine adlı bir çalışan, EELV için tasarım önerilerini detaylandıran Lockheed belgelerinin tedariki karşılığında eski Lockheed çalışanı Kenneth Branch'i işe almıştır. Daha sonra, adı kaydedilmeyen başka bir çalışan, operasyonu başlatır ve yapılan soruşturma sonunda Boeing hem Kenneth hem de Erskine'i işten kovmuştur (Eash, 2017: 14-15).

Olay sonrası başsavcı yardımcısının raporu, 2004 yılında Boeing şirketinin etik kurallarının (etik kodlarının) tekrar sorgulanmasına neden olmuştur. Boeing'in baş hukuk müşaviri halkın tepkilerini özetlerken halkın büyük bir şok içinde olduğu, kalitesiz bir şirket olmadıkları vurgulanmış ve her zaman sordukları soru "Liderlik neredeydi?" olmuştur.

Bu karmaşa ortamının içine daha önce emekli Boeing CFO'su Harry Stonecipher getirildi. Bir yıldan kısa bir süre sonra yönetim kurulu, Stonecipher'ı bir Boeing yöneticisiyle evlilik dışı bir ilişki keşfetmesi üzerine istifa etmeye zorladı. Yönetim kurulu, davranış kurallarının küçük bir ihlaline bile tahammül etme konusunda isteksizdi ve kapsamlı bir aramadan sonra görevden alınan lideri yeni CEO ve Başkan Jim MacNerney ile değiştirdi. MacNerney yöneticiler de dahil olmak üzere pasif bir etik programından, etiği ciddiye alan aktif bir program ve değişikliğe geçişte öncülük ettiği görülmüştür.

Etik davranışı ödüllendirmek için idari tazminat sistemini değiştirdi ve eski bir federal temyiz yargıcını hukuk danışmanı olarak işe aldı. MacNerney'in belirttiği hedef etiği bir rekabet avantajı haline getirmektir. Harvard Business profesörü Joshua Margolis, "etik, hukuk ve ekonomide tatlı bir noktaya ulaşabilen şirketler uzun vadeli başarıyı sürdürebilir" sözünü de onayladığını belirtmiştir. Boeing'in etik programının diğer yönleri arasında, şirketi denetlemek için önde gelen eski avukatlar ve yargıçları işe almak, dahili sitede gerçek hayattaki etik ihlallerini yayınlamak ve liderliği azaltmak da yer almaktadır (Eash, 2017: 17).

Lockheed Martin skandalının ardından Boeing, iş etiği konusunu daha önce hiç olmadığı kadar zorlaması gerektiğini fark ederek, üst yönetim etik liderlik grubundan (ELG) şirket etik programını gözden geçirmesini istemiştir. ELG, her seviyedeki çalışanların sorumlu bireyler tarafından ihanete uğramış hissettiğini ve medyayı "içgüdüsel bir tekme" ve "sersemletici bir darbe" olarak görüp fark ettiğini belirtmiştir. Olumsuz duygulara rağmen, ELG ayrıca Boeing çalışanlarının şirketin bütünlüğüne sahip olduğuna inandıklarını ve böylesine başarılı bir çaba için çalışmaktan gurur duyduklarını görmüştür. Bu iyimserliğe rağmen ELG, artan eğitim, daha fazla izleme ve daha açık iletişim dahil olmak üzere değişikliklerin yapılması gerektiğini vurgulamıştır.

Boeing çalışanları halihazırda yıllık etik eğitimi alırken, etik politikalarına ilişkin farkındalığın ve anlayışının arttığını vurgulamaktadırlar. Ayrıca, Boeing dürüstlüğü ve itibara vermeyi umduğu yüksek değerleri pekiştirmeyi hedeflemekte birlikte eğitim sırasında çalışanlara üçüncü şahıs bilgilerini edinmenin ve kullanmanın doğru yolları hakkında talimat verilmektedir (Boeing Corporation, 2003:9).

Havacılık sektöründe iş etiği açısından önemli diğer bir olay da bölgesel havayolu EasyJet'te yaşanmış idi. Emma Banks, Avrupa'da bölgesel bir havayolu olan EasyJet'te yerleşik hizmetler müdürü olarak yeni işini güvence altına almaktan heyecan duyuyordu. Bu yeni pozisyonu kabul etmeden önce Emma, orta ölçekli bir muhasebe şirketinde üç yıl çalışmış yönetim muhasebesi uygulamalarında deneyim kazanmış kariyer gelişiminde bir sonraki adımı havacılığın heyecan verici dünyasına giden yola adım attığı için mutlu olan bir kişiydi. Emma'nın başlıca görevleri arasında, yolcu uçuş hizmetleri ve uçak içi satışlarla doğrudan ilgili sorumlulukların yanı sıra uçuş ekibi yemek masraflarından da sorumlu olmak yer almaktaydı. EasyJet'teki ilk haftalarında Emma, uçuş ekibi birliğinin temsilcileriyle yönetim toplantılarına katıldı (Ledgerwood vd., 2016:1).

Söz konusu dönemde, yeni sendika anlaşmasının düzenleyici maddelerinin görüşüldüğü toplantı sırasında Emma, üst yönetim ile uçuş ekibi birliği arasındaki gerginliğin derecesi karşısında şok olmuştu. Sonraki günlerde Emma, EasyJet'in ana havaalanı için gerekli tüm sertifikalara sahip tek lisanslı ikram hizmeti veren yerel bir havayolu ikram şirketi olan Sky Catering tarafından EasyJet'e gönderilen birçok faturayı inceler ve tekel konumunda olan Sky Catering'in, yüksek fiyatlar uyguladığını fark etmiştir. Sky Catering'in gelirlerinin yaklaşık % 70'i EasyJet'e hizmet sağlamaktan geldiğini görmüştür.

Sky Catering olmadan EasyJet, uçuşlarında zamanında yemek hizmeti sağlayamazdı; aynı zamanda Sky Catering'in EasyJet faaliyetlerini durdurursa ekonomik olarak uygun veya verimli olmayacağı ortadaydı. Emma'nın görevi, Sky Catering'den alınan tüm aylık faturaları özenle kontrol etmek, Sky Catering'in sağladığı hizmetlere karşılık geldiklerini doğrulamak, faturaları onaylamak ve ödeme için muhasebe departmanına iletmektir. Faturaları incelerken Emma, selefinin sağladığı fatura kontrol talimatlarında belirtilmeyen genel yemek hizmetlerinin ayrı olarak faturalandığını fark etmiştir. Neden hepsinin ayrı bir faturayla faturalandırıldığından emin olmayan Emma endişelerini doğrudan amiri olan Müşteri Hizmetleri Direktörü Jillian Wood ile paylaşmaya karar vermiştir (Ledgerwood vd., 2016:2).

Jillian, faturanın EasyJet ve Sky Catering'in muhasebe departmanları arasındaki ayrı bir sözlü anlaşmaya atıfta bulunduğunu söylüyor. Jillian, "Bunlar endişelenmemen gereken bazı karmaşık muhasebe konuları " diyerek Emma'ya faturayı onaylamasını kayıt ve ödeme için muhasebe departmanına iletmesini tavsiye etmiştir. Emma, amirinin konuyu irdelememesi tavsiyesine rağmen bu durumu daha fazla araştırmanın kendi sorumluluğunda olduğunu hissederek faturanın niteliğini belirlemek için yemek hizmetleri sözleşmesini araştırmaya karar vermiştir.

Son umudu, yedi yıldır şirkette çalışan ve yemek hizmetleri ile ilgili muhasebe süreçleri ve politikalarından haberdar olması gereken EasyJet baş muhasebeci Rebecca Adams'tı. Rebecca ilk başta Emma'nın soruları konusunda biraz gergin göründü ve "Sanırım tüm bu konular size daha önce anlatılmış olmalıydı. Selefimiz tüm bunların farkındaydı ve Jillian da biliyor" demiştir. Rebecca neler olduğunu açıklayarak, finans müdürünün (CFO) şirketin marjlarında en ufak bir iyileşme ve EasyJet'in maliyetlerinde sürekli bir düşüş göstermek için mümkün olan tüm yöntemleri kullandığını ve şirketin olabildiğince az vergi ödemesini sağlamaya çalıştığını belirtmiştir. Emma Rebecca'nın ona söyledikleri karşısında şok olmuş ve sorunu çözmek için daha fazla adım atma konusunda etik bir sorumluluk da hissetmiştir (Ledgerwood vd., 2016:5).

Emma, etik konularda gizli rehberlik sağlayan etik yardım hattı danışmanı ile konuyu tartışmıştır. Bilahare, şirketin denetim komitesiyle temasa geçerek dolandırıcılık eylemlerini açıklamıştır. Sorunun etik bir şekilde çözülmediği sürece faturaların onaylarını imzalamayı reddetmiştir. Söz konusu dönemde tesadüfen EasyJet'in CFO'su şirketten ayrıldı ve yeni atanan CFO etik karar verme sürecini teşvik etmiştir. Buna paralel olarak çatışmanın çözümüne aktif olarak katılarak EasyJet'e etik olmayan davranışların olumsuz etkilerini en aza indirmesi konusunda tavsiyede bulunmaları için bağımsız denetçiler de tutumuştur (Ledgerwood vd., 2016:5). Dolayısıyla, etik kuralların Havacılık Sektöründe çok önemli olduğunu da ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, havacılık sektöründe etkili etik kurallarına ihtiyaç duyulmasının nedenleri arasında halkın sağlığı ve güvenliğinin de önemli bir yeri olduğu belirtilmektedir.

7. Araştırmanın Metodolojisi

Havacılık sektör işletmelerinde iş etiğinin örgütsel davranış üzerine etkisi ile ilgili olarak Türkiye'de halen aktif olarak faaliyet gösteren Havayollarında çalışan; Birim müdürleri, Teftiş kurul üyeleri, Müfettişler ve Yurtdışı Ofis Müdürlerinden oluşan yaklaşık 1.000 kişilik bir yetkililer grubu araştırmanın hedeflenen çerçevesini oluşturmaktadır. Hedeflenen gruba anket uygulaması için "etik kurul onay" raporu İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu Başkanlığının E-43037191-604.01.01-22359 sayılı kararıyla alınmıştır.

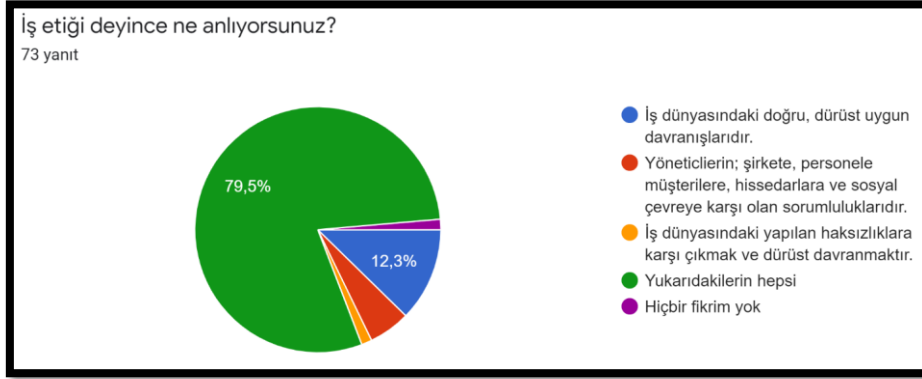
Bu saha çalışmasında "Amaca Uygun Örneklem" yöntemi kullanılmıştır. Şirketlerin yapısı ve çalışma biçimleri de dikkate alınarak, örnek birim seçimleri rassallaştırılmıştır. Bu örneklem çerçevesi dahilinde, yaklaşık 1000 kişilik hedef kitlenin %17'sinden fazlasına anket gönderilmiş olup, içlerinden %9,2' lik kısmı (92 kişi) anketi doldurup dönüş yapmıştır. Yapılan kontroller neticesinde toplamda %7,3'lük (73 kişi) bir kesimin verdiği cevapların eksiksiz ve geçerli olduğu belirlenmiştir.

Soru formu, önceki teorik kısımda ele alınan yöntemlerin tamamından yola çıkarak oluşturulmuştur. Demografik ve ünvan ile ilgili bilgiler kişisel verilerin korunması kapsamında sorulmamıştır. Denek gruplarına ayrı ayrı 10 soruluk form yollanmış ve cevaplar alınmıştır. Araştırma, aynı zamanda soru formunun bir bütünlük içinde ve uyumlu olarak çalışıp, çalışmadığını; yani iş etiği örgütsel davranış modelleri hakkında bütünsel bir bilgi sağlayıp, sağlayamadığını da belirlemeyi hedeflemektedir. Bu araştırma, soru formunun sektördeki mevcut durumu göstermeye uygun olup olmadığını da saptamayı amaç edinen bir ön çalışma niteliğindedir.

7.1. Bulgular

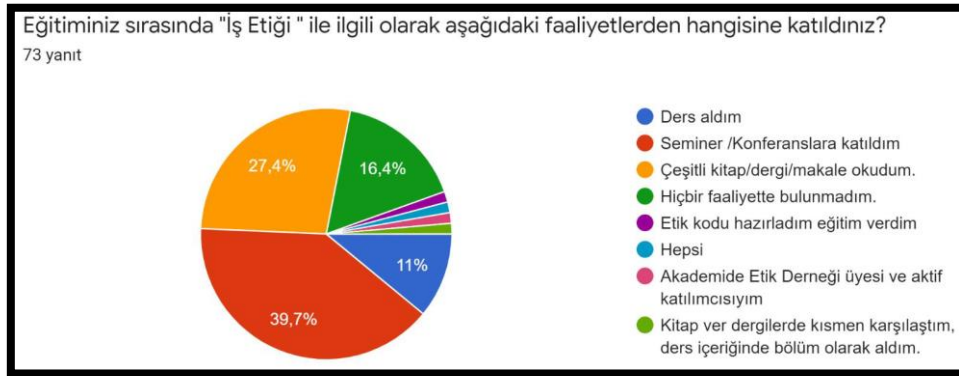
Öncelikle geçerli kabul edilmiş bulunan 73 anket formunun 10 soruya verilen cevapların frekans ve yüzde dökümleri yapılmış, yeterli düzeyde bilgi sağlayan sorulara ilişkin bulgular aşağıda özetlenmiştir.

Grafik 1’de “İş etiğinin tanımının sorulduğu ilk soruda”, %12,3’ü “İş dünyasındaki doğru, dürüst uygun davranışlarıdır” şeklinde cevap veriyor, %79,5’u ise daha geniş bir tanım benimseyerek “İş dünyasındaki doğru, dürüst uygun davranışlarıdır. Yöneticilerin; şirkete, personele, müşterilere, hissedarlara ve sosyal çevreye karşı olan sorumluluklarıdır. İş dünyasındaki yapılan haksızlıklara karşı çıkmak ve dürüst davranmaktır” cevabını vermiştir.

Grafik 1: İş Etiği Deyince Ne Anlıyorsunuz?

Grafik 2’de “İş etiği eğitimi ile ilgili hangi eğitime katıldınız” sorusuna, %39,7’si seminer/konferans, %27,4’ü kitap/dergi/makale okuduğunu, %11’lik kesim ders aldığını ve %16,4’lük kısım ise hiçbir faaliyette bulunmadığını belirtmiştir.

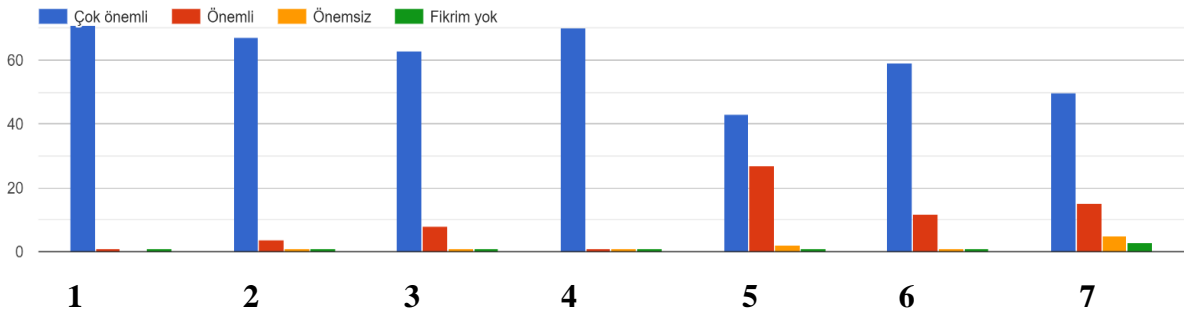
Grafik 2: Eğitim Sırası İş Etiği Faaliyetleri Katılımı

Grafik 3’te “Şirkette iş etiği ile ilgili ilkelerin uygulanması gerekli mi” sorusuna, deneklerin %98,6’sı “Evet” cevabı vermiştir.

Grafik 3: İş Etiği İlkeleri Uygulanması

İş ahlakı tanımına dahil olan unsurların önem dereceleri sorulduğunda elde edilen bulgular Grafik 4'te özetlenmiş ve açıklanmıştır.

Grafik 4: İş Ahlakı Önem Dereceleri

- 1 Şirket hakkındaki gizli bilgileri işletme dışına sızdırmak (%89 çok önemli)
- 2 Şirketin zararına olacak şekilde gereksiz maddi harcamalar yapmak (%87 çok önemli)
- 3 İşletmenin fiziksel kaynaklarını kişisel amaçlar için kullanmak (%85 çok önemli)
- 4 İşletme raporlarında tahrifat yapmak (%90 çok önemli)
- 5 Çalışma saatlerinde kişisel işler yapmak (%58 çok önemli)
- 6 Yapılan iş ile ilgili oluşan olumsuz bir olayı başkasına yüklemek (%82 çok önemli)
- 7 Çalışanlara yeni iş olanakları sağlamadan işyerini tasfiye etmek (%69 çok önemli)

Teorik kısımda belirtilmiş bulunan iş etiği kuramları için hazırlanan sorulardan ilk dördüne verilen cevaplar dikkate alındığında, elde edilen bulgular ile kuramların birbirleri ile yüksek uyuma sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Yöneticinin sahip olması gereken özelliklerin sıralanması ile ilgili 5. soruya verilen yanıtlar incelendiğinde, sorumluluğun %53,4'lük bir kesim ilk veya ikinci sırada, %46,5'lik kesim ise son sıralarda önemli olduğunu; Dürüstlüğün %53,4'lük bir kesim ilk sırada, %39,7'lik kesim ise son sırada önemli olduğunu; Yetenekli olmanın %39,7'lik bir kesim ilk iki sırada iken, %43,9'luk daha büyük bir kesim orta derecede önemli olduğunu; Yaratıcılığın %34,2'lik bir kesim ilk iki sırada iken, %56,1'lik kesim daha orta derecede önemli olduğunu; Mantıklı olmanın %67,1'lik bir kesim ilk iki sırada olduğunu; Hırslı olmanın %42,5'lik ilk sırada olduğunu vurgulamıştır. Özetle, yöneticinin özellikleri; Mantıklı olmak, Sorumluluk,

Dürüstlük, Hırslı olmak, Yaratıcılık ve Yetenekli olmak şeklinde sıralanmıştır.

Bir yöneticinin etik dışı davranışlarda bulunma nedenleri sıralamasını sorulduğunda, %65,8'lik kesim "Sektörel Rekabetin Zorlaması" hususuna, %58,9'luk kesim ise "Şahsi Maddi Gereksinimler" hususuna ilk sıralarda vurgu yapmıştır. Yedinci soruda, yukarıdaki sorularda elde edilen bulgular örnek olaylar üzerinden kontrol edilmeye çalışılmıştır. Verilen cevapların diğer bulgular ile yüksek uyum içinde olduğu görülmüştür.

Ankete katılanların %67,1'i şirkette yazılı etik kurallarının olduğunu belirtmiştir. Şirketlerin yarısından fazlası etik kuralların yazılı olarak veya yazılı/sözlü olarak bildirildiğini belirtmiştir. Son soruda, yazılı kurallara uymayanlara şirketlerce uygulanan cezalar ve yaptırımlar sorulduğunda, ilk sırada üçte ikilik pay ile "sözlü uyarıda bulunma" yer alırken bunu "işten çıkarma" ve diğer yaptırımlar izlemektedir. Soruların şık sayıları (çoğunlukla altı şık) dikkate alındığında istatistiksel olarak, çapraz değerlendirme yapmaya uygun olmayan frekanslarla karşılaşılmıştır. Tablolarda şıkların birleştirilmesine gidildiğinde ise, bilgi kaybı oluşmaktadır. Yetersiz bilgi veren, aşırı birleştirilmiş şıklar nedeniyle sonuçlar istatistiksel olarak da anlamsızlaşabilmektedir. Bu nedenle çapraz değerlendirmelere yer verilmemiş, sadece genel hatlarıyla, temel bulgular ve anket formunun yeterli bilgi sağlayacak şekilde işleyip, işlemediği ele alınmakla yetinilmiştir.

8. Sonuç ve Değerlendirme

Küreselleşme ile birlikte işletmelerin değişmesi gereken en önemli düşüncelerden biri olan kar amacı anlayışının ötesine geçerek iş etiğinin varlığı giderek önem kazanmakta olup, daha geniş çevrelerce hızlıca benimsenmektedir. Bir şirket; çalışanına, müşterilerine, içinde bulunduğu sosyal çevreye, doğaya, hissedarlarına karşı olan sorumluluklarını, iş dünyasındaki doğru ve dürüst davranışları belirleyecek olup, iş veriminin gelişmesine çok büyük katkıda bulunarak iş etiği kurallarının tüm şirketler tarafından belirlenmesi gerekmektedir.

Günümüzde bir şirketin ayakta kalmasını sağlayan sadece teknolojik gelişmeler değildir. Söz konusu kuralların belirlenmesi ile şirket çalışanları ve içinde bulunduğu çevre, var oluşunu sağlayan en önemli ilke olarak da büyük önem arz etmektedir. Bu kuralların belirlenmesi ve uygulanmasında en büyük sorumluluk başta üst düzey yöneticiler olmak üzere tüm yöneticilere düşmektedir.

Bu doğrultuda sonuçları metin içerisinde açıklanmış olan ve ülkemizde faaliyet gösteren havayolu kuruluşlarında çalışanlar üzerinde yapılan çalışmada aşağıdaki sonuçlar bulunmuştur:

- Yöneticilerin büyük bir bölümü iş etiğine uygun olmayan davranışların yapılmasını onaylamamaktadırlar.
- Yöneticilerin büyük bir bölümü, iyi bir yöneticide bulunması gereken özelliklerden en önemlileri olarak sorumluluk, dürüstlük gibi etik değerlerini belirtmişlerdir.
- Yöneticilerin büyük bir bölümü iş dünyasında karşılaşılabilecek olaylar ile ilgili olarak geliştirilmiş senaryolara ahlaki sorumluluk paralelinde cevap vermişlerdir.
- Yöneticilerin iş etiği ile ilgili olarak, gerek eğitimleri gerekse çalışma yaşamları sırasında herhangi bir faaliyette bulunmamalarına karşın, iş etiği ile ilgili olarak olumlu düşüncelere sahip oldukları bulunmuştur.

Sonuçta, çalıştıkları kurumda iş etik kuralları ile ilgili çalışmaya katılan büyük çoğunluğun konu ile ilgili yayımları takip edip bir eğitim almamalarına rağmen araştırma kapsamına alınan çalışanların iş etiği ile ilgili olarak olumlu değerlere sahip oldukları bulunmuştur.

Bu veriler ışığında;

- 1 Anketin sorularına verilen cevaplar başta sayılan teorik bilgileri ile uyumludur.
- 2 Ankete verilen cevaplar ile sorular arasında çelişkili bir durum görülmemiştir.
- 3 Anket formu teoriye uyumludur.
- 4 Elde edilen bulgular beklenen sonuçları karşılayabilmektedir.

YAZARLARIN KATKISI

Bu çalışmada tüm başlıklar tek yazara aittir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Almaz, F. (2021). Türkiye’de iş ahlakı ve iş etiği üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin analizi: Sistematik derlemeye dayalı nitel bir araştırma. *İş Ahlakı Dergisi*, 14(2), 329-363.
- Anadolu Ajansı (2019). Pegasus Küresel İlkeler Sözleşmesine İmza Attı. <https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/ulasim/pegasus-kuresel-ilkeler-sozlesmesine-imza-atti/654773>, 13.12.2019. Erişim Tarihi: 14.05.2021.
- Arikan, S. (1995). İşletmelerde Sosyal Sorumluluk ve İş Ahlakı. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13, 171-180.
- Arslan, M. (2005). *İş ve Meslek Ahlakı*. BRC Basım Matbaacılık, Ankara
- Arslan, M. Z. (2020). *Zabitanın örgütsel bağlılığının iş tatmini üzerine etkisi: İstanbul Büyükşehir Belediyesi üzerinde uygulama* (Master's thesis, İbn Haldun Üniversitesi).
- Boeing Corporation (2003). The Challenge of Being Ethical and Competitive. <https://page.org/attachments/c71ef9160dcaef982bfc1b1ce7ff059f98f7e20/store/dec288fd5079b3e92d03dc53105704aade5f590b260daab2a5e55eb271/Boeingcase.pdf>
Erişim Tarihi:15.05.2021
- Bommer, M., Gratto, C., Gravander, J., & Tuttle, M. (2013). "A Behavioral Model of Ethical and Unethical Decision-Making Journal of Business Ethics. https://www.researchgate.net/publication/320597519_A_behavioral_model_of_ethical_and_unethical_decision_making Erişim Tarihi: 17.05.2021
- David, V. (1991). "Business Ethics: New Perspectives on Old Problems", California managementReview. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.2307/41166675?journalCode=cmra>, Erişim Tarihi: 25.04.2021

- Eash, M. (2017). Are Ethics Effective in Aviation? Thesis for: Bachelor of Arts. [https://www.researchgate.net/publication/317841287 Are Ethics Effective in Aviation](https://www.researchgate.net/publication/317841287_Are_Ethics_Effective_in_Aviation) Erişim Tarihi: 14.04.2021
- Ferrell, O.C. & Greshman L.G. (1985). "A contingency Framework for Understanding Ethical Decision Making in Marketing. Journal of Business Ethics. [https://www.academia.edu/71882943/A contingency framework for understanding ethical decision making in marketing](https://www.academia.edu/71882943/A_contingency_framework_for_understanding_ethical_decision_making_in_marketing), Erişim Tarihi: 15.05.2021
- Fraedrich, J. P. (1993). "The ethical behavior of retail managers", Journal of Business Ethics, 12, <https://link.springer.com/article/10.1007/BF01686448> Erişim Tarihi: 15.03.2021
- Fraedrich, J., Tohorn, E., DM. & Ferrel, O.C. (1994). "Assessing the application of Cognitive moral Development Theory to Business Ethics" Journal of Business Ethics, 13.
- Ghosh, D., Ghosh, D.K. & Zaher, A.A. (2011), Scientific Research An Academic Publisher, Business, Ethics and Profit: Are They Compatible under Corporate Governance in Our Global Economy? Global Finance Journal, 22, 72-79.
- Gregory, H. (2019). Can a Corporate Code of Ethics Influence Behavior? <https://smallbusiness.chron.com/can-corporate-code-ethics-influence-behavior-35601.html>, Erişim Tarihi:12.03.2021.
- Kimberlee L. (2019). Importance of Creating a Code of Ethics for a Business <https://smallbusiness.chron.com/importance-creating-code-ethics-business-3094.html>, Erişim Tarihi: 12.03.2021.
- Kjonstad, B., & Wilmott, H. (1995). Business Ethics: Restrictive or Empowering? Journal of Business Ethics 14 [https://www.academia.edu/17716499/Business ethics Restrictive or empowering](https://www.academia.edu/17716499/Business_ethics_Restrictive_or_empowering)
- Kolçak, M. (2012). Meslek Etiği, Murathan Yayınevi, Ankara.
- Ledgerwood, J.R., Vilderson, A. & Curtis, T., An Ethical Dilemma: A Case from the Aviation Industry, IMA Educational Case Journal, VOL. 9, NO. 3, ART. 1, September 2016, <http://www.imanet.org/-/media/b5b5f66bbe894d95bdbc02c7dcbb268a.ashx>, Erişim Tarihi: 24.04.2021.
- Martin, K. E., & Freeman, R. E. (2004). The separation of technology and ethics in business ethics. *Journal of Business Ethics*, 53, 353-364.
- Özgener, Ş. (2009). İş Ahlakının Temelleri, Yönetmelik bir Yaklaşım, Nobel Yayın no: 642, 2.Basım,
- Pratibha A. D. and James K. (1992). "Toward Understanding Marketing Students Ethical Judgments of Controversial Personal Selling Practices", Journal Of Business Research 24. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/014829639290037C> Erişim Tarihi:22.04.2021
- Reindenbach, E. & Donald R. (1988). "Some initial Steps Toward the Measurement of Ethical Evaluations of Marketing Activities." Journal of Business Ethics 7.
- Sims, R. (1991). "The Institutionalization of Organizational Ethics" Journal of Business Ethics. <https://www.jstor.org/stable/25072178> Erişim Tarihi:14.05.2021
- Snoeyenbas M., Almeder R., & Hummer J. (1992). *Business Ethics*. Prometheus books. Buffalo, New York.

- Stead, E. W., Dan L. W. & Jean G. S. (1990). "An Integrative Model for Understanding and Managing Ethical Behaviour in Business Organizations". *Journal of Business Ethics* 9. <https://www.studocu.com/vn/document/truong-dai-hoc-ngoai-thuong/business-ethics/an-integrative-model-for-under/37787000> Erişim Tarihi: 16.05.2021
- Steiner, A. G. (1972). *Social Policies for Business*. California: management Review.
- Tetras Translations, The importance of ethics and the company's code of ethics, May 2018, <https://www.tetras.us/the-importance-of-ethics-and-the-companys-code-of-ethics/> Erişim Tarihi: 14.04.2021.
- Trevino, L. K., & Nelson, K. A. (2021). *Managing business ethics: Straight talk about how to do it right*. John Wiley & Sons.
- Tsalikis, J. & Fritzsche J. (1989). "Business Ethics: A Literature Review with a focus on Marketing Ethics" *Journal of Business Ethics* 12. https://www.academia.edu/3092621/Business_ethics_A_literature_review_with_a_focus_on_marketing_ethics Erişim Tarihi: 25.04.2021
- TÜGİAD, (1992). *Türkiye Genç İş Adamları Derneği. İş Ahlakı ve Türkiye'de İş Ahlakına Yönelik Tutumlar*, Ağustos, İstanbul.
- TÜSİAD, (1992). *Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, İş Ahlakı*, Francis Mc. Hugh, Detay Basım Ltd., İstanbul.
- Ülgen H., & Mirze K., *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, Beta Yayınları, 7.Basım, 2014.
- Zhang, S. (2020). Workplace spirituality and unethical pro-organizational behavior: The mediating effect of job satisfaction. *Journal of Business Ethics*, 161, 687-705.

Taradığımız Dizinler

Scientific Indexing Services (SIS)

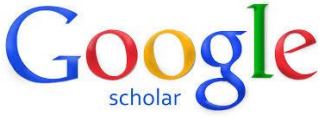
INTERNATIONAL
Scientific Indexing International Scientific Indexing

DRJI

Journal Factor

Google Scholar

ResearchBib Index

ASOS
indeks

Asos Index

Ebsco

EKONOMİ, İŞLETME VE MALİYE ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN: 2667-503X

“Hayal bilimden daha önemlidir, çünkü bilim sınırlıdır.”

Albert Einstein

